Западнородопските армъни (куцовласи: пастири и цинцари) са най-непознатата етническа група сред българите. В настоящия труд, ономастичен по същество, се представят по данните на езика арумънската топонимия и антропонимия, арумънските летни и зимни биваци, пасища, както и арумънската култура изобщо.

Доктор **Тодор Балкански** е старши научен сътрудник в Института за български език при БАН. Роден е през 1944 г. в с. Сарая, Пазарджишко. Завършил е Великотърновския университет и аспирантура в Българската академия на науките. Негово дело са над 300 труда по лексикология, ономастика и езикова култура. В ономастиката създава нова дисциплина, наречена *ономастична просопография*. По-значителни негови дела са книгите *Арумъните от българските Родопи и техният говор; Езикови свидетелства за потурчванията в българските земи; Големите власи сред българите; Никола Вапцаров, България и българите; Тодор Живков. Един езиковед за просопографията на диктатора* и др.

Знак '94

Тодор Балкански

[redacted]

ЗАПАДНО-РОДОПСКИТЕ ВЛАСИ

Етнос. Етнонимия. Ономастика

Тодор Балкански

ЗАПАДНО-РОДОПСКИТЕ ВЛАСИ (АРУМЪНИ)

ЕТНОС ЕТНОНИМИЯ ОНОМАСТИКА ЕКСТРАЛИНГВИСТИКА

Велико Търново
1996

Приложна ономастика 4

Книгата се издава със съдействието на Международния център по проблемите на малцинствата и културните взаимоотношения.

Тодор Георгиев Балкански
ЗАПАДНОРОДОПСКИТЕ ВЛАСИ

Редактор: *Кирил Цанков*

Българска
Първо издание
ISBN 954-8709-13-

Формат 60 / 90 / 16
Печатни коли 7

Издател *ИК "Знак '94" – Велико Търново*
Печат *РИК "БИ" ООД – Велико Търново*

ISBN 954-8709-13-9

Армъни от Бакица през 1924 г. в Горна Джумая

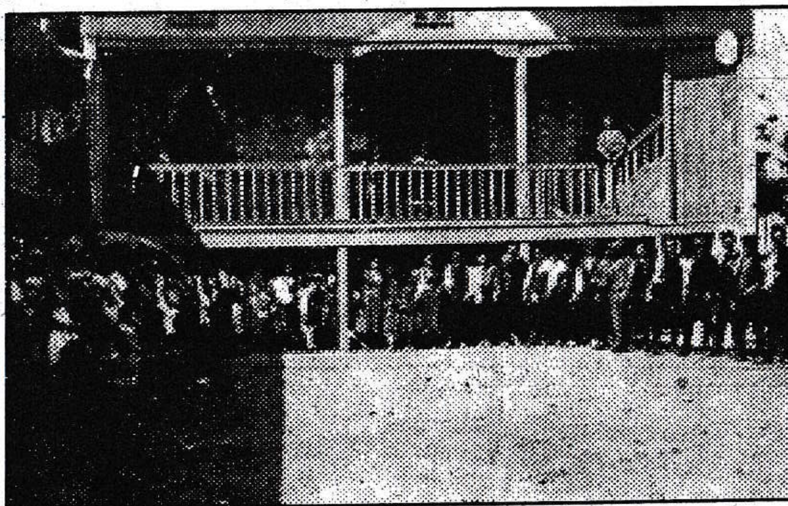

Сватба на армъни в Пещера (1925 г.)

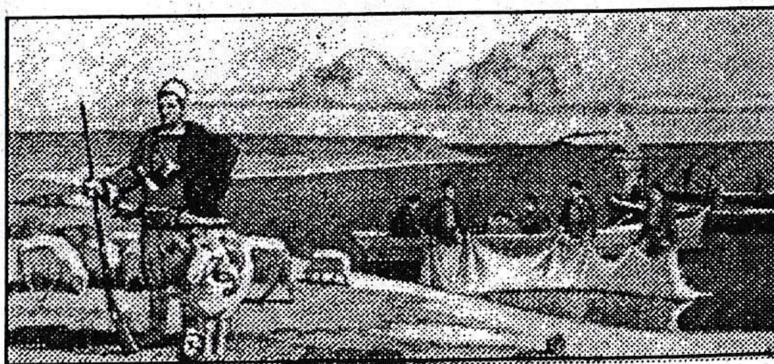

Родопски овчари полуномади на зимна паша в Беломорието (по Ст.Шишков, Беломорска Тракия, Пловдив 1929)

Въведение

Проучването на западнородопските арумъни не можеше да се осъществи като теренна работа и още по-малко като монографично издание по време на комунистическия режим, който след 1966 г. преследваше всяко съобщение за открити езикови следи от други народности в българската лексика. Добра илюстрация за това твърдение е докладът ми "Власите и езиковите следи за тях в Пещерската топонимия" на Втория българо-румънски симпозиум: "Българо-румънски езикови и литературни връзки" (11–15. IX. 1980, София; Програма 1980, 6). В изданието "Сборник резюмета" (С., 1980), което бе разпространено на самия симпозиум, обаче темата липсваше. Откриването на влашки и юрушко-турски следи в западнородопската топонимия и тяхното публикуване коствуваше на автора сериозни неприятности. Тогавашният комунистически цензор на Института за български език Иван Кочев го обяви за "турски и румънски шпионин", в резултат на което цели 10 години беше тормозен от Държавна сигурност[1] .

Впрочем по времето на този режим изчезна и всяка статистическа информация за западнородопските и изобщо за останалите власи в България. Те просто престанаха да съществуват, укрити под насилствено поставения им етноним "българи"[2] . В краеведската литература за Западните Родопи местните жители власи почти не бяха забелязвани. В трудовете на *П. Юруков* "Пещерският край", С., 1965 г., *Ал. Арнаудов*, Промени в населението и селищата на Пазарджишки окръг., в: Изв. на музеите от Ю. България IV, 1978, *П. Делирадев*, Приноси към историческата география на Тракия, I, II, С., 1953, *П. Делирадев и Ив. Велков*, Из Бълга-

---

[1] Обстоятелството съм изяснил и в *Т. Балкански*, Тодор Живков. Един езиковед за просопографията на Диктатора, В. Търново 1996, 5. В другата ми книга – Езикови свидетелства за потурчванията в българските земи, С., 1985 г., не се подчиних на възродителската мистификация за юруците като част от българския народ, за което бях обявен за турски шпионин.

[2] Вж. за същото при дунавските власи във Време /Timpul 1, 1993; гръцката етнонимна политика представя от своя страна куцовласите арумъни за етнически "гърци" (вж. напр. Αντ. Μιχ. Κολτειδα. Οι κουτεοβλαχοι, ρ.Ι.Οεσαλονικν, 1976) и често като гърци влахофони 'влашки говорещи гърци', аналогично на "гърци българофони" за тракийските и македонски българи, останали на гръцка територия.

рия, С., 1946, *М. Чолев и Ив. Панайотов,* Баташка планина. Пътеводител, С., 1982; *Св. Кираджиев,* През Западните Родопи, С., 1967; *П. Полежански,* Чепинско, благословена българска земя, Велинград 1991; Страници из миналото на град Пещера, С., 1973; *Т. Рашайков,* Брацигово, С., 1973; Музейна сбирка, гр. Пещера, Пещера 1988; *П. Герин,* Горага прамайката, Пазарджик, 1983; Ракитово, С., 1983; *Ил. Зоински,* Брацигово, С., 1976; Равногор, С., 1982; Девинска планина, С., 1974; Каркария, С., 1979; Пазарджишки окръг, Пътеводител, С., 1983; *Р. Гинев,* Батак, С., 1976; *Живко Радучев,* Сестримо и Чаира, С., 1971; *Г. Секерджиев,* Батак и околности, С., 1971; Родопите през вековете, С., 1966 и др. В тях се срещат само оскъдни данни било за уседнали цинцари, било за куцовласите пастири. Западнородопските арумъни са всъщност непознати и на класическата арумънистика. Единствено в речника на *Tache Papahagi,* Dicţionarul dialectului aromân, Buc., 1974, е приложен като илюстрация фотодокумент с надпис "Пещерски арумъни" за палатков бивак в Пещерската планина. Обзор на съвременното положение в арумънологията и в румънистиката изобщо по отношение на западнородопските арумъни сме направили в нашата книга: *R. Popescu, T. Balkanski,* Aromâni din Rodopi Bulgariei, Craiova 1995, а просопографиите на големи личности на българския народ, които пряко произхождат от западнородопските куцовласи, сме представили в друга наша книга: *Т. Балкански и Д. Андрей,* Големите власи сред българите, В. Търново, 1996. Част от влашките ономастични следи описах в студията "Историческата топонимия на Пещерско" (Родопски сборник, т. 5, 1983, 105–107) и в книгите: Местните имена в Пещерско (под печат), Местните имена в Чепинско (под печат), Местните имена от Доспатското краище (под печат). На 12. X.1984 г. в Пловдивския университет под ръководството на проф. Б. Симеонов е защитена и единствената дипломна работа по темата – Фонетични и морфологични особености на арумънския език от с. Дорково, окр. Пазарджишки, в българска езикова среда" на *Величка Георгиева Гушева-Кърпарова.* Така де факто, макар и при трудни политически условия, темата за западнородопските куцовласи, начената в трудовете на *К. Иречек* (Пътувания по България, С., 1974; История на българите, С., 1978) и на *Г. Вайганд* (*G. Weigand,* Aromunen in Bulgarien,..., 1908), беше продължена. С излизането на вестник "Тимпул / Време" след 1991 г. се начена и темата за арумъните изобщо в публикациите предимно на *Тома Кюркчиев.* Същият автор заедно с *Николай Кюркчиев* издаде през

1994 г. и малък Арумънско-български речник (Dictsonar Armân-Bulgar, Sofia 1994), представен с рецензия от Т. Балкански в сп. "Български език". В момента по темата в етнографски план работи и Светла Ракшиева от Етнографския институт на БАН.

Западнородопските арумъни са обречени на пълно изчезване сред българското население. С това монографично изследване правя опит да спася малкото останало в езика и екстралингвистиката на българите от този почтен народ, живял с нас цяло хилядолетие в мир и невероятно разбирателство. По нази причина напускам тесните рамки на лингвистичното изследване, за да мога в книгата да въведа цялата събрана от мене научна информация за вече явния арумънски субстрат на българския народ. Така в това ономастично по същество произведение се осъществява основната дефиниция на термина ономастика, означаващ **езикова фактология плюс ексталингвистично обкръжение**.

Етнонимната история на контакта с българите

Българите, които живеят вече повече от хилядолетие заедно с армъните, не познават тяхното фактическо самоназвание. За етнонимното усещане на народа ни всички заварени латински говорещи жители по българската езикова територия са просто ***власи.*** Самите власи обаче се поделят според изговора на латинското Romanus на ***армъни*** и ***румъни.*** Българите са забелязали друга говорна разлика между румъните власи и арумъните власи, именно изговора на числителното *пет,* което първите изговарят като *чинче* (*cinci*), вторите като *цинце,* (*ţinţe*), в резултат на което са образували името ***цинцари*** като генерален етноним. Името ***арумъни*** в народния говор се синонимизира с ***куцовласи,*** докато ***румъни*** освен с ***власи*** – още с ***каравласи.*** В етнонимната наука ***арумъните*** са известни предимно чрез трите техни диалектни групи, познати с научните термини ***македоно-румъни, истрорумъни*** (на полуостров Истрия, Хърватия) и ***мегленорумъни.*** Българите познават само ***македонските румъни,*** които наричат ***македонски власи*** (***куцовласи, цинцари***), като групата ***мегленски румъни*** или ***мегленити,*** именувани по покрайнината Мъглен (Меглен), сега в Гърция, наричат ***пайкошки власи*** (*Симовски* 1978, 227) по името на *Паяк планина* в Македония. Познатото в науката деление на ***македонските власи*** като ***пиндски, влахоклисурски, грамоски, олимски, фрашерски*** (***фаршериоти***) е напълно непознато на българското етнонимно чувство което различава ***охридски***

власи, битолски власи, пайкошки власи, гръцки власи, албански власи (арбанакоцинцари), български власи, сръбски власи, македонски власи, добруджански власи, родопски власи, и пр.

Армъните в Западните Родопи

Докато в изучаването на македонските власи румънската наука бележи своеобразен връх, то въпросът за западнородопските власи може да се определи като напълно непроучен.

Територията Западни Родопи притежава като ясно очертана източна граница река Въча и поречието на Южния Доспат. Северозападната граница на Родопските планини с Рила обаче все още не е напълно очертана. Според стари автори като *Ст. Захариев* (Татар Пазарджишката кааза, Виена 1871, 29) Рила е до Батак, при други от XVII в. (Адам Вернер, вж. *К. Възвъзова*, Непресъхващи извори, Пловдив 1975, 223) "известната Родопа сега се нарича Рила". Според съвременните български учени границата между Рила и Родопите ту е по поречието на р. Яденица при Белово, ту по поречието на Сестримска река. В случая под западнородопски армъни се разбират армъните (стари, някогашни и сегашни) в областта Западни Родопи с граници: на изток реките Въча и Долен Доспат, на запад реките Места и Сестримска, като на юг и на север планините слизат съответно в Беломорската и Тракийската низина.

Под *стари* армъни се разбират власите**,** автохтонни жители на областта; под *някогашни* – пришълците от Корчанско и Московолието, извести с имената ***власи*** или ***цинцари***, които са почти напълно българизирани; а под *сегашни* армъни се разбират тези уседнали в нашия век влашки пастири, автохтонни жители на Родопите или пришълци от македонските планини, които местното население нарича ту ***власи***, ту ***каракачани*** или ***куцовласи***, но никога ***цинцари***. Самите сегашни власи се самоназовават единствено *армъни*, а не с придобилия популярност в румънологията научен термин *арумъни* (създаден като точен антоним на *румъни*).

Първото описание на част от западнородопските армъни, населяващи седловините Куртово и Юндола, е направено от неспециалист. През 1875 г. в немското списание "Глобус" лесничеят *Ото фон Берг* публикува своите пътни бележки за проучването на горите в Западните Родопи. Благодарение на това описание сега притежаваме първите автентични свидетелства за временно селище на пастири власи в Западните Родопи.

Откривател на западнорумънските армъни е К. Иречек (1974); за следи от тях съобщава и в своята Истори на Българите (1978). По негово време напълно българизирани са били *старите власи*, а следите от цинцарските колонии са били осезателни. *Днешните власи* или *куцовласите* все още не са били уседнали. На Иречек дължим важното хронологическо свидетелство за това, че куцовласите са повече в СЗ части на З. Родопи и липсват в Доспат (1974, 522).

Немският румънист и българист *Густав Вайганд* (Weigand 1908) е следващият учен, поставил си за конкретна задача проучването на арумъните в България. Верен на своята теория за мигрантската същност на арумъните в българските планини, в своята книга "Арумъните в България" **ги определя единствено като пришълци**, не забелязвайки автохтонната част на западнородопските армъни. Сам посещава главните колибарски армънски селища в областта Бакица и Пиздица. Другите колибарски селища и биваци (сувати), останали зад тогавашната граница с Турция (до 1912 г.), е описал предимно по свидетелски показания.

Първото съобщение от 1822 г. за някогашните армъни, наричани цинцари, придошли в Пещера и Пазарджишко откъм Московолието, е при българския грък *Поп Константин* (1935). Сравнително пълно описание на тази колония е представено при *Ив. Попов* в "Страници из миналото на град Пещера" (С., 1973, 82 сл.). Поради напредналата българизация на *цинцарите* самият Попов обаче не е могъл с точност да определи всички арумънски фамилии в града; някои явно арумънски като *Пасареви* е представил за български по българската народна етимология на фамилното име, определяща ги като пришълци от *Пасарел*.

Днешните армъни или *куцовласите*, които се появяват отново в планините след изтеглянето на основните маси юруци от летовищата в края на XVIII в., са били предмет на регистрация единствено като номади при К. Иречек, Г. Вайганд, Иван Вазов, Христо Попконстантинов и др. В богатата краеведска литература *Антон Мельов* (Демографски изменения в Западнородопския край,.. в: Родопи 10, 21–22, 1978) проследява въпроса за присъствието на власите след 1878 г. във временните летни селища из З. Родопи: *Софен* (вм. *Софан*), *Кара мандра*, *Папаз Чаир* (това вече в Пирин), *Сатовча* и *Плетена*.

За това, кога и как се появяват пастирите власи на Балканите, науката на балканските народи не дава задоволителен отговор. Съществуват три официални теории, от които първите две

се ползуват с голям авторитет, а третата е почти непопулярна. Според известната карпатска теория власите са запазени из Карпатите части на романизираните даки по времето на Великото преселение на народите. Според балканската теория (известна още като теория на Рьослер) власите мигрират от балканската си родина на север от Дунава. Според третата теория, която тук условно се нарича теорията на руския публицист А. Амфитеатров, през 1903 (*Ц. Станоевски,* Како ја видоа Македонија, Скопје, 1978, 169) куцовласите са и уседнали. Следи от старинно уседнало население се откриват навсякъде по нашите земи. К. Иречек дори говори за регионална група "понтийски власи" (1978, 254). Първото съобщение за средновековните родопски власи е при византийския държавник и хронист *Кантакузин*, коментирано от Иречек (1974, 454). Според хрониста тогавашното население на Родопите се е състояло само от *пастири българи* и *власи,* които зимували със стадата си из Беломорието. К. Иречек в своите "Пътувания" (1974, 454) отделя специално място на средновековните уседнали власи в Родопите и специално в З. Родопи: "Освен българи – пише той – в Родопите са живеели и власи в много по-голям брой, отколкото днешните номадски пастири. За тях имаме едно известие също тъй у Кантакузин, който споменава за един затворник на име *Шарбан* ... Има дири от старото румънско население в местните названия: на левия бряг на Места (т .е. родопския – *бел. Т. Б.*) има някои помашки села с румънски имена като *Сингур*, *Крбул* и т. н.". Впоследствие следите от тези старинни или "стари" западнородопски *власи* в исторически план са коментирани от гръцката историчка *Катерина Асдрах* (Родопската област в XIII– XIV в., Родопи 10, 1979, 36–37) и в ономастичен план – в моите трудове (Балкански 1983).

Днес трудно може да се определи броят на старите, някогашните и сегашните западнородопски армъни. Старите армъни са напълно българизирани в западнородопските селища Крибул, Сингур, Букурово, други, като останалите неислямизирани във Фотиново[1], поемат отново по пастирските пътища, да за се представят като *днешни власи.*

[1]Трудно е да се каже кога са българизирани власите във Фотиново, но едно е безспорно: при ислямизацията на това село през 1666 г. побългарените власи се разделят на две – едните приемат исляма и стават помаци, които след 1908 г. начеват усилено да се турцизират. Другите тръгват отново по влашките пастирски пътища и вторично са езиково арумънизирани.

Като се имат предвид статистиките от компактните селища, би могло да се предполага, че уседналите стари западнородопски армъни са били значително число сред местните българи, вероятно около 5–6000 (?!). Армъните са "смесена румънско-славянска народност". Безспорно е обаче едно: днешните *власи* (румъни и армъни) са автохтонни жители на полуострова, но тяхната древна родина трябва да се търси изключително на юг от Дунав. До към IX в. този народ е наричан от българите *латини.* Впоследствие по нашите земи се появяват други пастири, вероятно пришълци от северното адриатическо крайбрежие, за които се смята, че са романизирани *келти* от племето Volcae (*Carlo Tagliavini*, Originele limbilor neolatine, Buc. 1977, 125) Този етноним по законите на българския език преглася до *власи.* С името на тези пастири започват да се назовават всички дотогавашни *латини* в българските и съседните земи. То развива и вторично значение 'пастири'. Докато в българския език името *власи* навлиза в речниковия фонд на старобългарския книжовен език, то според книжовната норма на византийския гръцки език остава в просторечието ("простонародния език – *Ана Комнина*, Алексиада, М., 1965, 223). Първото съобщение за народа с име *власи,* който се появява сред българите, е от 976 г. В исторически документ е посочено, че комитопулът Давид, брат на Самуил, е убит от "скитници власи" в местността "Хубави дъбове", която се е намирала между Костур и Преспа.

Цялостно описание за характера на тези власи е направил от позициите на великовизантиец държавникът Кекавмен (вж. текста при *А. Черняк*, Кекавмен о происхождении влахов, Acta associatonis internatuonalis, Sofia, 1992, 255). Докато за византийците власите са продажен и подъл народ, то техните отношения с българите дори във времето, когато се разделят на румъни и армъни (около XIII в.), винаги са били повече от добри. Определено е участието на този народ като субстрат на българския народ и нация, както и в създаването на Втората българска държава (въстанието на Петър и Асен).

В един исторически момент семантиката на името *власи* като алоетноним (име от съседи) нараства дотам, че започва да означава и *българите* от края на XII и началото на XIII в. – факт, известен в българската историческа етнонимия.

Средновековните *власи,* подобно на днешните *армъни,* също са били номади. Цинцарите, придошли в началото на миналия век в Пещера, са точно определени – около 50–60 семейства.

Иречек заварва колонията нараснала с около 100-тина дома. По тези данни може да се установи, че градските армъни в З. Родопи са били около 700–1000 човека. Сравнително по-точни са статистиките за днешните власи. Иречек заварва през 1881 г. общо 3000 *армъни* (за него "румънски власи") и 700 *каракачани* (за Иречек "погърчени власи"). В З. Родопи в периода 1884–1942 г.[1] са отсядали според тогавашните статистики (които се привеждат подробно по-нататък, при всяко селище) около 1500–2000 власи.

Днес в селищата на З. Родопи са уседнали около стотина-двеста фамилии, които наброяват общо около 1000 власи. В 30-те г. на н. в. западнородопското влашко население, което е съставяло около 2000 фамилии, значително намалява поради осъществената кампания за изселване в Добруджа, на която тук се отделя специално място.

Етническа същност на западнородопските армъни

Решението за етническата същност на армъните за твърде дълго време беше възпрепятствувано в българската и в румънската наука от "всевластието" на Сталиновата теория за нацията и националния въпрос, която на практика разрешаваше повече изключения, угодни на комунистическите режими, като създаването на "македонска", "молдовска", "източногерманска", "добруджанска", "тракийска", "карелска нация". Прилагането на тази уж теория по време на комунистическите и националистическите режими разреши невиждани деформации по отношение на армъните: в конкретните етнонимни политики на балканските държави единствени румънците имаха право да ги смятат за *румъни;* в същото време те бяха обявени за "чисти гърци" (*каракачаните*) и "гърци влахофони" (*куцовласи*) от гръцката етнонимна политика, за "етнически власи" от югославската, а днес – и от сръбската и македонистката, за "албанци" от албанската и за "българи" от българската. Така от *армъните* на Балканите фактически бяха останали само днешните "арумъни" от С. Добруджа, които в мнозинството си са преселници – *родопски, рилски, пирински, осоговски* и изобщо *македонски армъни.* Докато в България и Р. Македония след 1989 г. се създадоха условия за признаване на етническата същност на армъните, то в Гърция и до днес е

[1]Според инф. *Щерьо Попов,* влах от Пещера, днес в З. Родопи има общо 2000 влашки фамилии, брой, който не успях с точност да установя (?!).

забранено самоназванието *армъни,* а в Албания, където този проблем се разреши по същество демократично, по икономически причини **почти всички албански армъни, а и българи се представят в официални документи като "гърци".**

Най-важният фактор при дефинирането на етноса, към който принадлежат западнородопските армъни, е езикът: *армъните* говорят не отделен романски език, а диалект на румънския език, който има харатеристичните фонетични и граматични особености на този език. Този факт изрично е упоменат и подчертан и в двете цитирани по-напред наши книги: "Aromâni din Rodopi Bulgariei şi grajul lor" и "Големите власи сред българите".

Признакът "обща територия" **не е диференциален** за определянето на етноса. "Разделянето" по територия на армъните от другите групи на румъните като факт не е в състояние да потвърди съществуването на *армъните* като отделен народ. Известно е, че част от българите, познати като *трака трука,* проживяха близо 800 години в източните провинции на Византия и Османската държава, но останаха българи; вече няколко столетия в Аляска живее група на руския народ; в сръбския и в румънския Банат, както и в Бесарабия, Кавказ, Сибир – групи на българския народ и пр. Следователно, вместо "обща територия" като диференциален признак на етноса трябва да се приеме неговата "езикова територия", която може да бъде **компактна** и **островна.** В случая армъните, включително и западнородопските армъни, имат своя езикова територия, която като западнородопска с достатъчно подробности, предимно по ономастични данни, се описва в този труд.

По-особен е въпросът за етноса на *каракачаните* или *сарькачаните.* Лингвонимът на каракачаните, определян като гръцки език, "каракачански диалект" на гръцкия език, **съществено обърква самите носители** и техните съседи[1]. В случая е налице факт от лингвоетническа универсалия, отдавна известна на науката, но малко позната като компарация на българи, румънци и гърци: така напр. групата *дьонме* в Турция говори *караимски език,* но е съставена от евреи; *татите* в Кавказ говорят еврейски, но са

[1] Така напр. каракачаните в официалните български статистики от края на миналия век са представяни в графа "гърци" (*К. Сарафов,* Народностите в западната част на Княжево, Псп 8, 1884, 58). Днес нерядко съседите българи определят дори чисти румънски говорещи *армъни* за "каракачани", а техния румънски диалект за "каракачански език".

татски ирански народ, урумите в Украйна говорят *турски*, но са *гърци, гагаузите* в България, Молдова, Кавказ, Сибир говорят *турски*, но са *българи, караманлиите* в Гърция говорят *турски*, но са *гърци, ирландците* отдавна са забравили родния си език и говорят *английски*, но са *ирландци* и пр. Следователно, гръцкият език на каракачаните **не пречи те да бъдат определяни етнически за *румъни***, респ. армъни[1].

В заключение трябва да се каже: **западнородопските армъни са част от голямата регионална и етнографска група на румъните, с които имат общ език, но различен** диалект, създавал в миналото и своя регионална книжовна норма, обща компактна и островна езикова територия.

Бит и култура на западнородопските арумъни

Авторът не е етногаф по професия, поради което в тази част споделя единствено наблюденията си от теренното проучване сред западнородопските армъни (з.р.а.). По същество може да се говори единствено за бита и културата на някогашните и днешните власи. За организацията на живот при старите з.р.а. днес почти нищо не може да се каже. Тя просто може да се реставрира по съобщенията на Мокса, Кантакузин, Ана Комнина и др. автори, писали за този изключителен народ, сновял постоянно между българи, сърби, гърци и албанци.

За бита на някогашните градски з.р.а., наричани още *пещерски власи* или *пещерски цинцари*, може да се каже следното: когато пристигат в краището през 1821 г., донасят една много по-висока култура, формирана в богатото по онова време влашко краище, наричано Москополие. Завидната материална и духовна култура на това примакедонско население почти автоматично поставя пришълците в неравноправно отношение с местните българи. Те веднага стават активни търговци и занаятчии, които развиват всички видове дейности на тогавашния бизнес в Турско: от ханджийството, кръчмарството, даскалъка, сапунарството, дърварството до тежките кантори за износ, предимно на дървен материал, в Одрин и Цариград. Цинцарите са духовна и търговска сила на Пещерското възраждане, която дърпа напред и местното българско население. Тази оценка може да се сметне на някои локални патриоти за малко пресилена, но тя е резултат от цялостния преглед на дейността на цинцарите в краището[1]. Просто преди цинцарите в Пещерско няма "тежко" търговско съсловие сред християните. Цинцарите изграждат първите големи и представителни домове в града, те подемат идеята за съзиждането на нови, също така представителни християнски храмове, строят чешми, благоустройват селището. Разбира се, всичко казано не трябва да се разглежда изолирано от колорита на времето, когато тези цинцари започват да имитират българското "тежко" чорбаджийство и респективно като него до известна степен "да изпростяват". Добро описание на цинцарско семейство е оставил Иван Попов (1973, 87): "От цинцарите пък по това време се издигнали семействата на Тодораки Станкин и особено на Никола Торбоолу... Торбоолу бил бератлия търговец, който се занимавал с бегликчилък. Неговата сила и голямо влияние обаче сред християните и турците се дължели на обстоятелството, че бил агент на Кавaнозовци (османски феодали в Пазарджик) при събирането на данъка в Пещера, а може би и в няколко села. Пред къщата му стояло заптие. Тя била по-старата вътрешна къща на Петър Хаджи Андреев Камбоолу. Дъщеря му Марийка, баба Марийка Торбоолу, която живяла до 90-те г. на миналия век, чийто фустан бил от горе до долу обнизан с жълтици, отивала на черква и се връщала, придружена от турско заптие. Когато пещерски жени минавали край къщата й с топло опечени хлябове на дъска върху рамо, Торбоолу ги отпъждала с думите: "Понастрана, по-настрана, че на детето ми ще замирише на ръж".

От някогашните къщи на цинцарите днес в Пещера са останали великолепни образци на възрожденската ни архитектура. Безспорен "бисер" сред тях е къщата, превърната днес в ритуален дом.

Всъщност, по една случайност (нещастие в едно цинцарско семейство) е запазен почти без промени старият бит на богатия цинцарин. До църквата "Свети Димитър" се намира домът на Пъсареви, който много години не е стопанисван от мъжка ръка. Старата двукатна къща с художествено изписани стени е

[1] Срв. при *Иречек* (1974, 364), според когото "власите чергари се делят на две: на едни, които говорят румънски, и на други, които са погърчени". Първите нарича "румънски куцовласи", а другите – "гръцки каракачани".

[1] Негативното отношение на някои българи към цинцарите се е градяло преди всичко на тяхната фанатична привързаност към гръцката църква и на традиционното им скъперничество; в бълг. ез. *цинцарин* значи и 'скъперник'.

обиколена от дълга редица стопански, вече порутени сгради, които в миналото безспорно са представлявали магазини и работилници на стария хаджи Пъсарев.

Трябва да се подчертае и друг факт от историята на пещерското общество. Почти всички водещи пещерски фамилии през последните 200 години са били сродени с напредналите в икономическо и културно отношение цинцари. Казано с други думи, в дъното на икономическия и културния напредък на Пещера стоят някогашните власи. Днес техните потомци са изцяло българизирани. От традиционния армънски диалект на предците си обикновено знаят да броят до десет, като неизменно изговарят цинцарскито *цинце* вместо румънското *чинч* (5)[1].

По отношение на брачните връзки пещерските цинцари са били далече по-либерални от номадите куцовласи. "Трябва да се признае – пише Ив. Попов (1973, 86–87), – че тия бракове с по-голямо предпочитание се сключвали между долномахленци (староседелци в Пещера – *бел. Т. Б.*) и цинцари, особено на север от реката, и то до такава степен, че здравата се смесват помежду си. Малко от долните семейства, предимно бедните, се запазили чисти от влашка кръв. Притегляли ги помежду им по-доброто им стопанско положение и по-здраво вкоренените градски привички. По отношение на последното цинцарите едва ли не превъзхождали долномахленци. Превъзхождали ги с по-високата си култура. Още от старите си селища те дошли в Пещера с подчертано гръкоманство, с гръцка грамотност и с желание да минават за гърци, което значи префинени граждани. Старите си цинцарски имена те заменили с гръцки: Англополус, Екзархиди, Саитиди и пр. ...Особено силно въздействие пещерските власи (...) имали с големия брой свещеници, белег, че между тях имало доста голяма грамотност. 50-те, 60-те цинцарски семейства в града между 1850–1860 г. имали петима свещеници. Незабелязано тези свещеници, насърчавани от високото гръцко духовенство в България, наложили гръцко богослужение в пещерските църкви, както и гръцки език и писмо в килийните училища".

В резултат на смесените бракове започва и българизация на цинцарите. През 70-те години на миналия век вече настъпва обратният процес: като видни представители на пещерската революционна интелигенция се изявяват цинцари, сред които са известните другари на Хр. Ботев братя Горови, братя Теохарови и др. (За тях е отделено място в книгата на *Т. Балкански, Д. Андрей* "Големите власи сред българите"). От ревнители на гръцкия език част от цинцарите се превръщат в радетели и на българския език. Един от тях, на име Михаил Каролиди, дори построява училище за пещерските деца, което се използува и до днес (вж. повече при *Т. Балкански, Д. Андрей*, цит. съч.).

[1] Сред потомците на цинцарите не открих следи от известния химн на арумъните, жестоко проклинащ всеки член на този народ, дръзнал да изостави езика на прадедите си.

Пастирският път на старите и днешните западнородопски армъни.

Битът и културата на днешните власи трябва да се опише от гледище на тяхното номадствуване и уседналост в З. Родопи. Начинът на живот на з.р.а. по нищо не се отличава от бита и културата на македонските арумъни – номади, описан в по-голяма или по-малка степен в арумънистиката, където водещи са трудовете на Г. Вайганд (вж. в библиографията).

Номадите куцовласи се появявали по традиционните си пасища из З. Родопи около Гергьовден. Летуването приключвали около Димитровден. От проучването се установи, че те пристигали в своите летовища, наричани от тях "сувати", по традиционен пастирски път. Този път на власите пастири ще да е бил от епохата преди османското нашествие, защото по същество пастирският път на юруците, наричан от тях *койн йолу* 'път на пасящите овце' е традиционният път и на з.р.а., и на полуномадите родопски българи. С появата на юруците мюсюлмани в З. Родопи з.р.а. и българите полуномади не издържат на насилието от страна на завоевателя и напускат почти за 400 години движението по традиционния пастирски път. По тази причина лятното прииждане на з.р.а. трябва да се описва в два периода: първи период – до появата на юруците в Беломорието през 1385 г., откъдето начеват експанзията към Родопите изобщо, и втори период – от последната четвърт на XVIII в., когато след голям мор по овцете беломорските и македонските юруци, прииждащи в З. Родопи, отсядат в зимовищата си, наричани от тях къшли. З.р.а., прииждали по пастирския път до появата на юруците, тук бяха определени като *стари армъни*, а тези, които се появяват отново по пастирския път, след като го напускат юруците – като *днешни армъни*.

Картирането на пастирския път на з.р.а. заслужава специално внимание. В западнородопската топонимия се пазят следите от пастирския път както на старите, така и на днешните арумъни. Безспорно внимание сред документалните свидетелства трябва да се предостави на топонима *Латинска Света Богородица = Латинска черква* от землището на Батак, което, не ще и съмнение, е по старото име *латини* за з.р.а., битувало преди появата на името *власи*, т. е. между VII–IX в. Всъщност, при развалините на тази църква са и единствените следи от стара латиница като писмена култура на това население, открити във вътрешността на планината (вж. епиграфския надпис, копиран от *Ст. Захариев* (1871, чертеж № 6).

В така нареченото *Чепинско худуднаме*, граничен документ за краището Чепино, издаден от Османската канцелария, запазен в копие от 2. VII. 1658 г., се усеща непреведената на турски арумънска пастирска топонимия или българските топонимични свидетелства за власите, заварени от нашествениците юруци, срв. текста: "Граничен акт (худуднаме)... на селата *Корова, Каменица, Баня, Ракитово, Костандово* и *Дорково*, находящи се в Чепинска нахия, Татарпазарджишка околия, които са посветени на имарета, понеже границите им са прилепени едни към други, то пристъпи се за определението им, както следва: границата започва първо от Чайлак тепе, което се намира до *Лабак айлагъ* в северната страна на село Корова, откъдето, гледащо на югозапад, слиза надолу по Катран чукур,... стига до една голяма река (Яденица и Мараш дере), оттам върви нагоре към същата страна и срещу течението на водата и като отива на два мила място от Мараш дереси, стига до Хасан *мандрасъ*, която се намира на Каинлък тепеси, оттам пак, като отива още около два мила, стига на *яйлака*, називаем Хаджи Мустафов; по-нататък отива на *Юрук яйласъ*, който се намира над Айгър чукуру, откъдето стига на Канлъ бунар, който се намира край пътя, оттам достига на *Фучу мандрасъ*... плаща се правото на яйлъка, както са изложени по на равна половина, а оттам върви около 4 мила право към западната страна на *Тунер бурну*, називаем... Силахи, ..., стига в Крастова, което го наричат *Юруклер чалъ*,... и стига пак в яйлака *Тирле*, който яйлак е от Вакъфа; оттам по същата посока върви надолу и стига на Ялия нам *Юрук юрду*, називаем Сют кая. ...Оттам (Бей бунар – *бел. Т. Б.*) стига на яйлака, називаем Тукмак Хасан нам *Юрук яйлагъ*, оттам стига на Кемикли тепе, а оттам на Новодолие, а оттам на Каркария бунар, оттам на *Калчеша*, оттам на Кузгун каясъ, оттам на *Голагал* и оттам стига на реката, називаема Елли дере, а оттам, като пресича казаното дере, стига на Ески кешишлик, оттам на сърта, називаем *Каливро*, и оттам на Ветрени яйлагъ, оттам стига на мястото, називаемо Иланджа, което място е граница или край на Корова. Оттам стига на баира и стига на *Бусак яйлагъ*, който яйлак принадлежи на с. Корова, оттам се стига на баира, називаем Езерище, и оттам стига на Даръджъ *мандрасъ* на мястото, називаемо Леска, което е на вакъфа, и оттам стига на... Ликова мандра, находяща се на Каилджа, което е тоже от вакъфа; оттам на сърта, називаем *Куикъл*, и оттам опира до Лабак яйлагъ, от където се и почна границата..." (по Родопски сборник I, 1965, 121 сл.)

В документа са представени общо 49 имена. От тях явно турски от летуващите пастири юруци са: Чайлак тепе, Катран чукур, Мараш дере, Кайнлък тепеси, Яйлак *Хаджи Мустафа, Юрук яйласъ*, Айгър чукуру, Канлъ бунар, Тунер бурну, Силахи, Гюмратлъ дереси, *Юруклер чалъ, Ялия нам Юрук юрду*, Сют кая, Шахин каясъ, Сеферджа, Юлу йол, Енгеч дереси, Юруклер Джамиси, Батак, Бей бунар, Чамлък, *Тукмак Хасан нам Юрук яйлагъ*, Кемикли тепе, Кузгун кая съ, Ели дере, Ески кешишлик, Иланджа, *Бусак яйлагъ*, Каилджа, т. е. общо 30 имена. Сред тях обаче съдържателни за старите з.р.а. са: имената с *яйла* "лятно пасище", които явно бележат завзети от юруците пасища на армъните. Още по-показателни са имената като *Юруклер чал, Юрук яйлагъ*, които явно са на мястото на по-стари **Влашки връх, *Влашко летовище*. Юруците просто са придошли на готови пасища, чиито имена, определени от топонимите *Летовище* и *Влашки*, са подменили в *Яйла* и *Юрук*. Такъв ред на подмяна на родопската топонимия е обичаен за юрушката практика (срв. тук и преводите на по-стари български имена *Буков връх* с *Каинлък тепеси; Млечна скала* със *Сют кая; Раково дере* (наричано така до днес в Батак) с *Енгеч дереси* и под. Следователно, от списъка с юрушки имена в Худуднамето названията *Юрук яйласъ, Юруклер чал Ялия нам Юрук юрду, Тукмак Хасан нам Юрук яйлагъ*, а може би и *Юруклер джамиси*, са топоними от стария пастирски път на з.р.а., които според българската номенклатура са гласели респ.: **Влашко летовище, *Влашки връх, *Влашка църква* или само **Летовището* (Бусак *яйлагъ, Яйлак* Хаджи Мустафа).

Като се знае, че юруците в нашите земи не са мандрували млякото, че техните овце са използвани само за вълната и месото, то с основание при всички от посочените в Худуднамето име-

на с *мандра*, именно *Хасан мандрась, Фичу мандрась, Дарьджь мандрась*, също така може да се реставрират по-стари имена като **Влашка мандра* или *мандра* по името на някой от власите (общо 3 имена).

В списъка се откриват и конкретни арумънски имена, които юрушката народна етимология все още не е опростила до типа напр. по българското селищно име от района *Корова*, което в чуждия език преглася в *Куру ова* 'сухо поле', независимо от множеството води в землището. Тези имена безпорно са *Лабак яйлагъ*, с което започва и свършва списъкът, *Фичу мандрась, Голагал, Каливро, Куикъл, Тирле*, т. е. общо 6 имена. Първото име е явно армънско и е от типа на множеството румънски имена с предлог **ла (la)**, срв. при La Secui 'На Секуй' и под., които в достатъчно количество се срещат и сред българските топоними, срв. напр. *Ла-бандица*, ниви до Крастава в Бабек (АТБ), *Ла-банда* – местност в Костурско (*Миовски*, Белешки за топонимијата от Костурско. – Македонистика, 1, 1977, 124) и пр. Впоследствие турската народна етимология е оприличила това име на *Алабак*, един невъзможен по принцип топоним, срв. значението 'Аллах вижда', в резултат на което старото армънско *Ла Бак* днес продължава да се нарича с юрушкото народноетимологично сближение (срв. обяснението в Родоп. сборник, с.121: "по думите на местни жители местността днес е известна като *Алабак*").

В името *Фичу мандрась* безспорно се включва деминутив *Фицо* от арм. *Фируцу* в старо **Фицова мандра*, като *Голагал* и *Куикъл*, не ще и съмнение, че това са имена с арм. артикъл **-ул:** в начални *Глогул, Куикул*, деформирани от звуковата хармония на турския език при юруците. *Каливро* безспорно е по арм. calivele/kalivere 'колиби', срв. и рум. calibra 'прочиствам', а *Тирле* по арм. деминутив *Тирел* (срв. в Битолско РИ *Тиреви, Тирчеви*).

От направения етимологически преглед на имената в Худуднамето се вижда, че от общо 49 имена за явни следи от з.р.а. и за техния пастирски път свидетелствуват 20 имена или 40% – едно значително число топоними, което не се открива по пастирския път на днешните армъни.

Днес е трудно множеството други топонимни следи от езика на армъните в З. Родопи да се идентифицират във връзка единствено със старите армъни пастири, поради което се свързват в това изследване с пастирския път на днешните западнородопски власи.

В Западните Родопи са били летните пасища на старите з.р.а., респ. и техните летни колиби, които по същество не са се различавали от колибарските селища на днешните армъни. За разлика от селищата на уседналите стари з.р.а., които са се наричали *катуни* или *hoari : hotari* ('села'), летните колибарски населени места, както изглежда, са се наричали от българите единствено *клети, клетища* (ед. ч. *клетище*). Първото съобщение за такова селище е в "Рилската грамота" на Иван Шишман от 1378 г., където са указани *Агупови клети*, неоснователно преведени на новобългарски като *Агупови колиби*[1] (Христоматия по история на България, С., 1978, 322). Според *Иречек* (1974, 365) клетища (cletišta) са се наричали и средновековните селища на власите в Дубровник (1430 г.). В топонимията на Рила и З. Родопи се намират осезателни следи от това име, свидетелстващи за стари пастирски колибаци най-вероятно на з.р.а. в района. На З 1,5 от Пещера до Пенковата воденица се намира местността *Клетя чарк*, което име народната етимология свързва с *клет*, 'болен' и обяснява с това, че дъскорезницата работела зле. Всъщност името е образувано по типа "Дунав мост"[2] от старото МИ **Клетя* и *чарк* и означава 'Чаркът (дъскорезницата) в м. *Клетя', като *Клета туфа* в Ломско (*Ив. Дуриданов*, Местните названия в Ломско, С., 1952, 165), *Клещите* (*К. Попов*, Местните имена в Разложко, С., 1979, 119), с **-jь** от *клеть* (за типа повече при *Й. Заимов*, Географски имена с **-jь**, С., 1973 и др.).

Твърде е вероятно някои местни имена в Родопите и в съседните области от типа на *Армените, Арменица, Арменското* и под. да са по изконното самоназвание на *армъните* с вариант *армени*, което име, респ. и неговите производни, попадат в случайна омонимия с етнонима *армени* за *арменците*. Като се има предвид, че средновековните, а и днешните *арменци* са единствено градски жители, то с основание МИ *Арменица*, съобщено в Рилската грамота на Иван Шишман (пос. съч.), се свързва ако не с *клети* на армъните, то поне с техен бивак или пасище. По същество такива имена са семантични дублети на *Влашкото,*

---

[1]Стб. **клѣть** е означавало 'къща, колиба', като в говорите на новобългарския език е и със значения на *клет* (мн. *клети, клетища*): 'хамбар', 'зимник', 'колиба', 'изба', 'плевня', 'обор', 'бордей' и под.

[2]Повече при *Т. Балкански*, Един въпрос на топонимното образуване, Бълг. език 6, 1979, 501.

Влашица, Влашки колиби, Влашки клети, Влашко летовище и под.[1] Податки за конкретния им пастирски път от летовищата до зимовищата в места без снежна покривка на пасищата има при редица историци като Кекавмен (XI в.), свидетелствуващ за летовищата им в българските планини, Пахимер, който съобщава за власи, зимуващи със стадата си между Виза и Цариград през 1258 г., както и при Кантакузин (XIV), регистрирал прииждащи на зимна паша в Беломорието родопски власи (вж. и при *Иречек* 1974, 454). Безспорно старият пастирски път, наричан още и "Пътят на пасящите овце", е вървял към или е тръгвал от З. Родопи в две посоки: първата – направо през планините на юг към Беломорието в Драмско, Ксантийско и Гюмюрджинско (тогава Куманица) и втора – по поречието на Средна и Долна Марица към крайбрежието на Черно море, Мраморно море и Западното Беломорие.

Пастирският път на днешните арумъни, придошли след юрушкото отстъпление по пасищата на З. Родопи, се начева в края на XVIII в. Власите следват своя традиционен пастирски път, който е бил използуван от юруците почти цели 400 г. След оттеглянето на юруците те се връщат на старите си места, които вече, вместо изконните имена като *Влашко летовище*, носят названия *Юрук чал, Юрушки юрт, Юрушка мандра* и т. н. Пътят на пастирите власи към З. Родопи отново съвпада с известния на местните българи "Юрушки път", наричан и "Коюн ойлу" 'овчи път', с множество варианти, известни във всички краища на З. Родопи, като: *Аручки път* СЗ 3 Батак, *Аручки път* = Римския път ЮЗ 7 Радилово, *Аручка пътка* И 8 Батак, *Юручки път* = Римския път 3 2 Бяга, *Юрушки път* С 4 Пещера, *Юрушкия път*[2] ЮЗ Козарско по посока Брацигово и мн. др. Конкретните летовища са точно очертани както от документалистиката, така и от проучената топонимия.

---

[1] Безспорно с такъв произход са Сел.И: *Армените* при Дряново, *Арменско* в Егейска Македония и др.

[2] На много места в З. Родопи и други планински райони на българската езикова територия в българската топонимия имената *Влашки път, Влашка пътека*, свързвани със старите власи, са били заменени след прииждането на юруците освен с етнонимния заместител *юрушки* още с *Конярски път, Койнарски път*, където основата *коняри, койнари* е калка от самоназванието на юруците *йонтли* 'коняри' (*С. Атаниязов*, Словарь туркменских этнонимов, Ашхабад 1988, 18)

Летните колиби по пастирския път на западнородопските власи

Днешните з.р.а. наричат своите летни пастирски селища, изградени от дъсчени колиби или заслони, *къливи* (ед. càliva, бълг. колиба, рум. colibe), а в някои случаи и *котаре*, (*котар* 'колиба от преплетени клони и кал'). Българите ги наричат *колиби* обикновено с определение *влашки*, а когато до такива колиби е имало и мандра за обработка на млякото, такова селище по данни на топонимията (вж. ч. *Мандрите*) се е наричало *мандрище*.

Колибите са в непосредствена близост до пастирските пасища. В тях отсядат през лятото жените, децата и старците, като мъжете единствено завръщат стадата, вършат каркъма (стрижбата на овцете), мандруват млякото и търгуват с местното население. Всъщност, името *колиби* е със съдържание на 'селище, изградено от дъсчени колиби' и се различава от това на *колиби* в българската селищна географска номенклатура, където значи 'малко селище от няколко къщи', както и от другото *колиби* в значение на 'овчарски кошари'. (Повече при *Т. Коледаров*, Към въпроса за развитието на селищната мрежа и на нейните елементи.., Изв. на И-та за история 18, 1967, 137). Интересно е терминологичното обстоятелство, че географският термин от армънски произход *катун*, който има значение и 'пастирски колибак' (Коледаров 1967, 136), не се употребява от армъните, когато става въпрос за техните поселища, изградени от дъсчени колиби. Първото описание на такова армънско колибарско селище е направено от немския лесничей Ото фон Берг (цит. съч.) през 1875 г. След него интерес към селищата на з.р.а. проявява К. Иречек (1974, 365). "Живеят – пише той – в дървени или глинени колиби с дървени стрехи, които през зимата стоят празни; от начало казват: "Живеем в колиби или шатри от храсталак или пък в колиби, заровени наполовина в земята". Тези жилища всякога са на едно място като малко село, тъй като власите живеят в дружини от по няколко рода, понякога 60–100 лица с един главатар, който се нарича *кехая* (...) в Македония също *челник*, в гръцките покрайнини на Олипм и Пинд – *челингас* (от челник-ас)". Г. Вайганд открива в тогавашните български граници (до 1912) 10 "летни селца", като отвъд границата, в районите на З. Родопи, Рила, Пирин и Малешево – още 12, а в Осоговската планина – 19. Във всички селища според него живеели през летата общо 12100 номади (1908, 50 сл.). Впоследствие армънските колиби установих по данни на местните имена в Пещерско и Чепинско, като използувах данните за таки-

ва селища в Разложко и Ю. Родопи на *Кирил Патриарх Български* (Българомохамедански селища в Ю. Родопи, С., 1960), *К. Попов* (цит. съч.), *Й. Иванов* (Местните имена между Долна Струма и Долна Места, С., 1982).

Куцовлашките дъсчени колиби са били с висок алпийски покрив и правоъгълен план – фотографски материал за тях прилагам като илюстрация. Там, където в З. Родопи е имало каракачански колиби, те според информаторите са били кръгли с конусовиден покрив, с различна изработка било от дъски, било от върше. Фотографски материал за тях не открих.

Пастирският път на з.р.а. е заобикалял Доспатското и Девинското краище на З. Родопи поради: 1) почти пълната ислямизация на района, където е имало и малки групи уседнали юруци (Борино, Гьоврен), както и 2) поради изкупуването на пасищата, тук наричани *планини*, от местните помаци (арумънско: *поринци*) в района, които не са допускали пастири конкуренти. До този момент по достоверни данни (документални и ономастични) са установени следните летни колибарски селища на днешните з.р.а. (представени по-долу по азбучен ред):

Бакѝца. Така армъните наричат своето главно село в Западните Родопи. В българската топонимия името е известно като *Бакѝйца* (архив Т.Б. – АТБ) или като *Баклица* (*Ив. Батаклиев*, Пазарджик и Пазарджишко, 1969, 713). Г. Вайганд е записал по-старо произношение с редукция *Бъкица* (Weigand 1908, 3 сл.). Името *Бакѝца* се употребява точно от тези днешни армъни, които произхождат от семействата, населявали това лятно селище. За останалите з.р.а., а също така и за румънската арумънистика[1], *Бакица* се синонимизира с *Куртово*. В случая е необходимо да се уточни, че селището *Бакица* се е намирало 3 15 от Лъжене в поляните преди самото Куртово. Може би името му е в някаква връзка със записаното в Чепинското худуднаме старинно *Ла Бак*. По същество описанието на мястото в Худуднамето, влашката същност на името и пастирското селище на мястото свидетелстват за идентичност. С Бакица е свързана една от най-познатите народни песни на з.р.а., тук по запис от Щерьо Попов (направен в Пещера през 1993 г.):

[1]В речника на Papahagi (1974), е представена снимка на армъни от Куртово вместо на власи от Бакица. В случая името *Куртово* се употребява като макротопоним за място с много влашки селища, именно: *Бакица, Софан, Карамандра*.

Бакица ту Варгарие	Бакица в България
до суте де калива	двеста колиби.
Караман шли урсящи	Караман ги командва,
къте доу ля спрьндяще	като по две семейства ги разпръсква,
алте Баня, Алте Ладжени	едните в Баня[1], другите в Лъджене,
жумитъцли сун Баждова.	половината са в Баждова[2].

Според Вайганд (пос. съч.) "*Бъкица* в Куртово" е най-голямото от пастирските селища със 150 колиби и 1000 жители. Според песента и информаторите, между които и синът на последния бакишки кехая – *Коле Караман*, селото е било от 200 колиби с 1300–1500 жители. За вида на пастирските колиби в Бакица се съди от фотография на армънска сватба в това село, направена на гърба на две от дървените постройки, която намерих запазена в семейството на Щерьо Узунов, бакичанин в Дорково (вж.). Колибата е била островърха, в алпийски стил, неприсъща за българите, изцяло изградена, ведно с покрива, от бичени или цепени дъски, като първоначално вместо гвоздеи са използвани дървени клинове. Всички колиби са били еднакви: широки около 7–8 м. и дълги около 10 м., т. е. с квадратура около 70–80 м². Всяка от тях е използвана както за жилище, така и за складова база най-вече за храната и вълната от каркъма до нейната продажба.

Според Вайганд (пос. съч.) пастирите от Бакица в пастирския си път зимували в Татар Пазарджишко. Немският автор не е бил осведомен:

1) че и самата Бакица е в Пазарджишко, защото дълго време е била в землището на пазарджишкото село Сестримо.

2) в ниското Пазарджишко поле (170–230 *м* н. в.) овчарите са летували единствено когато е била затворена границата с Турция или Гърция. До 1912 г. България на юг няма граница с Гърция, а единствено с Турция. Поради подготовката и обявяването на българската независимост (1906–1908 г.) Турция затваря границите си. Пастирският път на бакичани е вървял единствено по Марица към одринските зимовища около Черно, Мраморно и Бяло море. За времето, когато Вайганд пише своята книга

[1] Днес *Чепиню Баня* или квартал *Чепиню* на Велинград.
[2] Влашкото пастирско селище *Баждова* в Разложко, днес Горско стопанство *Бачево*, по Weigand

(1906–1907 г.), границата наистина е затворена. Част от стадата на Бакица действително зимуват в Пазарджишко. Тогава фамилията Попови установява зимен бивак в землището на с. Сарая, Пазарджишко, където зимуват в една от празните къщи на семейство Стоименови-Шикови. За овцете е импровизирана кошла в м. Корията. Мястото, където са зимували стадата на фамилията Попови, до днес се нарича *Влашки агъл*.

Друга част от стадата и фамилиите на Бакица се насочват към българското Черноморие около Анхиало (Поморие) с надеждата за безснежни пасища. Жестока зима покосява стадата в Причерноморието, докато тези в Сарая са спасени с храната на местните българи. От това време в българския език е останал фразеологизмът *влашка зима* и молбата *Да не дава бог влашка зима* със значения: за първото – 'жестока, съсипваща зима' и за второто – 'зима, през която от глад и измръзване измират стадата'.

Направих опит с помощта на информатори, родени и живели в Бакица, да съставя списък на тамошните родове, като: *Ласку, Тарараки, Гушица, Гуше, Семерджи, Дуза, Ераке (Янаке), Стамули, Науне (Паунови), Попче, Мързавана, Туджара, Шегун, Стъвросит, Карамихай, Шана, Джоджа, Карастере, Перчели, Дама, (други) Стамули, Шумъта, Андоница, Арнаут, Качаун* (дотук по инф. на ***Коле Караман***), *Гудани, Боткане, Узунани, Караманани, Пъцани, Превцани (Попови), Грасо, Кукумиша, Тютюнджи, Йоргицани, Плоскарани, Дардакани, Толчани, Пъшкъй, Жиру, Колендруш, Пещеряну* (инф. ***Мария Узунова-Тютюнджи***) и др. Когато се оперира с тези имена, трябва да се има предвид, че те са на големи семейства, равнозначни на българския род. Следователно, всяко от обединенията, носещи едно от армънските имена, е съставено от няколко семейства, в конкретния случай 5–10, понякога и повече.

Летният живот в Бакица продължава почти до деветосептемврийския преврат през 1944 г., но постепенното изоставяне на пастирския път от страна на бакичани се начева още през 30-те години. Те започват да изкупуват имотите на подмамените от антибългарската кампания на пантюркизма помаци, които напускат родните си места и се изселват в Турция. В резултат на тази кампания бакичани отсядат най-вече в Дорково, Костандово, Ракитово и по-ограничено в Чепино Баня. Значителна е колонията, която от Чепино слиза направо в Белово, където няма помашка група сред българите. Впоследствие всички беловски и костандовски румъни се изселват, подмамени от раздаването на безплатна земя в тогавашната румънска Добруджа.

Днес най-значителната в З. Родопи колония на бакичани е в Дорково, като голяма част от дорковските бакичани се преселва впоследствие в Каменица (вж. ч. *Селища с армъни*).

Баня Костенец. По същество землището на село Баня Костенец, в което е имало пастирско селище на армъни, принадлежи на Рила[1]. Weigand (1908, 3 сл.) определя обаче селището за за-

---

[1] По същество към З. Родопи са мигрирали и заселниците в другите летни пастирски селища от околните планини като: *Равна Бука* ЮИ 8 Дупница с 30 колиби, придошли от Пирин около 1878 г., *Доброполе* И 14 Благоевград (Г. Джумая) в Пирин с 50 колиби, *Ръсово* Ю 4 Доброполе с УВ *Осеновски колиби* – 40 колиби, *Бачево* СИ 6 Разлог с 40 армънски колиби до други български, *Недобърско* С 8 Разлог с 10 армънски колиби до други български, *Баджово* на Елтепе С 24 Мелник с 40 колиби, *Лупово* СИ 8 Мелник с 50 к., *Папаз чаир = Олах кюлбалери* до *Юрушките колиби* СЗ 7 Неврокоп с 50 колиби (за тях повече при Weigand 1908, 3 сл., където са дадени неизброени тук колибаци в Серско и Драмско).

От тези колибаци постоянно движение към З. Родопи имат преди всичко армънските фамилии от *Бачево*, разположено на десния бряг на Места, т.е. на самата граница със З. Родопи, но откъм рилската страна. За връзките на бакичани с бачевци съобщава песента за Бакица, преведена по-напред. Западнородопските армъни пеят и песен за Бачево, която тук по запис от Щерьо Попов (Пещера) представям в превод:

Армъните от Бачево
подпалиха горите.
Когато палеха, не мислеха,
когато бягаха, не ги съдиха.
Оставиха ги цяла зима,
цяла зима до пролетта,
до пролетта, до ягнене.
Обратно не се върнаха.
Хванаха ги разбойници по пътя.
Хванаха ги и ги убиха.

Тази песен свидетелства и за пакостната роля на армъните по отношение на българските гори, които горели за освобождаване на пасищни терени – въпрос, който обаче излиза извън темата на това изследване.

Също така гранично, армънското население, отсядало в колибака Папаз чаир (1500 *м*) от Неврокопския Пирин, е посещавало и пасищата на Неврокопските Родопи.

Съобщените от Вайганд 50 колиби при Ан. Мельов (10, 1978, 22) са 95. Днес мястото се нарича *Попови ливади* и се намира в землището на Добротино със старо име, употребявано и от власите, *Малеш къой*, а от юруците – *Даг чифлик*. Българите са наричали споменатия колибак *Влашкото село*. Твърди се, че то запустяло по време на Междусъюзническите войни. От него е останала само *Влашката църква*, запазена досега.

паднородопско, респ. и жителите му за з.р.а. по етнонимното определение, прието в този труд. Според Вайганд селището е било съставено от 50 колиби на каракачани и 10 на куцовласи – обстоятелство, което интригува изследвача, тъй като се знае, че куцовласи и каракачани са избягвали съвместния живот. Не успях да проуча съдбата на това селище и на армънските родове в него.

Беглика. Тук се е намирало колибарско селище на куцовласи, различно от споменатото при Weigand (1908, 3 сл.) *Чакмак* (вж.) и указано неточно като намиращо се в м. Беглика. Армъните наричат своето пастирско селище с това заварено от юруците име (*Беглика)* или с арумънско оригинално La calivele Calagiu, непознато на батачани, в чието землище е бил колибакът (инф. *Коле Караман*). В селището са отсядали фамилиите *Качаунани, Шиникани, Пустоладзи, Гудани, Узунани*, части от последните две – сега в Дорково, *Кочани, Фои* (части от двете – в Пещера), *Мървакани = Червенкани*, слезли в Батак, после в Ракитово, *Каладжиу = Каладжадзи* и *Мързованани*, изселени в Румъния. Кехая на селището бил Йорге Мързована – най-известният армънин в СЗ Родопи.

Местността *Беглика*, в документите и *Бейлика* (Weigand 1908 3 сл.), *Беглица* (Делирадев II, 249) се намира ЮЗ 12 Батак и представлява обширни заравнени поляни на 1560 *м* н. в. Възможно е в далечното минало тук да се е намирало постоянно селище на старите з.р.а., чието име е забравено (АТБ). Следи от него се откриват до днес и са описани от Захариев (1970, 70–71).

Беш бунар. По същество това пастирско селище на армъни се е намирало в З. Рила[1], според Weigand (1908, 3 сл.) е било на И 8 Дупница и е притежавало 50 колиби на грамостени, т. е. куцовласи. Според моите проучвания обаче това е главното колибарско селище на каракачаните, които летуват и в З. Родопи. В техните предания постоянно се говори за пастирския път между *Баш бунар – Гюмюш чал* в Баташката планина, и *Пиздина вода* в Куртово. По тази причина бешбунарските армъни и западнородопските по същество се едни и същи. Вайганд (цит.съч.) посочва, че селището е основано през 1879 г. По негово време, когато той не е отчел затварянето на границата поради готвеното обявяване на независимостта на България, башбунарските армъни летували в Белослатинско и Врачанско.

[1] Днес мястото, което се намира в Калинския дял на СЗ Рила, е разорано. Населението го нарича ту *Беш бунар*, ту *Баш бунар*, самите каракачани: *Баш бунар* (инф. *П. Колшида*).

От жителите армъни куцовласи на Беш бунар успях да открия единствено фамилията *Грäсо*, заселила се впоследствие в Бакица, след което слиза на постоянни живелища в Белово, откъдето се изселва в Ю. Добруджа, след това в Констанца[1].

Ако в издирването на бешбунарските армъни куцовласи претърпях неуспех, то в търсенето на западнородопските каракачани, мигрирали към Беш бунар, достигнах до някакви резултати. Малка част от тези армъни открих на постоянно живелище в Монтана, Бойчиновци, Вършец, Берковица и Бургас. Във Вършец населяват квартал Корея в СИ, най-планинската част на градеца. Основната професия на всички е овчарство, преди в ТКЗС, днес отново завъждат овце, но не уголемяват стадата повече от 30–40 брави поради липсата на пастирски път до безснежни зимовища. Малките стада днес се изхранват през зимата предимно със сено, събирано през лятото.

Днес във Вършец има 40 къщи *западнородопски каракачани*, които в еднаква степен могат да бъдат наричани и кюстендилски, и рилски, и осоговски, и руенски (по планината *Руен*) каракачани, защото са притежавали летовища (колиби и биваци или шатри) във всички планини на днешна ЮЗ България. Вършецките семейства са предимно от родовете *Копшида, Пачаура, Скрофа, Буней, Качей, Масторей, Ключотей, Ляпей.*

В Берковица са уседнали фамилиите от рода *Бикей*, в Бойчиновци – *Гуганей*, в Монтана – *Лайней* и *Лашкей* и в Бургас – *Ктавей*. За последната фамилия информаторът ми ***Панайот Копшида*** разказа следното: "Тези Ктавей отседнаха в Бургас. Бяха много богати. Избягаха от комунизма в Америка. Заселили се в едни пущинаци и се опитали да завъдят стока. Там имало обаче един див народ. Дошъл един от дивия народ и пребил един от каракачаните. Тогава избягаха от Америка и се върнаха в Бургас".

Западнородопски по същество е и един от големите и много известни родове *Качануней*, който е от същата група на бешбунарци и пиздиноводци. Днес фамилиите му са отседнали в Гърция. От този род са известните, всъщност най-популярните в каракачанския фолклор герои хайдути (или разбойници) – братятя Андон Качандон и Йоргу Качандон.

[1] И в Констанца тази фамилия продължава да се сродява предимно със з.р.а., между които и пещерските *Галанани /Галанс ди.*

Ето как ми представи историята на тези западнородопски или бешбунарски каракачани Панайот Копшида: "Нашите деди са дошли във *Вургарие* (България) по Родопите, Руен, Осогово, Рила и от място *Каракачаново* или *Саракачаново*, някъде около Янина. Турците спрели жените и децата в селото Каракачаново, като искали да ги потурчат. През нощта мъжете се върнали, избили стражата и избягали с жените и децата първо в Сърбия, после в България. Оттогава жените се забрадиха с черни забрадки и почнаха да носят черни дрехи. Турчинът не посягаше на жена с черна забрадка. За по-сигурно започнаха да изписват кръстче на главите си, което беше знак, че са християни. Турците бягаха от кръста.[1] Имахме, нашата фамиля Копшида, по пасищата 500 овце, само черни, и 40 коня. С конете си карахме багажа, а през лятото ходехме да вършеем при *вургари* (българите). Колибите ни бяха отгоре с трески, отстрани с шума[2]. Стояха по 3–4 години. Българите не ни правеха пакости. Последният ни суват беше на Мочарище (Долно и Горно) до Ком (в Берковската планина – *бел. Т. Б.*). От Мочарище слязохме в селата през 1958 г. При царизма бяхме много добре. При комунизма бяхме зле, но поне ни задоволяваха с пари, имахме работа. Нямаше мизерия. Всички имахме работа, всички си направихме къщи. Сега дойде скъпотията. Уж демокрация!...[3]

Днес основните каракачански центрове в България са Котел и Сливен. За групата за западнородопските каракачани досега не се знаеше нищо, поради което се наложи това по-цялостно описание на населението на Беш бунар.

Пастирският път на тези каракачани, за разлика от пътя на другите з.р.а. куцовласи, е вървял право на юг към Беломорието. Сред тях също така са запомнени лошите зими около обявяването на независимостта на България. По това време в българския език се създават фразеологизмите *каракачанска зима* и *"Да не дава Бог каракачанска зима"* като абсолютни дублети на *влашка зима* и *"Да не дава Бог влашка зима!"*, коментирани по-напред[1].

[1] Кръстчето се татуирало на челото точно между веждите. С такова кръстче заварих и баба Мария Узунова Тютюнджи от Бакица, сега жителка на Дорково.

[2] Не ще и съмнение, че каракачанските колиби са се отличавали от куцовлашките, които са били изцяло дъсчени. В случая явно описаните от Иречек (1974, 365) "колиби от храсталак" се отнасят само до каракачанските. Тази непретенциозност вероятно е и причина самите куцовласи да наричат каракачените цигани.

[3] Записът е направен през лятото на 1993 г. във Вършец.

Влашките колиби: 1) = *Колибите* до *Голяма Сютка* в Баташката планина с УВ: *Колибите на Мързована* във *Влашки мандри*, *Влашките колиби* във *Влашки мандри*. Имената са от Баташката топонимия, която проучих през 1975–1980 г. (АТБ). Не установих броя на дъсчените колиби, но батачани помнят кехаята на колибака *Мързована*. Колибакът е бил на СЗ 2 от масива *Голяма Сютка*. При моето посещение вече нямаше следи от него;

2) ЮЗ 7 Костандово от *Влашки мандри*. Населението твърди, че там отсядали в дъсчени колиби армъни, които после се изселили в Румъния (АТБ). N. Saramandu (Harta graiulor aromâne. – Studii şi cercetări lingvistice XXX, 3, 1988, 225–246 сл.) неоснователно определя мястото с име Costandova и го поставя до днешното село *Костандово*. Колибакът е бил в Баташката планина, т. е. извън района на Чепино, където е село Костандово. Според Weigand (1907, 3 сл.) по информатори армъни колибакът се наричал *Костандовски колиби* СЗ 10 Батак и 4 И Костандово с 20 колиби. При моето посещение на мястото нямаше и следа от колибака; батачани наричат местността *Горни Влашки колиби* (вж).

3) Ю 25 Баня Чепино в масива Сютка (АТБ). Може би описаните в №1 (?!). Информаторите от селото твърдяха, че колибите съществували до 30-те години. Не са отбелязани от Вайганд и Сараманду. Не са издирени от мене.

4) З 4 Пашово и Челебийца. По моите изследвания Челебийца е И 4 Пашово, З 14 Лъжене и Каменица и се намира в землището на Пашово до Куртово. В. Миков (Имената на... 1943, 81) е записал името като *Карачелебийца*, а Фон Берг (23), като *Челебица* (вж.) за място с "каракачанско" лятно селище, притежавало 140 дъсчени колиби. В случая безспорно под "каракачани" се разбира генералното "пастири армъни", като конкретните челебийски армъни, ако се съди по дъсчените колиби, са били *куцовласи*. При моето посещение мястотото беше с картофени ниви на опитната картофопроизводителна станция в Куртово. Според информатори от Пашово власите изоставили селището и се изместили на колиби в Куртово през 30-те години.

5) ЮЗ 11 Грашево в Чепино сред гора. Местното помашко население помни власите, които между 1925–1928 г. са се изсели-

[1] Този труд беше напълно завършен, когато се появи книгата на *Ж. Пимпирева*, Каракачаните в България (С., 1995 г.).

ли в Румъния. За армънското присъствие в това селище свидетелстват и топонимите от землището около *Влашките колиби*, именно *Влашки мандри, Влашкото гюбре* (АТБ);

6) По топографска карта (С., 1925 г.) в гора между Мантарица и Пущак ЮЗ от Батак с дъсчени колиби. Вероятно = *Долните Влашки колиби* (вж.).

7) Ю 7 Равногор, гора с пасища. Населението е запомнило колибака на власите, стоял на мястото до 1930 г. (АТБ). Неотбелязан от Сараманду и Вайганд.

Горните Влашки колиби. Така днес се нарича място З 10 Батак, сега гора. Информаторите твърдят, че в миналото било с дъсчени колиби на власи. Местността точно отговаря на *Влашките колиби* №2 (вж.), записани при Вайганд като *Костандовски колиби*.

Долните Влашки колиби – горист връх с обширни поляни З 9 Батак със запомнен влашки колибак от дървени колиби (АТБ). Мястото точно съвпада с *Влашки колиби* № 6 от ТК 1925. Днес без следи.

Старите Влашки колиби ЮЗ 8 Батак, изоставен колибак, сега гора без следи (АТБ).

Жълти камъне. Според Weigand (1908, 3 сл.) куцовлашки колибак И 3 Крива река (вж.) с 15 колиби. Безспорно Вайганд е записал старо име, използувано от армъните и вече заменено в баташката топонимия със семантичния дублет *Кременете*, за същото място, но с други димесии, именно Ю 20 Батак в непосредствена близост до Беглика (АТБ). Мястото с УВ *Кремъците* (ГСК) е наричано така поради кремъчната кариера със следи от кремъчни оръжия на ранния палеолит (Родопи 1, 1981, 26). Сега без следи от колибак. Името не трябва да се бърка с топонима *Жълтите камъни* = *Червените камъни* ЮЗ 3,5 Рохлева махала на Цветино, което определя огромни жълто-червени скали, познати на армънския пастирски път (АТБ).

Каракачанските колиби З 15 Лъжене в Куртово като УВ на *Пиздина вода* (АТБ). Според Weigand (1908, 3 сл.) куцовлашки колибак СЗ 4 Бакица, по онова време на турска територия, т. е. зад държавната граница на България, с 50 колиби. По моите изследвания *Карамандра* е буквално на ЮИ 2–3 км. от Бакица и С 4 от село Света Петка на Бабек, към чието землище принадлежи. Сред местните хора мястото е познато само като *Мандрата в*

Куртово (АТБ), докато в българския селищен именник от началото на века колибакът е известен с оригиналното си име *Карамандра* като влашко селище (Мельов 1978, 22). Може би това е историческата *Хасан мандрась* от Чепинското худудname (?!).

Част от имената на родовете в Карамандра се повтарят с тези на Бакица. Според твърденията на инф. *Коле Карамана* обаче селището се е състояло не от 50 колиби, както твърди Вайганд, а от 100. Кехая е бил *Димитър Лепàро*. Част от карамандрени слизат в Белово, малка част в Пещера, като впоследствие почти повсеместно се изселват в Ю. Добруджа, оттам в днешна Румъния. Единствената карамандренска фамилия в З. Родопи днес е *Лепърови*.

Картъла. Weigand (1908, 3 сл.) е записал армънската форма на селищното име като *Кър̀тъли аль Янку* 'Янков Картъл' за колибак ЮЗ 8 Батак на Семер Алан с 20 куцовлашки колиби. Мястото, където е било влашкото селище, до днес се нарича *Картълския кайнак* в самия *Семер алан*. Местното име е познато в няколко варианта: *Картала* по *картал*, тур. cartal 'орел', *Картела* по *картел* 'кооперация на горяни'; всъщност МИ *Картъла* се мотивира от *картъ̀л*, вид трева власатка, (Festuca), предпочитана от планинските овце, наричани тук "каракачанки" или "влашки овце", срв. МИ *Картъла* до Чавдарица, Доспатско, *Картòла* в Маданско и Смолянско. Колибакът е бил на обширните поляни *Семер алан*, юрушко име Semer alan, което буквално означава 'поляната на върха Семер'. Върхът *Семера* (тур. Semer 'седловина') е един от големите в Баташката планина. Местното население помни влашките колиби на Семер алан или на Картъла (АТБ). Според днешните пещерски армъни мястото се нарича и *Ла каливèле ал Шагун* (La calivele al Şagun) 'Колибите на Шагуна'. В колибака освен фамилията *Янку* са живеели *Шагунаньни, Узунани, Червенкани*. През 30-те години всички те отсядат в Батак, след което заминават за Пещера, после в Ю. Добруджа и днешна Румъния. *Узунани* сега живеят в Констанца, *Червèнкани* са в този град и в Букурещ с калкирано на румънски език име *Рòшу* (roşu) 'червен', (инф. *Ташо Галанов* и *Божана Фолева-Червенакова*, родена на Картъла).

Катунец. Вж. в ч. *Летни биваци*.

Кел тепе – пастирско куцовлашко селище, първоначално с няколко колиби, после с палатки, (инф. *Т. Галанов*), на горист връх ЮЗ 25 Фотиново, ЮЗ 10 Батак (АТБ); така и в ТК 1921. Армъните наричат мястото La calivele al Şapera по фамилията *Шаперани* на

известни баташки власи, впоследствие изселили се в Констанца. С тях живеели и *Шикани = Шикови*. Мястото не бива да се греши с *Кел тепе* – гол връх Ю от Розово (Вж. ч. *"Летни биваци"*).

Колибите до Голяма Сютка. УВ на *Влашките колиби* №1 (вж.), *Влашките колиби* във *Влашки мандри* и *Колибите на Мързована*.

Колибите на Мързована – вж. *Колибите до Голяма Сютка*.

Костандовски колиби, по Weigand (1908) СЗ 10 Батак, при Saramandu неточно Costandova като идентично със село *Костандово*, изговаряно от местните армъни като *Костандòва* по точния български изговор (вж. *Т. Балкански*, Костàндово или Костандòво; Бълг. език 1, 1977, 70). УВ на *Влашки колиби* № 2 (вж.)

Котареле Шиканилор. Вж. *Търновица*.

Крива река. По Weigand (1908, 3 сл.) куцовлашки колибак от 10 колиби до едноименна река Ю 10 Батак, съвсем близо до тогавашната граница с Турция. *Крива ряка* в Баташката топонимия се нарича поток на Ю 25 Батак с начало от *Сарь яр* – сега приток на яз. "В. Коларов" (АТБ). Мястото не бива да се греши с *Крива река* като име на горното течение на Въча (Иречек, Пътни XI, 13) или с *Крива река* като: 1) поток в землището на Шаренци, Велинградско – десен приток на Софан дере; 2) друг поток с начало от Писаната бука до Крастава, Бабек – също приток на Софан дере; 3) поток с начало от Костена могила до Дорково – десен приток на Мътница (АТБ). Не открих никакви сведения сред баташките и доспатските българи за този колибак и неговите жители.

Куртово: 1) С това име се наричат огромните поляни на обширна седловина СЗ 15 Велинград близо до Юндола. Ив. Вазов (В недрата на Родопите, Събр. съч. X, с. 185) нарича тази местност *Куртовския балкан*, Иречек (1974, 534) – *Куртова гора*, а местното население в Лъжене – *Куртова поляна* (АТБ). Поради обстятелството, че в Куртово са били пръснати различните колибаци – *Софан, Карамандра, Бакица* и конкретното *Куртово*, заселено от Челебийца, между които е имало значително за планината разстояние от няколко километра, с това име се назовават всички колибаци. "Куртово и Бакица – съобщаваха ми информаторите армъни – е едно и също" (*Щерьо Попов*, с произход от Бакица). Кърпарова (1984, 54) по навик нарича Куртово с всичките

му колибаци "село". "Когато бяхме в Куртово..." – постоянно започваше разказа си *Атанас Узун* от Дорково, като предоставяше на слушателите сами да се сетят, че става въпрос за родното му селище Бакица и за останалите – Софан, Караманда и Куртово.

2) В тясно значение името означава конкретен колибак в най-отдалечената точка на Куртовския балкан или Куртовската поляна почти до Самарската река с УВ Куртовска река, Куртова рекичка, където е имало и малък колибак на бабешки помаци. Според жителите на Пашово тук са се преселили власите от колибака Челебийца. Всъщност влашкото пасище е вървяло от това конкретно *Куртово* до *Куртовския връх* над Челебийца в землището на Пашово (АТБ). Мандрата, в която са мандрували млякото, се е намирала в м. Чакърица, микротопоним в Куртово, също в землището на Пашово. Първото описание на мястото, където е селището, е при Фон Берг (цит. съч, 24): "Горе, на високо – пише той, – може да се стори на човек, че се е преместил в Алпите". В края на миналия век Хр. Попконстантинов ("Чепино..., СбНУНК 3, 1890, кн. 4, 356) съобщава за 100 каракачански колиби, пръснати из Куртово, които нарича *Куртовските* колиби – име, използувано и от Батаклиев (1969, 705). През 1885 г. селището е посетено от генерал Ковачев. "През август – пише той – присъствувах на каракачанска сватба в *Куртовите колиби*" ЮИ от Юндола. Не ще и съмнение, че в случая под "каракачанска" генералът разбира куцовлашката сватба (вж. повече в Родопи 10, 1984, 26). Съвсем конкретно е описанието на селището при Батаклиев (1969, 715): "Власи овчари – пише той – ...на Куртово (1800 м.) имаха лятно селище от 100 дъсчени колиби. Това лятно влашко селище просъществува докъм 1930 г., когато власите се изселиха в Румъния. Лятно време те се занимаваха с кираджилък, именно с конете и с колите сваляха дървен строителен материал в селото (Белово) или на гарата (Белово)". Днес мястото е опитно поле на ДЗС "Сортови семена", т. е. картофохранилище. Заради нивите са разорани основите на влашките колиби.

Лесѝчево, с юрушко име *Телкили*, арм. *Теркили*, огромна гора, в миналото с дъсчени влашки колиби, впоследствие на тяхно място – дърварски колиби на батачани и девинци. След разрушаването на колибарското селище, чиито жители армъни не са запомнени, на мястото е устройван летен бивак на фамилията *Топчи*, имала постоянни летни колиби в Юручкото – Юндола (вж. ч. *"Летни биваци"*).

Мързована С 15 Доспат, Ю 38 Батак, огромни ливади, в миналото колибак на рода *Мързована*, използуван през XIX и XX в. Последните *Мързовани* слезли в Батак (*П. Янев*, Ръкопис, Музей Батак, С., 35), откъдето се изселили в Румъния.

Пиздина вода = *Каракачанските колиби*. Каракачански колибак З 15 Лъжене в Куртово., С 7 Юндола на границата с Якорудско, с 50 колиби. Колибакът е именуван по извора *Пиздина вода*, глава на Черна Места, наричана от куцовласите *Черната река*, а от юруците *Кара су*. Пиздиноводските каракачани общували с каракачаните в Беш бунар (инф. *Мария Узун-Тютюнджи* и *Панайот Копшида*). Неотбелязан от Вайганд и Сараманду.

Пиздица. Първото съобщение за селището е при Weigand (1908, 3), което той поставя във вакъфската област южно (?!) от Чепино, Ю 7 Пещера, СИ 8 Батак, с 50 колиби, 60 семейства и 450 жители, които зимували в Брестовица и Злати трап, Пловдивско. Впоследствие пастирското село се появи и в картата на *N. Saramandu* (Harta graiulor aromâne... – Studii şi cercetăry lingvistice, XXXIX, 3, 1988). Първото съобщение за него в българската литература е в моя доклад: "Езикът за историята на един бежански поток от СЗ Родопи", изнесен на последния балканистичен конгрес.

Днес с името *Пиздица* се нарича една река между Нова махала, Равногор и Фотиново с начало от Пейкови мандри, сега в землището на Равногор – десен приток на Стара река, със сток почти до самия край на Пещера, преди Грамадите, вече с име *Луковица*. Един от изворите на река *Пиздица* се намира между м. Куртлудажа и с. Нова махала. Представлява скална цепнатина, подобно на женски полов орган (vulva), от която блика вода. Някогашното българско име *Путкина* (**Пичкина*, **Пиздина вода*, **Пичица*, **Пичинката*) е била заменено от пастирите юруци с точната калка *Амджик су* (тур. anci su), което се пази до днес в топонимията на с. Нова махала, Равногор и Фотиново. Самите местни българи обаче са загубили вече представата за българския характер на името *Пиздица* и са създали народна етимология, според която, когато руските войски навлезли в долината на реката, спрели поразени от красотата на ждрелото и възкликнали: "Харашой как пиздой", като *пиздой* се обяснява с някакво руско значение 'звезда'. С други думи, реката и ждрелото били прекрасни като звезда (разбира се, руските войски не са стигали до непрестъпното ждрело на реката).

Днешното име на реката обаче има УВ *Пиздишка ряка*, което означава, че водният обект се нарича така по мястото, което пресича, покрай което минава, с име *Пиздица* (обичайна топонимна практика, ср. *Карльшка река* : *Карльк*; *Баташка река* : *Батак*; *Пещерска река* : *Пещера*). Действително реката е именувана *Пиздишка ряка*, а впоследствие *Пиздица* по името на местността *Пиздица*, "една обширна денудационна заравненост, която се спуска плавно на север към река Пиздица" и към пропастите Стенето и Купена над Пещара. Местността Пиздица, в която днес се намира горският дом "Пиздица", се простира между реките Мезар дере и Пиздица и между местностите Купена, Стенето и Киево Кале. Днес е към Пещерското и Новомахленското землище (повече при *Юруков* 1965, 23). В Картата на Сараманду неточно име *Пиздица* е поставено на мястото на днешното селище *Нова махала*, което породи бързите реакции на някои български автори в уеднаквяването на днешното потурнашко селище *Нова махала* с някогашното влашко пастирско селище *Пиздица*.

Влашкото пастирско селище *Пиздица* е на мястото на старо българско едноименно селище *Пиздица*, споменато в османския регистър от 1575 г. като *Йенидже-и Чобан* (*Ст. Стойков*, Селищни имена в Западната половина на България...– Сб. Ст. Романски, С., 1960, 436). Османският изяфет на името свидетелствува, че селището вече е било съставено от две части: новата (*Йенидже*) и старата *Чобан*, като в последното име е налице юрушкото çoban като име на пастирите номади (власи и българи). Действителното разделение на селата се уточнява в следващия по време османски регистър от 1663, където е споменато само селото *Йенидже*, днес *Нова махала*[1], наричано от днешното потурнашко население *Йенидже Джума махле*. Топонимна следа от юрушкото име на Пиздица (*Чобан*) е днешният топоним *Чобан кидик* на м. СИ 3 Нова махала в непосредствена близост до Пиздица (АТБ). От направената документална и топонимна справка може да се установи, че селището *Пиздица-Чобан* е просъществувало докъм началото на XVII в. Изоставянето му, подобно на други такива селища в района, като *Крачун*, *Мале тарлеси*, ще да е свързано: 1) с масовата ислямизация на района; 2) със заемането на пасищата от прииждащите юруци.

[1]Обикновено името *Нова махала* в литературата се свързва с това, че е "нова махала" на стоящото в далечината срещу нея Батак, дори се създава никога не съществувалото за това село име *Батакейне махале* (Арнаудов 1974).

Старата легенда за изселването на селото с име Нова махала е записана при Захариев (1870, 73): "Това село – пише той – ако и да несчисляват с помашките села, но понеже лежи на крайната пола на Родопа над Стара река, ние го причисляваме на тях праведно, защото и' то е било едно от тези села, дето българите останали непотурчени, но после, понеже ги нападнали помаците, те се вдигнали и се населили в сегашното село *Аали ходжа*". Топонимното и документалното проучване обаче потвърждават факта, че това *Аали ходжа*, днес *Капитан Димитриево*, Пазарджишко, не е единствената колония, основана от бежанците. Безспорни са два момента:

1)пиздичани, подобно на фотиновци, са се разделили на три групи: пастирите, които са пазили старите си арумънски номадски привички, са тръгнали отново по пастирските пътища на юг към Беломорието и са прииждали в изоставеното си село само през летата, за което свидетелствува и вече новото име на селото по техния етноним *чобани* : *Чобан*. Следователно, ислямизацията на Пиздица и Фотиново е извършена не по време на Второто помохамеданчване (XVII в.), както се предполагаше досега, а в началото на XVI в., по времето на Селим I, когато е ислямизирана цялата територия от Доспат до Босна. С други думи, днешните фотински и новомахленски помаци, последните с произход от Пиздица, са ислямизирани в началото на XVI в.;

2) староседелците пиздичани, приели мохамеданството, се отделят в нова махала, която и до днес се нарича *Нова махала = Йени махле*;

3) пиздичаните, които бягат от ислямизацията и не са поели по влашките пастирски пътища, се разделят на два потока: а) първите отсядат в Аали ходжа, което е било зимовище на Пиздица в полето; б) другите се присъединяват към бежанския поток, съставен от жителите на Фотиново, Крачун и Мале тарлеси, и тръгват на север. Следите им се откриват по временните им селища, изграждани със землянки из Средна гора в Панагюрско и Пирдопско, където и едните (фотинци), и другите (пиздичани) са именували селищата си по традиция с имената на своите метрополии. Така фотинци създали временно селище в Панагюрско, което до днес се нарича с формата на жителското име *фотенци* като *Фотенци* (в. Оборище 1979) или с деформирана от юрушката хармония на гласните форма *Фетинци*. Във връзка с това бягство ще да са и другите имена в съседни с тези местности в Пирдопско като *Бежановец, Бежан, Бежанете* (*Й. Заимов*, Местните имена в Панагюрско, С., 1977, 72). Впоследствие тези бежанци се озовавт в Плевенско, където основават днешното село *Беглеж*, наречено така в памет на бягството. Заселниците на Беглеж упорито са пазели спомена за своето родопско минало и за *Пиздица*, но са забравили къде точно в Родопите се намира. До днес се знаят пиздишките родове в Беглеж. Местният историк на Беглеж *Павел Гетов* (150 години народно читалище Беглеж, Беглеж 1986, 3 сл.) е познавал просторечната семантика на рум. pizdă, сръб. *пизда* (матерју), та дори на българското рядко употребявао пизда (та ти майчина) и по евфонични причини[1] е заменил името *Пиздица* от етимона *пизда* с два варианта, които тук ще предам по две негови публикации: "Беглеж е ново село. В разчетните османски и данъчни регистри от 14 до 18 в. предците на беглежани произхождат от източнородопското село *Гиздица*. За да се спасят от помохамеданчване, жителите му търсят спасение отсам Балкана. При напускане на *Гиздица* родовите първенци си дават клетва, че отново ще се съберат. Минават Троянския и Етрополския проходи, установяват се в прибалканските села временно, откриват землището на селото, събират се отново и го наричат *Беглеж*, за да увековечат страданието на беглеца от родното място. Чисто местният израз "беглежко тегло", често употребяван до войните (1912–1918) и непознат другаде, създава по-правдоподобна вероятност за наименованието на селото." По-нататък дава представа за пълното различие на носията и говора на беглежани от тези на околните селища. В друга книга на същия автор (Беглеж. Исторически календар, С., 1988, 9) е представена част "Бягството и беглежкото тегло", срв. текста: "Било по време на помохамеданчването на българите в Родопско. Селяните от тамошното село *Плиздица* (според някои разкази *Плиздавица*) решават да се изселят, но да запазят вярата и народността си". Тук е посочен и много важният за това изследване беглежки род *Крачуновци*, който недвусмислено свидетелствува за обстоятелството, че в бежанския поток, тръгнал към север, са участвували и жителите на влашкото или побългареното влашко село *Крачун* до Фотиново. Беглежките *Кондевци* и капитандимитриевските *Кондевци* също така е възможно да са от един произход, като за мо-

[1]По подобни евфонични и морално-етични причини в миналото жителите на *Дупница* заменяха тази форма с *Дубница*, свързвайки първичната форма с *дупка*, 'vulva или anus' (вж. по въпроса повече при *Ив. Хаджийски*, Бит и душевност на нашия народ, С., 1974, 444).

тивация на името се изхожда от странното беглежко *кондо* 'петел' (инф. *Георги Лалов*, Беглеж.).

Останалите в Нова махала ислямизирани братя на пиздичани изминават дълъг и тежък път от възможни някога българизирани власи до българи помаци и днес потурнаци. В началото на 30-те г. на миналия век по поречието на р. Баташка Стара река на път за Атон е минал руският монах Партений. Точно от изхода на Батак по посока на Превала се открива великолепна гледка към високопланинското село Нова махала – Йени махле.

"О этого села недалеко въ виду еще другое болгарское село – пише той (*Инок Партений*, Сказание о странствии, и путешествии по России, Молдавии, Турции ... М., 1856, 59) – Прежде были християне, но турки их обасурманили; за что много об них сожалеют християне, а говорят и до ныне по болгарски". Днес обаче тези помаци-потурнаци, водени с този етнографоним до преброяванията през 1910 г. (Резултати 1910, 44) като *помаци*, говорят турски и упорито популяризират легендата, че са изконни *юруци*, а топонимията на Нова махала е изконно българска и армънска и ако има в нея имена като *Арслан чешмеси*, то те са скорошни преводи на по-старо *Лъвова чешма*. Юрушкият произход се опровергава не само от топонимните данни, но и от документалното обстоятелство, според което в 1691 г., когато се прави реорганизация на юрушкия корпус, в резултат на която в регистрите изчерпателно са описани всички юруци в Т. Пазарджишката кааза, юруци в с. Нова махала – Ени махле – Йенидже не се споменават (повече при *Батаклиев* 1969, 100; *Т. Балкански*, С езика на фактите. Историята на с. Нова махала. – Нова светлина 1986, 86).

Както изглежда, до 20-те години на миналия век в Нова махала все още ще да е имало незначително число *българи християни*, защото 10-тина семейства от тях се откриват като изселници сред бесарабските българи. Непосредствено след Освобождението виновните за баташкото клане новомахленци бягат отвъд границата с Турция и основават в непосредствена близост до Фотиново и Селча новото село *Стоманово*.

Така от някогашната *Пиздица*, безспорно с влашка жилка, се рояват:

1) армъните от Пиздица, между които впоследствие е и благодетелят на с. Фотиново, вероятно изконен фотиновец *Костадин Карамихалев*, (вж. при *Т. Балкански*, *Д. Андрей*, Големите власи...);

2) българите християни в Капитан Димитриево, Беглеж; малка колония в Бесарабия;

3) българите мохамедани, помаци, впоследствие потурнаци в Нова махала, Фотиново и Стоманово.

Такава е армънско-българската история на Пиздица според документите и фактологията на етнонимията и ономастиката.

Що се отнася до традиционния пастирски път на пиздичаните армъни, то трябва да се каже, че поне по отношние на последните от тях, заварени от Вайганд, той е вървял по *Влашкия път = Юрушкия път* до изхода в Тракийското поле за Пазарджишко, след което по течението на Марица към зимовищата в Одринско. Вайганд просто е регистрирал принудителното зимуване на власите по онова време в Пловдивско, поради затварянето на турската граница, свързано с готвеното обявяване на българската независимост.

Софан. По Weigand (1908, 3 сл.) и с имена *Суфанлу* или *Суфан дере* СИ 3 Кара мандра, тогава на турска територия, с 50 куцовлашки колиби. Според моите проучвания селището се е наричало *Софан = Софан Дере* с УВ *Черна река*, в подножието на връх Софан, на 3 5 от Бакица и СЗ 6 от Карамандра със 70 колиби. Челник първоначално е бил *Димитър Лепър*, а после *Диму Ласку* (АТБ; инф. *Коле Караман*). Според Мельов (10, 1978, 22) селището с име *Софен* след началото на ХХ в. не се е изписвало в българския селищен именник. Селището е обитавано от фамилиите *Бикани, Шкюпляни, Почикани*, впоследствие (през 30-те г.) слезли първите в Ракитово, последните в Бяга. До 1912 г. непосредствено до селото е имало османски пост, поради което селището е познато и под името *Соафан пост*. Така в западнородопската топонимия са създадени две омонимни тройки: куртовските *Софан, Софан дере* и *Софан пост*, и бабешките *Софан*, на местност до Крастава, *Софан дере* ЮЗ 14 Чепино-Баня, С 12 Крастава, като име на реката, образувана от сливището на Крива и Равна река до стока й с Бистрица, и Софан пост при тази река, където до 1912 г. е имало български граничен пост. Куртовското *Софан дере*, по което е и едно от Сел.И на колибака, е името на Черна Места под връх *Софан*. Преди това реката се нарича *Ръжавица*, а след стока й с *Даутица* – и с името *Черна Места* или *Черната река*, за армъните само *Черната река*, за юруците *Кара су*.

Днес на мястото има горски пункт "Софан".

Сютка. Селище с дъсчени колиби на куцовласи в Сюткинския масив, граничен за Батак, Ракитово, Чепино Баня, Грашево, съставен от три дяла – *Голяма* (2 186 м.), *Малка* (2079) и *Суха Сютка.* Селището е било в *Малката Сютка* като съседно на стана на Мързована до Голяма Сюткя. Мандрували са млякото във *Влашка мандра* (ЮЗ 32 Ракитово), по чието име в топонимията на Ракитово и до днес се нарича местността на селището (АТБ).

Търновица, в миналото разкошни пасища ЮЗ 8 Батак със стар колибак на семейството *Шикани*, изграден от специални колиби, които армъните наричат *котаре*, ед. cotar. За този тип жилища, различни от дървената колиба на куцовлаха или от колибата на каракачанина, изградена от храсти, пише и Иречек (1974, 365), за него "глинени колиби с дървени стрехи". Котарите били жилища надземни, често и полуподземни, изградени от преплетени клони, измазани с кал и слама, често с конска тор. Това армънско жилище засега не е описано в българската литература. Армъните до днес наричат *Търновица* със свое оригинално армънско име *Котареле Шиканилор* 'Котарите на Шиканани'. След изоставянето на котарите *Шиканани*, които летували и на Кел тепе, продължили да устройват на това място летен палатъчен бивак (инф. *Т. Галанов*), (вж. ч. "*Летни биваци*").

Чадър тепе. Според Weigand (1908, 3 сл.) селище на куцовласи на 3 от Чепино Баня до самата тогавашна турска граница с 3 колиби. В топонимията на Чепино и Чепинския Бабек не съм записал такова име, но то е явно еднакво с днешното българско *Чадъра*, на връх (1676 *м*) между голямата гора *Бежаница* ЮЗ 20 Ракитово и гората *Требетущица* ЮИ 8 Грашево, Ю 15 Чепино Баня, наричана и *Янаков чарк*. Народната етимология обяснява името на върха с прилика по форма с османска военна палатка (АТБ). Не ще и съмнение, колибакът е бил на мястото на стар армънски или юрушки пастирски стан, наричан от българите с името *Шатра*, от юруците *Чадър*.

Чакмак. По Weigand (1908, 3 сл.) куцовлашко селище *Чакмак* на връх Бейлик Ю 12 Батак, с 30 колиби. В баташката топонимия това място е извън Беглика и днес е известно като *Чакмаклий*$_1$, буквално означаващо 'жители на Чакмак' (АТБ) вероятно за армъните, регистрирани от Вайганд. Не бива да се бърка с омонимно *Чакмаклии*$_2$ СИ Н. махала, Ю 16 Брацигово, 3 Равногор, което място също така ще да е било пастирски бивак (шатри) именно на тази армъни от Чакмак.

Члебийца. Куцовлашко селище в едноименна местност 3 4 Пашово, ЮЗ 14 Лъжене и Каменица, с ливади, сега и картофени ниви. В Пашово селището е известно с името *Влашки колиби* (вж.) Според информаторите – голямо село, впоследствие слязло в Куртово (АТБ). При Миков (1943, 81) мястото е с име *Карачалебийца*. Първото съобщение за влашкото село като "каракачанско" е при фон Берг (1875, 23) с име *Челебица* и 140 дъсчени колиби.

Черна река. Друго армънско име на селището *Софан* (вж.).

Юндола. Днес е огромна поляна, връх и летовище СЗ 4 Пашово, традиционно пасище на старите армъни, юруците и днешните власи. Армъните са наричали своето малко селище с дъсчени колиби *Юручкото*, превод на името *Юндола*. Селището се е намирало на мястото, известно днес като *Юручка падина* С 4 Света Петка, СИ 3 Юндола в съседство с български помашки колибак (АТБ). Било е заселено от армънската фамилия *Топчѝ*, части от която днес живеят в Пещера.

Летните биваци по пастирския път

Летните биваци значително са се различавали от селищата-колиби. Били са съставени от палаткови лагери в непосредствена близост до пасището, задължително до река или обилни извори. Българите са наричали такива станове първоначално *катуни* или *шатри*, а след появата чрез руско посредничеството на термина *бивак* – и *биваци*[1], а юруците – *чадъри*. По тези географски термини трябва да се търсят и следите на армъните из техния традиционен пастирски път, който за почти 400 години е спрян от появилите се юруци.

Самите армъни употребяват термина *катун* – за тях 'бивак с козиняви палатки', но сякаш повече предпочитат (и куцовласите, и каракачаните) метонимията *сuват*, тур. suvat, което означава първоначално 'пасище с водолей', с второ значение 'палатков лагер на пасището'.

[1]Думата *бивак*, от фр. bivouas, нем. Bivake 'военен стан', навлиза предимно в горската терминология на батачани, които притежават най-голямото землище в района (с диаметър почти 40–50 *км*). С този термин те именуват всяко свое лятно дърварско селище, летовище, както и влашките палаткови летовища без колиби. За разлика от влашките катуни, баташките биваци са семейни дървени колиби. За съжаление, типът селище не е описан в българската географска литература (вж. при Коледаров 1967).

Армънският *катун* или *шатра*, или *чадър* представлява огромна козинява черга (а това е и едно от значенията на *катун*, стб. **катоунъ**), ръзпъната надлъжно, с невисок връх, под която се е пазела оскъдната покъщнина на номада, именно съдовете за готвене, овчарските прибори, оръжието и инструментите на жените, състоящи се от чепкала за вълна, хурка и вретена, а нерядко и от вертикални тъкачни станове. Добра илюстрация на *катун* от пещерските власи има в речника на Papahagi (цит.).

Сред местните з.р.а. не открих такава фотография. Всичките ми информатори обаче посочиха, че този бивак се построявал навсякъде по местата за отдих на пастирския път, което означава, че катуни, чадъри, палатки или шатри са притежавали всички армънски семейства – и тези, които летували в колибите. Независимо от построяването на палаткови лагери на временните стоянки по пастирския път на изток към Одринско и обратно – към Западните Родопи, из самите пасища е имало и постоянни сувати, които до днес не са били предмет на специално изследване както в арумънологията, така и от страна на българската етнография и краезнание.

Армънските биваци в З. Родопи са запомнени от местното население. Информацията за тях при моите теренни издирвания винаги придружаваше като екстралингвистична характеристика името на всяко място, в което са лагерували армъни. В прегледа на местата, които следват по-долу, се дават такива топоними, които съм издирил при топонимното описание на областта (АТБ), както и топоними, съобщени ми от информаторите армъни.

Влàския чỳчур. ЮЗ 5 Сърница, извор на място, където станували армъни. Без допълнителна информация.

Влаа (Влаха) Ю 15 Батак под връх *Кальч бурун*. Влашкият пастирски бивак е бил точно на мястото, където в миналото е бил бивакът на най-известния юрушки бей в Баташката планина *Хаджи Кальч*, по чието име е назована и местността. Родът на *Хаджи Кальч* е уседнал в Пазарджик от края на XVIII в. (вж. повече за неговата джамия при Батаклиев 1969), след което в бивака му се настаняват прииждащите власи.

Влàшка мàндра – друго име на бивака *Суоджак* (вж.), в планината Равна гора (Равногор). В някои случаи мандрите на власите, изградени от дъски (вж. ч. *Влашки мандри*), са използувани и като живелища. В конкретния случай обаче армъните са летували в катуни, а млякото са мандрували в мандрата.

Влàшка могѝла СЗ 1,5 Батак, връх (1171 *м*) със запомнен влашки катун.

Влàшка полѝна ЮЗ 11 Фотиново, И 2,5 със запомнен бивак на армъни куцовласи, различен от този до Малката Дженевра (вж.).

Гюмю̀ш чал ЮЗ 25 Батак, Ю 22 Чепино, С 15 Сърница, ЮИ 15 Кръстава, огромен масив с едноименен връх, където летували в катуни: 1) армъните *Фолеви = Фои*, части от които сега живеят в Батак; по техен изговор мястото е *Гемиш чал* (инф. *Михаил Фолев*; 2) каракачаните на *Коста Бодар*, ако в тази регистрация под каракачани не се разбира куцовласи (?!).

Дженѐвра = Мàлка Дженѐвра Ю 30 Батак, Ю 30 Фотиново. *Малката* от *Двете Дженеври* (противоп. *Голяма Дженевра*), планински масив с борови гори и летен бивак на семействата от фамилиите *Гоцани*, част от които сега са в Пирдоп, другите – в Румъния, *Галанаи* (*Галановци*) с УВ *Дибьотани=Дибьоти* общо с 3–4000 овце и 100 коня. През 1921 г. слизат в Батак, после се изселват в Пещера, а част от тях и в Румъния. Бивакът е бил край следи от старинен град (?!), вероятно селище на старите армъни, напуснато от тях неизвестно кога, с различни предположения за произхода му (повече при *Попов* 1973, 31).

Дулдурàна – гора и поляни ЮЗ 9 Батак, стар пастирски бивак. Днес в баташката топонимия с това име се нарича водният кантон в местността, както и : 1) реката ЮЗ 9 Ракитово с УВ *Сюткинска вода*; и 2) гората около тази река (с регистрация в документи, вж. и ОДА Пазарджик ф. 431, оп. 1, а. е. 52). На мястото е летувала фамилията *Долдурани*. Част от тази фамилия впоследствие е уседнала сред българите, откъдето днес в българския именник е и малко понятното име *Долдуранов* (*Ст. Илчев*, Речник на личните и фамилни имена у българите 1969,178), дублиращо две фамилни наставки, именно **-ани** в *Дулдурани* (от ЛИ Doldur, Doldura) и бълг. **-ов** (правилното би било *Долдуров* (вж. и при *I. Iordan*, Dicţionar al numelor de familie româneşti, Buc., 1983, 177).

Карамàн тепѐ, връх в сестримското землище, смятан от едни, че е в Рила, от други – в Родопите, а от самите армъни за родопско пасище – сунат, с обилна вода, която днес е отведена в гр. Пазарджик. Бивак на фамилията *Караман*.

Кармàна СИ 3 Драгиново, гора. Информаторите помаци твърдят, че помнят юрука *Караман*, който летувал с шатри в местността. Разбира се, те не могат да помнят напусналите през XVIII в. юруци, а знаят шатрите на влаха *Кармана, Караман*, впоследствие кехая на Бакица (вж.)

Катỳнец – И 3 Жребичко. Сега широколистна гора. Според Коледаров (1967, 136) *катунът* е средновековно поселение от леки постройки. Тук се приема становището, че е налице основа *катун* за пастирски чергарски бивак, в случая безспорно на старите армъни. Не се изключва обаче възможността да е стар армънски колибак с уседнало население, по което са множеството армънски имена в землището на Жребичко (вж. в ч. *Селища*).

Кел тепè, първоначален колибак ЮЗ 25 Фотиново, ЮЗ 10 Батак, с армънско дублиращо име La calivele al Şapera, който после остава само катун от 30 палатки, шатри (според информатора, знаещ румънски език с "трейзечи корци" (*Т. Галанов*) на фамилиите *Шаперàни* – баташки власи, сега изселени в Констанца, и *Шикани = Шикови*. (Вж. *Кел тепе* и в ч. *Летни колиби*).

Котàреле Шикàнилор. Вж. Търновица.

Кьòшка – Ю 25 Батак, ЮЗ 14 Фотиново, огромна гора с пастирски бивак на летувалите по тези места семейства от фамилията *Топчи*, имали постоянни летни колиби в *Юручкото = Юндола* (вж.) (инф. *Атанас Топчиев*), сега Горско стопанство *"Кьошка"*.

Лесùчево, с юрушко име *Телкилий*, армънско произношение *Теркилù*, горист масив с прекрасни пасища, Ю 20 Батак, СЗ 15 Девин, с летен бивак на мястото на старо колибарско селище на власи (вж. *Летни колиби*) на семействата от фамилията *Топчи*, имала постоянни колиби в *Юручкото = Юндола* (инф. *Атанас Топчиев*). Днес мястото е Горско стопанство *"Лесичево"* и принадлежи към Девинското и Баташкото землище.

Лингурлùи, с можество варианти на името като *Лингурлие, Лингарлии, Лангурлии, Лонгурлии* и под. на Ю 35 Батак, С 5 Сърница, С 18 Доспат, обширна заравненост с огромни смърчове, в миналото пастирски биваци на семействата, предвождани от кехаята *Йорге Мързована*, именно *Мързованани*, сега в Румъния, *Фои = Фолеви*, и *Джимяни*, част от които сега са в Пещера (инф. *Ташо Галанов, Михал Фолев*).

Мàлка Дженèвра, вж. *Дженèвра*.

Плетèна. Според Мельов (1978, 22) всяка пролет почти до 1927 г. край с. Плетена, Неврокопско (Гоцеделчевско) се установявал бивак на неврокопски власи. Точното място на бивака не успях да установя.

Ранча, Ранческото, Над Ранча, връх (1700 м.) и седловина в масива Дъбраш, на границата между Чепинското, Бабешкото, Доспатското и Неврокопското краище, смятано от местните жители за начало на областта Македония, СЗ 3 Сърница. Бивак на фамилията *Кърбашадзи = Кара баш*, с армънско произношение *Ранча*. Днес е обект от ГС "Селище".

Су оджàк, с УВ *Влàшка мàндра*, влашки бивак до Равногор, Ю 15 Брацигово, с 4–5 шатри на семейства от фамилиите *Мишани = Бежакани, Теолу ал Печка, Йорге ал Бозу*, със сравнително малко овце. Първоначално всички отсядат в Розово, после *Печкани* се изселват в Ракитово, *Мишеви* в Брацигово. Армъните изговарят името на бивака и като *Сулджак* (инф. сем. *Мишеви*, Брацигово).

Сатовча – според Мельов (1978, 22) почти всяка пролет докъм 1927 г. край селото се установяват на бивак неврокопски власи. След тази година гръцката граница е затворена и летуващите край Плетена, Сатовча и Ранча власи престават да мигрират по южния пастирски път направо към Беломорието. Може би точното име на бивака е Юручкото (вж.)

Таш боàз – огромни пасища ЮЗ 23 Батак, С 27 Батак, в миналото проход, сега на дъното на язовир "Васил Коларов", с влашки бивак. В Архива на историческия кръжок при гимназията в град Доспат открих документален запис от местен жител, който твърди, че тръгналият да потушава въстанието в Батак Ахмед ага Бартънль научил от чергаруващите власи, че във въстаналото селище има московци (вж. и при *Балкански* 1983, 111). За мястото Иречек (1974, 518) пише, че е "планинска пустиня", в която дохождали лятно време пастири и дъскари.

Турнà чайр – обширни влажни ливади в Широка поляна, С 21 Доспат, Ю 29 Батак, с летни лагери на семействата от фамилиите *Кочани* и *Топчадзи = Топчи*, уседнали после в Пещера.

Търновица – днес трънливи поляни, в миналото великолепни пасища ЮЗ 8 Батак по едноименен връх (Попконстантинов, цит. съч., л., 433) с летен бивак на *Шикани*, които отсядали и в Кел тепе. По същество Търновица е традиционен лагер на Шикани,

който армъните наричат *Котареле Шиканилор* (инф. *Т. Галанов*). Възможно е това име *котари* да указва стари колиби на Шикани в местността. Под *котари* местните армъни разбират както бордеи, така и колиби от преплетени вършини, измазани с кал (вж. часта *"Летни колиби"*).

Узу̀н чаѝр – Ю 30 Батак, С 20 Доспат – разкошни поляни, с УВ *Дългата поляна*, в миналото с бивак на семействата от фамилиите *Топчадзи = Топчиеви, Фои = Фолеви, Бозани = Бозови, Кощикани = Кощикови*, част от които сега са в Пещера.

Чакмаклѝи, връх (1950 *м*), СИ Н. Махала, ЮЗ Батак, Ю 16 Брацигово, 5 Равногор, в миналото с пастирски влашки бивак, вероятно на група власи, наричана със жителското име *чакмаклии*, защото имали постоянни летни колиби на *Чакмака* в Баташката планина (вж.). Да не се бърка с *Чакмаклий* в Баташката планина, което е колибак.

Юручкото. Пастирски бивак на семействата от фамилията *Топчадзи* някъде около Батак, може би еднакво със съобщеното от Мельов (1978) палатьчно куцовлашко селище Сатовча, по името на близкото помашко селище (?!). Не бива да се бърка с *Юручкото = Юндола*, което е колибак.

Независимо от това, къде се намира, западнородопската армънска общност е организирана в общини (арм. **сипе** – *Г. Вайганд*, Арумъните. Етнографско-фолклорно издирване на тъй наречения народ македоно-ромъне.., Варна, 1899, 262). Общината, както се каза, е ръководена от изборен кехая или челник. Тя обаче е временна. Създава се всеки път единствено на летните пастирски пасища, където армъните могат да се организират в своеобразни селища, колиби или биваци. С началото на зимния пастирски път общината се разпада, като не е задължително през следващата пасищна година да се реконструира в същия вид.

Докато общината **сипе** мени облика и състава си, неизменен е бил армънският род, наричан **фаръ** (Вайганд 1899, 262). Родът се е състоял от няколко фамилии до стотици, какъвто е бил случаят с *качауните* и *костанчаните*. Впоследствие тези огромни родови нараствания са възприемани от едни (Вайганд 1899, 262) за родове, а от други – за етнографски групи.

Днес, поради изселването на армъните, родът е **в състояние на разпадане**. Независимо от това се поддържат тесни роднински връзки мужду западнородопските и добруджанските и изоб-

що румънските армъни със западнородопско потекло. Същото е положението и при каракачанските родове по отношение на родствениците в Гърция. По щастлива случайност бакийският род *Караман* през 1934 г., вече доста оредял от изселванията, успява да направи групова снимка, която се помества тук .

Влашките мандри по пастирският път в СЗ Родопи

Мандрите са важен елемент от бита и културата на з.р.а. Тяхното присъствие като именни знаци в западнородопската топонимия с точност бележи пунктовете от пастирския път на това население, което за разлика от юруците е мандрувало своите стада, т. е. използувало е млякото им за промишлено производство на кашкавал, сирене, извара и масло, които продавали в градските центрове Пещера, Пазарджик и Пловдив или на потежки търговци, пристигали за стоката на място, особено след прокарването на много пътища из планината по време на земеделското управление (1921–1923 г.).

Влашките мандри са много стар елемент в културата на СЗ Родопи, може би водят началото си от старите з.р.а., защото са заварени като обекти и респ. като топоними от пастирите юруци, за което свидетелствува късният препис на Чепинското худуднаме, преглед на което бе направен по-напред. Самата *мандра* като елемент на българската пастирска култура може би е също така изконно стара, но сякаш българските мандри са копие на армънските и ги следват по пастирските пътища с излизането по тях на българските стада след напускането на юруците.

В старите, заварени от юруците влашки мандри, регистрирани в Чепинското худуднаме (122) под имената *Хасан Мандрась, Фичу мандрась, Даръджа Мандрась*, може би трябва да се види не само "работилница за сирене" (по дефиниция на Н. Геров), но и значението на стб. **мандра** по сргр. μανδρα 'кошара, овчарска хижа' (БЕР II 646, *Коледаров* 1967, 145).[1] Независимо от етимологията и от възможността среднобълг. и респ. староарум. *мандра* да означава и арум. пастирско жилище, мандрата на днешните арумъни, наследили юруците по пастирския път, е вече конкрет-

[1]Съобщената при *Коледаров* (пос. съч.) стб. лексема **мандра** не е регистрирана в стб. паметници, но е представена като заварена в Чепинското худуднаме, което разрешава стопроцентното ѝ реставриране. Неоснователо е твърдението за итал. произход на арум. mandră при Papahagi (1974).

но пастирско съоръжение, постройка със също така конкретно предназначение, именно за събиране и преработка на млякото.

Конкретно описание на влашка мандра в българската литература няма. При моите издирвания за нея информаторите българи ми съобщаваха, че тя по нищо не се отличавала от българската, че българската мандра по същество е копие на влашката. Информаторите армъни описваха мандрата по най-пестеливия начин: дървена постройка с едно или две помещения, където се събира млякото и се преработва най-вече на кашкавал, когато е на място сравнително отдалечено от град, както е Беглика, или и в сирене, когато е близо до градски пазар. Строяла се е винаги близо до извор. Влашката мандра се е отличавала от българската само по вида си, начина на постройка, благоустройството на извора, от който се е вземала вода за мандуването на млякото. Изворът е бил ограден с обърнато каче без дъно, поради което такива извори навсякъде, където власите са мандрували мляко, в българската топонимия се наричат *Кацата*. Впоследствие тази практика е възприета и от пастирите българи.

Сред местните армъни успях да открия стари фотографии на мандри, от които най-впечатляваща е в Касраклий от 1932 (вж. копието). Както се вижда от фотографията, влашката мандра е изградена на равно място, направо върху земята от бичени или цепени дъски и дялани греди. Дъсчен е и покривът. Представлявала е хижа, затворена отвсякъде, с единствена двойна врата, през която можели да влизат натоварените с млякото от по-далечните пасища коне. Българската мандра е строена: "от трите страни със суха зидария, покривът от тикли (тънки каменни плочи), а отпред открито, с нарочно пригодено място за бъркалата – домузлук". Стените се градели също така от дебели дъски или от дялани греди (повече при *Й. Данчев*, На предой. – Родопи 6, 1985.)

Мандруването започвало винаги на Свети Костадин и Елена (2 юни). Агнетата се отделяли от стадата и се отпращали на най-отдалеченото пасище; така постъпвали и с кочовете. В близките пасища оставали само дойните овце (самгала). В мандрата работели най-опитните мандраджии, които посочвал кехаята. Овцете се мандрували до Голяма Богородица (този сезон българите наричат "предой"). Овцете се дояли по два пъти – сутрин и вечер, като за подкарвачи са използувани децата на влашкото семейство.

Доставеното с товарни коне мляко се прецеждало и се подсирвало направо в каци. Впоследствие отделяли с биене маслото и сиренената. Сурватката се варяла в големи казани, за да се отдели изварата. От отделеното сирене натъпквали големи кожени толуми, с което си осигурявали качествена храна за зимния пастирски път.

Влашкото мандраджийство е осигурявало сериозно перо от доходите на тези трудолюбиви номади. Разбрали ползата от крупното мандруване в Баташката планина, където през 20-те г. вече били прокарани автомобилни пътища, местните армъни организирали голяма кооперирана мандра на всички стада, които пасат из пасищата около Беглика. За целта на летни биваци пристигнали и други армънски фамилии, които традиционно летували в по-отдалечени места на планината като Дженевра, Равна гора. Кооперацията мандрувала млякото от пасищата по Картела, Сютkя, Беглика и Карлъка, които можели да доставят млякото с един конски преход.

Кооперацията е основана през 1923 г. на Беглика и е регистрирана под името "Родопи". Основал я според едни (Щ. Попов) кехаята Йорге Мързована, според други (Кърпарова 1984, 55) Щерьо Семерджиев с помощта на Стоичко Постоладзи (Апостолов), единственият грамотен по онова време български армън, който станал счетоводител. Според Кърпарова (пос. съч., 56) общият брой на стадата бил 30000 овце. Кооперацията просъществувала три години, като натрупала завиден за времето актив. Била разтурена по елементарен повод, обясняван от местните армъни в два варианта: 1) според едните кооперативната мандра е закрита от министъра на земеделието, защото поискал да членува в колектива. Не бил приет, тъй като по устава на кооперацията неин член не може да бъде лице, което няма стока и не я отглежда (инф. *Щ. Попов, Ташо Галанов*); 2) богатият армън Юла Мила от София поискал да участвува без труд и стока в кооперацията противно на нейния устав. Недопуснат като кооперативен член, той успял да издействува закриването на кооперацията (Кърпарова 1984, 55).

От общо 30 000-те овце в кооперацията се добивало масло, кашкавал и вълна, чийто главен пазар били Турция и Гърция. Стоката, натоварена на конски кервани, се отправяла на юг към Гърция, откъдето част от нея поемала и към Турция.

Всяко семейство записвало стоката си на рабош. Печалбата се деляла на хиляда овце, като единствено кехаята и счетоводителят били платени.

Не успях да открия фотография, направена в периода 1923–1926 г., когато е съществувала кооперацията, с многобройните черни и бели армънски стада. Открих обаче фотография на кооперативните кошари, използувани и през 1928 г. от армънските стада. От нея се вижда, че заможната кооперация "Родопи" е успяла да изгради в Беглика завидно добри кошари и плевни за стадата си, построени масивно и покрити с керемиди. (вж. копието).

След разтурянето на тази кооперация чепинските армъни създават съвместно с българите[1] от краището нова кооперация през 30-те години в Куртово, оглавявана от Щерьо Караманов. Куртовските армъни, и най-вече тези от Бакица и Карамандра, са в период на усядане. Кооперацията е нов опит на армъните да се задържат в летните селища и по пасищата на Куртово и Юндола. Този втори опит за сдружение не излязъл особено сполучлив именно по причина на споменатото усилено усядане на куртовските армъни в Чепино.

В резултат от влашкото мандруване на млякото в Западните Родопи от армънската пастирска и респ. мандраджийска лексика навлиза немалък пласт в българската, като напр. *минзари* (?!) 'кози, които по време на предоя са пускани с отделяните мъжкари (йоза) и шилетата', *брънза* 'сирене', *матан* (?!) 'бито мляко' (Данчев 1985), *параспор опашки* (?!) 'овце на дребни собственици' (Михайлов 1985), *ешмара* (?!) 'вид мамалига, качамак с масло и прясно сирене брънца', наричана и *синдермьо* (?!) (вж. и при *Н. Михайлов*, Предоят, Родопи 12, 21–23, 1985; *Данчев* 1985) и др., които трябва да бъдат предмет на тясно диалектно проучване.

В Западните Родопи следите от мандрите и мандренските извори на влашкия пастирски път, запазени в документите и в днешната топонимия, са следните:

Бей ма̀ндра – И 6 Фотиново – връх, ниви и борова гора. Явно наследена от юруците на оджака *Кальч бей* армънска мандра и пасище. По името на този бей ще да са споменатият *Бей бунар* в Чепинското худудname и днешният *Бег Бунар* З 7 Батак.

[1] При *Кърпарова* (1984, 55–56) кооперацията неточно е представена единствено като армънска. Корекцията е по Коле Караман, участвувал в кооперацията.

Вла̀шкия кайна̀к – З 0,3 Розово до *Аранудова къшла*.

Вла̀шка ма̀ндра – Ю 15 Брацигово в Суоджак на армъните *Мишеви, Печкани* и *Гоцани*.

Вла̀шки ма̀ндри: 1) ЮЗ 11 Грашево, сега пасища до стар влашки стан (мандрище, колиби (?!), бивак) на власи, последните от които са се изселили в Румъния между 1925–1928 г. ; 2) СЗ 2 от Голяма Сютkя, до стар пастирски стан на арумъните от рода Мързованани; 3) И 7 Костандово, пасище до стар пастирски стан (мандрище, колиби?!) на власи.

Дараджъ ма̀ндра – според Чепинското худудname (122) в мястото *Леска*, което днес се локализира в гората *Леска*, С 7 Дорково, под връх Голец. Името *Дараджъ мандра* безспорно означава мандрата на село **Дорица*, **Дрица*, на днешното село Дорково, отбелязано в друг османски документ от времето на Сюлейман I (1520–1588 г.) като *Дураджък*, буквално **Дрица*, **Доричич* (Gökbilgin 1922, 497) с неоснователно твърдение на *В. Мутафчиева* (Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт 1965, 119) за неправилно разчитане от страна на Гьокбилгин (M. T. Gökbilgin, Edirne ve Paşalivasi vakiflar, mülkler, mukataalar, Istanbul, 1952, 498): просто името се дублира в документа, разчетен от този автор, и съобщението на Чепинското худудname. Ако османските деформации *Дарьджа* и *Дураджък* са редакция на името *Дрица*, което е по-вероятно, отколкото на *Дорица*, то в това име трябва да се търси стар арумънски етимон.

Дука мандрась – С 5 Н. махала., ливади и гора в някогашното землище на Пиздица. Вероятно по името на арумънин от Пиздица. Възможни днес българизирани армъни, избягали от Пиздица, са *Дукови* от Брацигово.

Каза̀ково ма̀ндрище – З 1 Грашево, връх в миналото със старо мандрище, вероятно селище с мандри на армъни, впоследствие кошари на *Казака* от Чепино Баня.

Каракача̀нските ѝзвори – З 15 Лъжене, вливат се вдясно от Яденица.

Ка̀ца – З 3 Фотиново, извор в Кретня до влашко пасище.

Ка̀цата: 1) = *Филибилийската ливада* в Юндола, традиционно куцовлашко летовище и колибак; 2) З 1 Ракитово, извор;

3) нивите около този извор, в миналото пасище на власи; 4) ЮЗ 20 Ракитово, извор под *Власичина*, традиционно влашко пасище; 5) гората под този извор; 6) ЮЗ 8 Равногор, извор до влашки пасища; 7) Ю 4 Костандово, извор; 8) гората до този извор; 9) Ю 6 Чепино Баня, извор в Просце до традиционно влашко пасище; 10) З 10 Каменица, извор; 11) гората около този извор; 12) СИ 3 Побит камък, извор; 13) изворче до Синаповци; 14) СЗ 3 Света Петка, извор до влашко пасище; 15) Ю 0,2 Любча, извор, сега каптиран = *Чо̀шмищата на Ца̀ньо Тра̀мпов*[1]; 16) Ю 4 Равногор, ливади до старо влашко пасище; 17) З 6 – извор до старо влашко пасище; 18) ливада и кладенец И 2 Бабек (*Вехов*, Краището Бабек в светлината на ономастиката. – Род. сб. 6, С., 1987, 237).

Ка̀ците: 1) ЮЗ 6 Пещера, ливади; 2) дол с кладенци в Бабек (Вехов 1987, 238)

Ка̀цть – СЗ 3 Батак, извор.

Ка̀чица: 1) И 0,5 Костандово, извор, сега каптиран; 2) ливадите около този извор.

Кашкава̀ла – З 7 Равногор, по̀ляна, в миналото мандра.

Копѝшево (Купѝшево) ма̀ндрище – СИ 4 Костандово, ЮИ 2,1 Дорково, стар бивак, пастирско селище, колибак (?!) на власи, впоследствие пастирски имот на помаците *Купишови*, придошли от Црънча. В ГСК мястото е сгрешено като *Колишево мандрище*.

Куса̀рова ка̀ца – ЮЗ 1 Ходжовци, Велинградско, извор.

Лѝкова мандра, по Чепинското худуднаме 122 – някъде в Драгиновския балкан, според Попконстантинов (III 357) мястото по-късно се наричало *Млековица*. В топонимията открих МИ *Млѐковица* – С 7 Драгиново, на връх, по пътя за Милеви скали. Народната етимология обяснява името с тревата *млячка*, но ся-

[1]Това е единственото име в сегашното Доспатско (в миналото селото Любча е било към Чеч), което потвърждава мисълта, че влашкият пастирски път след XVIII век е избягвал помохамеданченото краище, вероятно по причини за безопасност, но сякаш поради това, че местните помаци са изкупили от юруците пасищата, наричани тук *пла̀нини*, и не са допускали влашката конкуренция. Същото е и положението с мандрите: ако в Доспатската топонимия има мандри, те задължително са от типа *Аджи мандра*, *Черкезовата мандра* и под. по имена на местни помаци.

каш е семантичен дублет на *мандра* 'място, където се събира млякото'.

Ма̀ндра каръ̀ (кър) в сегашния център на Исперихово (Айдъново) с информация от местни жители: "Тук са мандрували *каракачаните*", като не може да се разбере дали става въпрос за *куцовласи*, или за *саракачани*.

Ма̀ндрата: 1) връх (1702 *м*) СЗ 3 Драгиново в Алабак, до традиционни влашки пасища, в Чепинското худуднаме – с армънско име *Ла Бак*; 2) в Куртово – влашко летовище и колибак; 3) ЮЗ 7 Рохлева, гора; 4) С 2 Дорково, пасище; 5) ЮИ 4 Косово, гора, поляна; 6) ЮЗ 1 Чолаковци, ниви; 7) Ю 3 Биркова, гора и ливади; 8) С 4 Света Петка, гора и ливади; 9) С 1 Горелци, ливади (различна от *Мандрата на Бейово* = *Салиовата мандра*, С 5 Горелци, която е българска, помашка; 10) З 0,3 Равногор до Врися, при традиционно влашко пасище.

Ма̀ндрите: 1) З 0,3 Мече корито – ливади, старо влашко пасище; 2) ЮИ 14 Грашево = *Старата мандра*, до стари влашки пасища; 3) Ю 2 Лунгурлии, до пасищата на влашкия род Мързована; 4) до *Кара бурун*, връх до р. Балдаран, Ю 23 Фотиново по ТК 1907, различен от *Кара бурун* – връх, Ю 15 Брацигово, С 5 Равногор, ЮЗ 7 Розово; 5) И 1 Бяга, сега градини; 6) ЮЗ 6 Фотиново, пасище.

Ма̀ндрище. Местните българи обясняват това име като "място с мандри". В Западните Родопи обаче няма такива места с много мандри, а вероятно и никога не е имало, защото просто е неефективно, като се има предвид малкото количество мляко, което се дои от планинската *влашка овца, каракачанката*. В случая вероятно етимонът *мандрище* в българската топонимия ще да означава място на влашки колиби с мандра, т. е. вид селище, неописано в българската литература (вж. при Коледаров 1967, 145, който е склонен да опише такова селище под името *мандра*): вероятно с това име са се означавали само летните селища на номадите, но не и постоянните живелища на старите уседнали в Западните Родопи армъни: 1) СИ 5 Рохлева, гора; 2) СЗ 1,5 Дорково, с информация: "стари влашки мандри"; 3) чешмата в същата местност; 4) И 3 Костандово със следи от селище.

Ма̀ндрището – З 4 Розово, сега дъбак и ниви.

Стàрата кàца, извор в Челебийца, използуван при мандруването от челебийските власи, изселили се после в Куртово.

Стàрата мàндра – ЮИ 14 Грашево в Баталач, Сюткя = *Мандрите*, стари влашки колибаци с мандри.

Фѝчу мандрасъ̀. Според Чепинското худудназне 122 – някъде в границите на Чепинския Бабек.

Фору̀н мàндра – С 3 Нова махала в землището на Пиздица. Народната етимология тълкува името като "Мандра с фурна", всъщност по тур. генетив с **-un** от *Форо*, деминутив от Никифор.

Хасàн мандрасъ̀, според Чепинското худудназне 122 – някъде около днешното Куртово, традиционно армънско поселище и пасище както на старите, така и на днешните номади.

Мандрите на з.р.а. и техните облицовани с дъски извори най-добре илюстрират усилената стопанска дейност на това работливо население из нашите планини.

Армънските пасища по пастирския път на западнородопските армъни

Армънските пасища били постоянни и временни. Постоянните пасища са по техните летовища и зимовища, а временните пасища са пасищата по пътя на "вървящите овце". Докато днешните армъни не помнят изобщо временните пасища на "вървящите овце", те с подробности могат да описват пасищата от летния и зимния период. Армъните, за разлика от юрушките и българските полуномади, не са притежавали постоянни живелища в крайните пунктове на своя есенен пастирски път. Докато юруците са се прибирали в своите зимни заселища в Беломорието, които наричали къшли, то българските полуномади са притежавали летни къшли в родните си места, в селата, откъдето произхождали. Техният есенен път спирал в зимовищата по Беломорието, където отсядали "под кирия" обикновено в домовете на богати юруци[1]. Не така изглеждал пастирският път на армъните. Те просто никъде нямали свое истинско семейно огнище, ако не се смятат летните им колиби в Западните Родопи. Докато юруците

[1] Вж. илюстрацията за българския полуномад, а за пастирския път на полуномадите от Средните Родопи – статията на *Т. Чернев*, Всички сюрии торнуват, Родопи 11, 1976, 35–38.

и българите оставяли челяд и част от семействата си в своите селища, армъните пътували вкупом, като изземвали със себе си цялата покъщнина от летните колиби или бивацитe. По тази причина те чувствували за своя родина именно местата, където били техните летни селища, които за тях са истинските метрополии. **Въз основа на този немаловажен факт навсякъде, където зимували, те се представяли за български власи.**

Иречек (1974, 365) твърди, че власите наричали своите летни пасища с българското *пàша* или юрушкото *айлàк* 'летовище'. При моите проучвания тези термини се оказаха непознати на з.р.а., които (и саракачани, и куцовласи) употребяват единствено *сувàт* 'паша с водопой'. Не открих свидетелства за това, з.р.а. да са заплащали пашата в техните традиционни летовища в областта[1]. Така постъпваха единствено когато, принудени от политическите обстоятелства, бяха лишавани от зимовищата си в Одринско и в Беломорието[2].

Доброто пасище е било основата на армънското пастирство. Самите армъни са поддържали в изряден ред пасищните терени и водопойните места до тях, като понякога, за да разширяват пасищата от настъпващите гори, са следвали юрушката практика на безмилостно опожаряване (вж. песента за подпалването на горите, съобщена по-напред). По тази тяхна дейност множество места в З. Родопи и до днес се наричат с име *пожара*, срв.: *Коджа пожар* – З 1,7 Бърдуче, гора; *Пожара*: 1) С 1 Драгиново, долина, сега с келява растителност; 2) над Кольова могила до Дорково; 3) СИ 0,5 Света Петка (възможно и за ниви); *Пожар грамада* = *Черковището* = *Барата* до Костандово; *Пожарето*: 1) С 1 Мече корито, ниви; 2) З 1 Мече корито, млада гора; *Пожарищата* – З 15 Лъжене в Юндола; *Пожаро*: 1) Ю 2 Биркова, нива и гора; 2) З 0,3 Алендарова, гора; *Пожарчето* – Ю 0,5 Цветино (възможно и за ниви), сега гора, *Пужарлък* = *Ороз бурун* – З 2 Н. махала, пасище на Пиздица; *Стария пожар* – гора до Таш буаз, Баташко и др.

[1] К. Иречек (1974, 365) съобщава за наеми, плащани от арумъните, напр. в Габарево, Казанлъшко – 9500 златни гроша за пасище от 4000 уврата, в Мъглиж – 12000 за 6000 уврата. Твърдението на Кърпарова (1984, 36), че на Ю Димитри 'Димитровден' з.р.а. плащали пасищата, не се потвърди както от информаторите ми, така и от документите в Архива на Пазарджишки окръг.

[2] Авторът си спомня молбите на бакишки влах, установил се във Влашкия агъл на с. Сарая, Пазарджишко, да остане за летуване през 1956 г. Тогавашният кмет на селото Тодор Колев, "верен на партийната повеля" за колективизацията, изгони влаха от пустите вече пасища на селото.

При всички тях топонимистът е отчел факта, че това са места до влашки лагери, биваци и пасища и че не са горени от българите за освобождавене на ниви, каквито са случаите с множество топоними като напр. *Усьов пожар, Пальов пожар* в Чепино, *Терзиевски пожар, Хаджиев пожар, Пожарету* в Пещерско и пр. Самите армъни до днес наричат предизвикан от тях пожар до Кьошка в Баташката планина *Ла чинуши* 'На пепелта' (инф. *М. Фолев*). Пасищата са палени от специално поставени лица, когато армънският керван и стадата бивали далече от летовищата по есенния им пастирски път, за да не се усъмнят местните власи в пакостническата роля на летувалите по местата армъни.

Летните пасища по пастирския път

В днешната западнородопска топонимия, както и в историческите документи, има достатъчно следи както за пасищата на днешните армъни, така и за тези на техните прадеди, посещавали планините преди настъплението на юруците.

Топонимни следи от старите арумъни по пастирския път

Следите от пасищата на старите власи са повече от сигурни. Хронологията, т. е. стариността им, е записана в българския и в румънския тип топонимообразуване. Потвърждава се в много случаи и от непознатостта на явно старата арумънска номенклатура от днешните пастири. Някои от имената мъчно се отделят от селищната армънска топонимия, като *Карчуна Балдуй, Букурово* и под. Безспорни свидетелства за старите пасища са множеството армънски имена за места по високите части на планината, където армънски пасели овцете си предимно власите, докато българите предпочитали крайселищните терени. По-долу с известно внимание като такива свидетелства се привеждат имената предимно от арумънски произход или с арумънско влияние, като: *Балдарàна* до Фотиново; *Баргòлица, Баргỳлиците* до Дорково; *Бардỳлица* – ЮИ 0,5 Розово; *Бѝкят* – С 3 Ракитово; *Вàдвица* – СЗ 5 Драгиново; *Васѝл* – Ю 1 Костандово, *Васѝля*: 1) име на Чепинска река до с. Чепино Баня; 2) Ю 0,8 Костандово; *Влàсин* – ЮЗ 2,8 Ракитово; *Вървѝ сàкул* – при слива на Софаница в Черна Места; *Даръджà мандрасъ* – за Дорковската мандра в Чепинското худудname; *Долдурàна* – на границата между Батак и Ракитово; *Дородàница = Дурданица* – ЮЗ 2 Радилово; *Дурундѝлница* – З 3 Радилово, *Жукàча* – ЮИ 7 Батак; *Йениджè-и Чобàн*, име на двете части на

Пиздица в османски регистър от 1573 г.; *Кàпил = Кàпел* до Радилово; *Катỳнец*, поляна, И 3 Жребичко; *Кран* – И 1 Н. махала; *Кѝмцово* – И 14 Равногор; *Каỳка* до Доспат; *Каỳкъл* до Доспат; *Келендѝцкото* – ЮЗ 5 Розово; *Клèтя* (чарк) до Пещера; *Крỳля* при Доспат; *Кувàтка = Кувàтките* – З 3 Капитан Димитриево; *Кувèтьова дъбика* – И 1,5 Радилово; *Куѝкъл* в Чепинското худудname – за връх в Алабак; *Кỳмул* – С 0,2 Фотиново; *Кỳмулю* – И 3 Нова махала; *Кỳтерища* – С 3 Розово; *Кѐдраш* – СЗ 1,5 Раделово; *Кѐна* – С 2 Нова махала; *Лабàк* в Чепинското худудname – днес *Алабàк, Лабàндица* – ЮЗ 4 Крастава; *Лѝкова мàндра* по Чепинското Худудname в Драгиновско, днес = *Млèковица*; *Лунгурлѝи* между Батак и Доспат; *Луп* – Ю 7 Фотиново; *Лупѝ глав* – Ю 3 Жребичко; *Лỳпов дол* – Ю до Бозевци; *Льбочица* до Драгиново; *Мазѐр дерè = Мезàр дерè* между Нова Махала и Пещера; *Мàндра карѐ* да Исперихово; *Маргѝте* – сега в Брацигово; *Марỳлица* до Козарско; *Мустѝчката* – ЮЗ 12 Брацигово; *Нàмча* – И 2 Жребичко; *Патрàлица = Патрѐлица* – Ю 5 Равногор; *Патрювю* – ЮИ 2 Равногор; *Пиздѝца* – З 7 Равногор, СИ 3 Нова махала, Ю 5 Пещера; *Пòпчелово* – СИ 7 Фотиново; *Росàрски грòбища* – ЮИ 4 Равногор; *Сàндрев кайнак* – С 1,5 Бяга; *Сарàге* – Ю 3 Розово; *Саракàница* – Ю 0,2 Розово; *Сàрла* зад Фотиново; *Сàровица* до Добърско, Разложко; *Сидрỳле* до Елешница, Разложко, *Смърдàна = Смърдàй* – ЮЗ 9 Розово; *Соàри връх* до Драгиново; *Сòра нива* – ЮЗ 2,5 Радилово; *Сỳнка* – Ю 1 Фотиново (?!); *Тъмỳра* до Брацигово; *Урсỳлово* – ЮИ 1 Радилово; *Фѝчу мандрасъ* в Чепинското худудname; *Хасàн мандрасъ*, пак там; *Цѝкарово дере* – С 1 Капитан Димитриево; *Чайлàк тепè*, в Чепинското худудname за място в Алабак; *Чèрчище* – ЮИ 12 Равногор; *Чърчèма* (?!) – ЮИ 4 Розово; *Цèпина* – влашко произношение на името *Чèпина* (на крепост); *Чобàн кидѝк* – С 3 Н. махала; *Щърбаново* – С 3 Фотиново и др.

Днешната западнородопска топонимия за пасищата на сегашните власи

За летните пасища в Западните Родопи по пастирския път на сегашните власи свидетелстват множеството имена:

1) определящи техните описани по-напред колиби и биваци. По традиция пасищата са в непосредствена близост до жилищата;

2) имената на влашките мандри и мандрища, както и имената на техните мандренски водоизточници, изредени по-горе;

3) топонимите, образувани с юрушкото, после и армънско *суват* в значение 'пасище с водопой': *Дўков сова̀т* – С 5,2 Каменица; *Совата*: 1) СЗ 8 Пещера; 2) = *Сова̀тски дол* – Ю 2 Жребичко; *Суа̀та*: 1) И 4 Костандово, извор; 2) гората около този извор; *Сува̀т*: 1) Ю 5 Н. махала; 2) ЮИ 3,5 Н. махала; *Сува̀та*: 1) Ю 4 Батак; 2) СЗ Н. Махала; 3) С 2 Фотиново; *Сува̀тя*: 1) И 5 Жребичко; 2) СЗ 10 Батак; 3) Ю 8 Розово; *Сува̀тя на Бей ма̀ндра* – И 6 Фотиново;

4) имена на пасища, мотивирани от етнонимите *влах* и *каракачанин*: *Вла̀а* = *Вла̀ха* – ЮЗ 10 Фотиново; *Вла̀а дерѐ* – Ю 15 до Батак; *Вла̀шки агъ̀л* – З 15 Сарая, Пазарджишко; *Вла̀шки дол* – ЮЗ 11 Фотиново; *Вла̀шкото гюбрѐ* – ЮЗ 11 Грашево; *Каракача̀нските извори* – З 15 Лъжене и мн. др.;

5) имена на пасища, мотивирани от имена на известни армъни: *Балдара̀на* – 1) Ю 15 Батак; 2) до Триград, Девинско; *Ва̀скову* и *Ва̀сково дерѐ* – Ю 0,5 Фотиново; *Джа̀йков дол* – З 4 Радилово; *Джѝнсова река* = *Лунгурлийска река̀* – Ю 30 Батак; *Джѝну бла̀ту* – Ю 1,5 Капитан Димитриево; *Дулдура̀на* – ЮЗ 25 Ракитово; *Лука̀рева поляна* – Ю 4,5 Батак; *Мискилѝева скала* – ЮИ 5 Равногор; *Мѝшко байр* – И 4 Исперихово; *Мързова̀на* – С 15 Доспат, Ю 38 Батак; *Султа̀нка* – СИ до Бакица и др.;

6) Имена, свързвани от българското население с традиционни влашки пасища. И в този случай, подобно на старите армъни, власите са предпочитали високопланинските терени. По тази причина топонимията на техните пасища е с имена на места предимно по върховете и седловините, като: *Дженѐвра, Картъ̀ла, Беглѝка, Кара̀ чума̀к, Калъ̀ч буру̀н, Софа̀н, Челеба̀йца, Кỳртово, Ка̀ркария, Сюткя, Алабак* и под. **Може да се каже, че няма високопланинско пасище из Западните Родопи, което да не е арумънско**, поради което тук не се изчерпват стотиците имена на пасищните върхове.[1]

[1] В една от най-популярните песни на з.р.а. се пее за тяхното прочуто лятно пасище *Мунцѝ де Чамура* 'Планините Чамура'. В западнородопската топонимия няма място *Ча̀мура* и още по-малко планински масив с това име. Имената от тази основа обикновено се свързват с родово име *Чамурови*, успоредно на помаците *Юрукови* от Чепино Баня, други като *Чамурева ливада* (З 7 Любча) са нормални имена на блатисти терени (срв. тур. çamur 'кал'). Безспорно, в случая става въпрос за име в Рила, около историческото село *Чамурли*, днес Шишмановци, Самоковско, където през 1413 г. става огромно сражение между войските на братята Мехмед I и Муса Кеседжия. Явно власите са запазили името на целия планински масив от тази част на Рила.

Зимните пасища по пастирския път на западнородопските армъни

В досегашните проучвания зимният път на з.р.а. е представян по следния начин: 1) право на юг към Беломорието – Източна Егейска Македония и Западна Тракия (Saramandu 1988); 2) на север към полските райони на Тракия и Северна България (Weigand 1908) и 3) по посока на българското Причерноморие, най-вече към зоните на Анхиало (Поморие) (Иречек 1974). Авторите не са ползували достатъчно достоверна информация за традиционния строго очертан път на всяко влашко западнородопско поселище – било то колибак, котари или катун. При всички случаи са описали изключения, предизвикани от едни или други политически обстоятелства, които са представени за контури на генералния път на пасещите овце.

Подготовката за дългия път на армъните към традиционните зимни пасища започвала непосредствено след Голяма Богородица, когато приключвало мандруването. На този ден всички семейства слизали в най-близката черква да се черкуват. Единственият армънски свещеник (преот) Стере Йорге Костадину обслужвал в периодите на затворени граници църквите на Сарая, Гелеменово и Дюлево по зимните пастирски пасища на бакичани из Пазарджишко. След споменатия празник започвала усилена разпродажба на продуктите от летния сезон, запасяване с храни, подготовка на конска амуниция, оръжие, приспособления за пътуването на малките деца и старците в конския керван, който следвал стадата. На Кръстовден керванът тръгвал по своя традиционен път, който до Одринско траел 12–14, а до З. Тракия 7–8 дни. Тръгвал, без да спира никъде, дори, казваха ми арумъните, "когато имаше раждане или смърт". Според желязния армънски пастирски закон по пътя на пасящите овце не се спирало никъде, защото трябвало да се стигне до зимовищата преди падането на първите снегове в планината или в Тракия (Романия). Керванът се водел от специално обучен кон водач, който з.р.а. наричат *калауз*.

Зимните пасища били старателно избирани от западнородопските кехаи. Те трябвало да бъдат с отлична паша, при това безплатна, с добър водопой, а за съседи били предпочитани сравнително кротки турци – в Беломорието юруци, с остатъците от които другарували из летните западнородопски пасища, а в Одринско избирали селища ако не населени с българско или гръцко население, то поне с богат. помаци, които имали няка-

къв спомен за своето християнство[1]. Подготовката за пастирския път включвала и едно своеобразно "обезобразяване" на 10–12 годишните момиченца. На всички тях, които вече били на прага на моминството (армънките се задомявали рано) безжалостно и без много естетика татуирали по челата и по ръцете над пръстите християнския символ. Тази болезнена и неестетическа практика давала своите резултати. Насилниците турци, предимно в богатото Одринско, не посягали на така обезобразено момиче или жена. Тази мярка се предприемала, защото по пастирския път на зимните пасища семействата не нощували в своите чергарски жилища, а в масивни домове, обиковено на богати хазаи. Ако по някаква причина се случи инцидент със зимуващите власи в селищата на Одринско и Западна Тракия, както е случаят с пакостничеството на един бакичанин – Узун, пуснал овцете си в младо жито на турско село, то съветът на семейството вземал решение за тайното извеждане на пакостника или пострадалия на територията на България. В същото време се влизало във връзка с останалите фамилии и се избирало след несложни преговори със староселедците друго зимно пасище, обикновено значително отдалечено от мястото на инцидента. За солидното проучване на условията по зимния пастирски път свидетелствува и следният немаловажен факт. В дома на Щерьо Попов, внук на кехаята преот Стере Костадину, намерих запазена карта на пастирския път. Очаквах грубо начертани контури на пътя и селищата. Изненадата ми нямаше край, когато открих, че армъните са ползували великолепната немска топографска карта Kunst und Zandkarten Haudlung, Artaria Wien, I. Kohlmarkt (лист№ 9 за Одринско).

Зимните пасища на з.р.а. са били в две противоположни посоки. Тези на неврокопските власи били в Беломорието, или в Западна Тракия, като там зимували и част от чепинските и пещерските власи. Пещерските и чепинските власи като цяло и по традиция зимували предимно в Одринско, т. е. в Източна Тракия[2].

[1] По своя пастирски път из зимните пасища на Одринско з.р.а. общували с български помаци, които те наричат *поринци*. По същия начин назовават и своите румънски помаци, изселили се от Мегленията. За да ги различават от българските помаци в Одринско, които наричат *гагаузи*, явно не разбрали смисъла на този етноним, те използват за румънските помаци името *нинтяни*.

[2] Според Иречек (Пътни 17) западнородопските власи "зимували около Гюмюрджинско, при Долна Марица и при Черно море до Анхиало".

Есенният път на чепинските власи според Коле Караман, който много пъти го е изминавал със стадата, е бил: Бакица – Пазарджик – Пловдив – Хасково – Харманли – Одрин и респ. селищата в Одринско: *Узун кюпрю, Кешан, Булгар кьой, Кара иля, Малгара, Къркалисе, Чанта* и др. Овцете пасели свободно из землищата, които оставали през зимата почти необработени (условието било власите да не навлизат в есенните пшеници[1]). Фамилията *Топчадзи* от Юручкото, Юндола пътувала през Турна Чаир, Лесичово, Кьошка по черноморското крайбрежие на Одринско и около *Ипсала* и *Узун Кюпрю.* Пътят на фамилиите Галанани и Дибьотини тръгвал от Малка Дженевра през Пазарджишко до пасищата около *Одрин, Чорлу и Булаир*, т. е. стигали до крайбрежието на Мраморно море; Бикани от Бакица стигали до зимовищата си около *Гяур ада* при Долна Марица, почти до стока ѝ в Бяло Море.

Фолеви изминавали пътя от Беглика – Узун чаир – Гюмюш чал – Лунгурлии направо на юг към пасищата из Гюмюрджинското крайбрежие на Бяло море.

Некрополите по пастирския път на западнородопските армъни

Въпросът за лобните места на това население в Западните Родопи е напълно непроучен както в местното българско краезнание и в българската етнография, така и в арумънологията.

Армъните били "вечни пътници". "Ние не болудуваме – казваше ми Михаил Чолаков от Ракитово. – Влах не се разболява. Нали знаеш, от един път, такова... умираме". Може би това са най-точните думи за персоналния край на армънина по хилядолетния пастирски път на пасящите овце.

Смъртта настигала власите навсякъде по пастирския път. Когато пътували из планината, погребвали мъртвеца в непосредствена близост до пътеката, като керванът и овцете не спирали. Това била най-бързата процедура. Когато били на биваци (шатри, катуни) също така погребвали трупа в близката околност. По този начин западнородопската топонимия е изпъстрена с множество

[1] Понякога з.р.а., за да напасат поизгладнелите овце, ги пускали в нивите на турското население. За такъв инцидент в Одринско ми разказаха във фамилията Узунови от Дорково. Техен дядо пуснал овцете си в млада нива, но бил усетен от селския пазач. В завързалата се престрелка арумънинът убил турчина, поради което след бягството му родът трябвало да заплати кръвнина.

места, които се наричат или *Влашки гроб* (ЮЗ 16 Равногор), или просто *Гроба,* като напр.: 1) ЮИ 6 Малка Сютка; 2) Ю 38 Батак; 3) Ю 7 Жребичко; 4) ЮЗ 10 Равногор; 5) ЮИ 18 Брацигово; 6) Ю 8 Розово; 7) З 3,5 Фотиново; 9) ЮЗ 10 Фотиново; 9) СЗ 15 Лъжене[1]; 10) С 2 Крушата и др. Всички тези имена са на места, които се различават от други единични погребения и респ. топоними с име *гроба* по външния вид на погребението. Другите единични погребения са с по два камъка на гроба: единият над главата, другият над краката, което е изрично указание за това, че е погребение на юрук по юрушкия пастирски път. Влашките гробове са с по един камък над главата и за разлика от юрушките, които са ориентирани право на ЮИ към Мека, гледат на изток, което означава, че са християнски. Първоначално над гроба стоял и дървен кръст, набързо приготвен от клони.

Когато армъните летували в своите летни колиби, имали традиционни събрани некрополи, които в българската топонимия на Западните Родопи неизменно се наричат: *Влашките гробе* – в Куртово до колибака Куртово, на челебийски армъни; *Влашките гробища*: 1) ЮЗ 11 Грашево в Биндър; 2) между Юндола и Крива река на юндолските власи и под. Само на едно място в Орфенското (С 2,5 до Любча) некрополът се нарича *Гробчетата.*

Тези некрополи се отличават от юрушките, които винаги са етнонимно определени, по споменатия християнски характер на погребенията. Наличието на такива имена в топонимията свидетелствува за задължително присъствие на армънско колибарско лятно селище в близката околност.

По зимния път през Тракийското поле арумъните използували гробищата на близките християнски села, ако пък в близост нямало християнско село, извършвали погребението по традиция в гористо място край пътя.

З.р.а. нямали сериозен култ към мъртвите прадеди. Не посещавали и не се грижели за гробовете им – суров обичай, който е продукт на суровия начин на живот, който са живеели. Днес, уседнали в градовете и селата, полагат грижи за последните домове на своите близки по начин, който не се различава от този на българите или румъните.

[1]За това място информаторите съобщават, че е по гроб на някакъв уж македонски комита *Таке Николов*. Името *Таке : Димитраки* обаче е напълно армънско в този край на планината, по което предполагам, че е на юндолски влах.

Еортонимия (Празници и обреди)

По същество описанието на тази част от етнографията на з.р.а. е задача на специалистите ентографи. Като имам предвид обаче обстоятелството, че може би съм последният учен, посетил това специфично западнородопско население, разрешавам си да взема отношение към някои моменти от моите записки по теренните проучвания. Освен това еортонимията (имената на празниците) е дял на ономастиката.

Армъните вероятно са най-прилежните християни по нашите земи. Не би било игрословие, ако се каже, че те са по-добри християни дори от вселенския патриарх[1], да не говорим за християнството на българите от краището, от които половината са ренегати на вярата – помаци, които те наричат поринци. За всички по-големи черковни празници сегашните армъни слизат до християнските храмове в западнородопските селища, като през зимния път посещават българските и гръцките храмове в Одринско и Беломорието, а когато са възпирани по политически причини от пътуване до зимовищата – в черквите на българските селища предимно в Тракийското поле.

Единственият свещеник, който номадите армъни са излъчили, е *Щере Никола Костадину,* известен после като "паринте Стере", който първоначално бил ръкоположен за свещеник по пасищата в Беломорието на гръцки език, а после като български свещеник в Пазарджишко е служел по време на зимния пастирски път при затворените граници на България през 1907–1908 г. в селата *Шърково, Дюлево, Гелеменово* и *Сарая* (Пазарджишко). От това време е и името *Влашки агъл* в топонимията на Сарая.

За свой най-голям празник армъните смятат *Сум Кетро* 'Свети Петър', или българския *Петровден*. На този ден при стадата остават само млади пазачи, а фамилиите вседомовно слизат до черквите на западнородопските селища. Другите два най-уважавани празника са *Голяма* и *Малка Богородица,* които те наричат *Ста Мария. Гергьовден* – деня, когато пристигат на летните пасища, наричат *Йорге* (при Кърпарова 1984, 35: *Ийорий*); на този ден те винаги правят *курбан*. Армънският курбан се състои в сваряването на цяла разсечена на парчета овца, обикновено ялова, значи и тлъста, в казан, който е една от най-важните покъщнини на армънина. По зимния си пастирски път чествуват *Мош Кърчуну,*

[1]По аналогия с фразеологизма "по-добър католик от папата".

букв. 'Старецът Коледа', *Сънтол Никола* 'Николовден', след това *Сънтол Васил* 'Васильовден', *Сънтол Йоан* 'Ивановден'. Разграничителни празници между пристигането на летовищата в З. Родопи и напускането на летните пасища са споменатите *Йорге* 'Гергьовден' и *Ю Димитро* 'Димитровден' – деня, в който трябва да са тръгнали към зимните си пасища[1]. Всеобщ армънски празник е също Възкресение Христово, което наричат или *Пăщи*, или *Пăщеле* (второто в мн. ч.). Новогодишния празник *Ноу ан* започват да чествуват след усядането си в планинските селища и в Румъния (рум. Revelion).

От особено значение за контактите на българската и армънската еортонимия е името на общобългарския празник Тодоровден, непознат на други съседни народи. Армъните празнували този ден под названието *Ю Тудорлу*. На този ден слизали в църква. Варели царевица и я раздавали за здравето на конете. Празникът бил съпровождан от специален обряд – "Koş gura luplui" (Зашивам устата на вълка). За целта била зашивана ножица в плат. Ножицата олицетворявала уста на вълк. Магическата формула "Зашивам устата на вълка!" се изговаряла три пъти. Така се предпазвали конете от нападенията на вълците. Има и неясен спомен за хлебен колак с форма на копито (*Султана Попова*, Пещера, *Стерьо Попов* – неин съпруг).

За каракачаните от времето преди тяхната езикова гърцизация (XVI–XVII в.) най-голям празник е *Васильовден (Сънтол Васил)*. По тази причина почти всеки втори каракачанин се нарича с това име (Васил), а в миналото заради тяхното (на Василовците) присъствие в Родопите – и планината е носела име *Василица*, днес това име се среща като чест топоним на различни места из Родопите и Рила.

Езикът на западнородопските армъни

По същество в тази глава няма да се привеждат нови, неизвестни факти за езика на западнородопските армъни, който по нищо не се различава от езика на останалите номади от централнобалканските планини, известни като куцовласи, цинцари, грамостени или пиндени. Проблемът достатъчно е проучен в арумънологията от Weigand до Papahagi, Capidan, Saramandu, Popescu и Balkanski, където е представена богата библиография.

Езикът на арумъните е диалект на румънския език – позиция, която категорично е отстоявал авторът в няколко свои публикации на езиковед (*Т. Балкански и Д. Андрей*, Големите власи сред българите, В.Т, 1986, 4; *R. Popescu şi T. Balkanski*, Aromani din Rodopi Bulgariei şi graiul lor, Craiova 1995; *T. Balkansky*, Aromani au numai o pateie – România, Curierul naţional № 1010, 5.VII.1994, p. z. - интервю). В този аспект в етнически план винаги съм смятал арумъните и за част от румънския народ[1].

Лингвоним или диалектоним[2]

Ако бъде спрян един з.р.а. и попитан: "На какъв език говориш с домашните си?" той ще отговори: "На армънски" и веднага ще преведе на български: "По влашки". Запитан повторно, това румънски език ли е, той ще отговори категорично: "Не, това не е "лимба моканяска", т. е. румънски език. Румънския език ("лимба моканаяска") не го разбирам"

З.р.а. наричат своя език "лимба армъняска", по-рядко и "лимба македоняска". Армъните знаят за близостта на техния "език" с румънския, за тях само "лимба моканяска", но упорито отговарят, че армънският е различен от литературно обработения румънски език. Румънския според тях разбират само тези з.р.а., който са завършили румънски лицей в София, като Щерьо Попов, Ташо Галанов и като Зинкуца Холянова, живяла и завършила гимназия в румънска (между двете световни войни) Южна Добруджа.

Шовинистичната гръцка "куцовлахология", застъпена в трудовете на известни учени като *М. Хрисодоу*, *А. Керамопулус* и др., чийто най-виден представител е безспорно *А. М. Колтсида*, публикувал обширен труд в две части за етнонима, етноса, езика и речника на куцовласите, приема, че в случая е налице "новогръцки влашки език" (Κολτσιδα, 1976, 16), по същество несериозен

[1]Според *Кърпарова* (1984, 35) на този празник тръгвали по есенно-зимния си пастирски път, факт, който не се потвърди при моите проучвания. Армъните никога не са изчаквали първия сняг по планините, който нерядко е на този ден (26.X.), а са го избягвали с пътя си далече на юг в безснежните пасища на Одринско и З. Тракия.

[1]Скопският арумънист П. Атанасов (*P. Atanasov*, Meglenoromâna, Tratat de dialectologie românească, Craiova 1984, 476–549) неоснователно твърди за наличие на мегленски власи в Ямболско и Врачанско. В Ямболско са заселени мегленци, които обаче са българи, нямащи нищо общо с изселените *помаци армъни (поринци)* в Чанта, Одринско (вж. повече при *К. Младенов*, Областта Меглен в Македония... С., 1936 г.).

[2] "Име на език или име на диалект, говор".

лингвистичен термин, нямащ аналогии дори от времето на усилените лингвонимни спекулации на лингвистите сталинисти, сътворили термини като "македонски език", "молдовски език" и пр.

Тази постановка, формулирана предимно от Колтсида, остана неразбрана от Enciclopedia limbilor Romanice, (Buc. 1989, 36) и от румънският рецензент Т. Оанка, написал, за съжаление, крайно ограничен (от половин страница) неаргументиран отговор на тази груба лингвонимна мистификация (*T. Oanca*, Mix. Koltzida, Οι κουτσοβλαχοι..., Salonic 1978, 198 p., in: Analele universității din Craiova, anul X, 1982, Seria Științe filologie, Craiova 1982, 145).

Не по-различно е отношението на съвременните български езиковеди към проблема, език или диалект е речта на българските армъни. За такива познавачи на румънския език като *М. Младенов* (Езикът и националният въпрос. – в: Национални проблеми на Балканите..., С., 1992, 84), *Б. Сименов*, задал дипломната работа на Кърпарова (1984) (самата тя арумънка), е налице "арумънски (куцовлашки, цинцарски) език". Останалите български учени приемат официалната постановка на арумънологията и романската филология, според които речта на румъните, включително и на западнородопските, подобно на мегленорумъните, истрорумъните е само диалект на румънския език. Известно колебание има само при *Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов* (Езикознание, С., 1965, 311). Това означава, че този говор, макар и лексикално отдалечен от фонда на днешния румънски език, притежава еднаква граматична система с него и с всички румънски диалекти. По същество граматиката на един език е паспортът за неговата идентификация. Тя е напр. този елемент от характеристиката на македонския говор, която му пречи да бъде определен, независимо от усилената пропаганда на македонизма, като самостоятелен "македонски език"; тя провали и опитите на сталинистите за отделянето на "молдавски език", различен от румънския.

Тук се приема категоричното становище на съвременната и историческата лингвистична наука: речта на западнородопските армъни е диалект на румънския език. Отношението на армънските диалекти към румънския език е напр. като отношението на отдалечени родопски или западно- и южномакедонски говори, банатския, бесарабския и олшанския говор към книжовния български език, или както юрушките говори в Македония към книжовния турски език, аутския диалект към гръцкия език и пр. С други думи – самооценката на з.р.а. за характера на техния "език" **с нищо не нарушава позицията на обективното познание за неговата същност като румънски диалект.** Аналогичен е случаят с такова отношение към диалекта на банатските българи, които до скоро определяха своя език като "палкянски" (павликянски) и респ. различен от българския.

Що се отнася до езика на каракачаните, между самоопределението и констатациите на науката няма никакво противоречие. Каракачаните говорят от няколко века гръцки диалект. При тях лингвонимът е факт, който с нищо не нарушава румънската им етническа принадлежност, независимо от непризнаването на това обстоятелство както от самите каракачани, така и от куцовласите, а да не говорим за гръцката шовинистична етнонимна политика.

Отношението на западнородопските армъни към тяхната "лимба армъняска"

Удивително е отношението на куцовласите към техния роден език – факт, който са отбелязали всички изследователи на армъните от Вайганд и Иречек до Кърпарова (1984, 35). Любовта към родния език е превърната от армънина в култ. Свидетелство за това е така нареченият химн на армъните, по същество тяхна народна песен – първата песен, която малкото армънче научава независимо от това, къде се намира: по западнородопските планини, в Гърция или в Турция, или като заселник в Добруджа и Букурещ. Песента записах в няколко варианта, като тук предавам мой превод на един от тях:

Поръката на родителите ни зове,
клетва свещена да дадем:
Братя и сестри от една майка и баща,
нас, армъните от целия свят,
под плочите на гробовете
ни зоват нашите прародители
и повеляват в голяма клетва:
"Който изостави своя майчин език,
пламъка на огъня да го изгори,
където и да отиде по земята,
на бащино огнище
и на семейство да не се радва,
венчалните венци на челяд да не целува,
малки рожби в люлки да не повива.
Тези, които изоставят езика,
огън да ги изгори,
месата им да окапят,
езикът им да изгори!
Нека господ да ги лиши
от сладостта на съня!

Вече повече от 20 години изследвам езика и ономастиката на етнографските групи по българската земя. **По-люта клетва от арумънската, и то в песенна форма, срещу този, който изоста-**

ви родния език, не съм срещал! И армъните имат своите ренегати помаци, т. нар. *нинтяни* или *поринци*, но и те, верни на клетвата, до ден днешен в Турция, около Кърkклисийско, говорят, подобно на българския (или помашкия) език на нашите одрински помаци, на своята "лимба армъняска". Единствените успели гъркомани от арумънския народ, подобно на нашите асеновградски гърци или лангери, са *каракачаните*, които в един определен период, явно далече преди българското гъркоманство, са били езиково погърчени.

Нямаше арумънска къща по време на нашето теренно изследване през 1993 г., в която разговорът да не започне първо от култа към "лимба армъняска": "Имах три снахи – казваше ни в Ракитово *Зинкуца Холянова* – И трите са армънки. Ба, ще взема българка, за да си загубим езика. В никакъв случай!" Разбира се, снахите предпочитали повече да говорят на български. Зинкуца обаче, когато идвали гости, ги предупреждавала: В нейната къща се говори само "мацедонещи". Друга армънка – *Зоица Караманова* от Каменица – също споделя: "Ние много държим на нашия език. Снаха ми е влахиня, но слабо говори армънски. Като стане сутрин, казва "Добро утро!"; татко (*Коле Караман* – мой информатор – *бел. Т. Б.*) сърдито отговаря: "Бун димняца!" Като говорим български, татко все ни се кара". Самият *Коле Караман* ми каза с известна гордост: "Има хора, които знаят по десет езика. Па ние да забравим нашия, е срамота!"

Българизацията[1]

В най-упоритите семейства, където клетвата за неизоставянето на *лимба армъняска* упорито се спазва до днес, като Караманани от Каменица, и малките армънчета знаят "армънещи" или "мацедонещи". Не така обаче стои въпросът при третото и четвърто поколение уседнали армъни в повечето от селата, да не говорим за смесените бракове, чиито деца, наричани шеговито *"катърчета"*, почти не знаят езика на дедите пастири.

И тук, както навсякъде по българската земя, важи феноменът "40 години", описан неведнъж в литературата като достатъчно време младите да преминат на езика, говорен в обкръжението на малцинствената група. В Ракитово има цели родове като *Попчеви* и *Шиперани*, които вече почти са изоставили "армънещи". С бързи темпове върви българизацията според Кърпарова в Лъжене и Каменица: в такова състояние заварихме и армънското общество в Пещера[1] и Дорково. Изобщо, констатацията на Кърпарова (1984, 4): "Арумънският език... е изправен пред неминуемо отмиране", **за съжаление, е абсолютен факт**! След две поколения в З. Родопи вече няма да се чува напевната и необичайна реч на това трудолюбиво и културно население на района.

[1]За побългарени власи говори още *В. Кънчов*, Избрани произведения, С., 1970.

Етноним и етнонимия

В арумънологията на първо място е поставен единствено въпросът за имената (автоетнонимите), с които се самоназовават изобщо арумъните, и почти никакъв интерес не е отбелязан към алоетнонимите (екзоетнонимите) – имената, с които ги наричат съседите. Също така напълно непроучен е и въпросът за самата армънска етнонимия, т. е. за армънските имена, определящи техните съседи, с които се описва и етнонимното им познание за света.

Научни термини за западнородопските армъни[2]

До този момент романскоезичното население на Западните Родопи е без точен научен термин. По-стари и по-съвременни учени (вж. напр. Saranandu 1988) се опитват да генерализират въпроса и да терминологизуват з.р.а. като *грамостени*, т. е. *грамоски арумъни*. **Това терминологично определение се основава на недостатъчна информация и на терминологичната инерция, която съществува изобщо в арумънологията.** Според тази постановка з.р.а. са номади пастири, придошли откъм Грамос, и нищо повече! Настоящето проучване показа точно обратното: планината *Грамос*, сега в Гърция, и метрополията *Грамостта* – (пак) там, от която и тръгват повечето грамостени, **е напълно непозната на бившето пастирско неселение в Западните Родопи**, да не говорим за *цинцарите* и *битолените* от

[1]Така напр. в семейството на Михаил Фолев двете дъщери студентки имат различно отношение към езика: едната не го знае.

[2]Терминът *арумъни* е създаден от Weigand по самоназванието *armâni* и в антонимна паронимия с *румъни*. Отказал се е от термина *южни румъни*, защото на юг от Дунава живеят и *дакорумъни* (вж. и при Кърпарова 1984, 32). Преглед на научните термини за арумъните е направен . Enciclopedia (1989).

Пещара и Велинград, както и за староседелците власи, последните остатъци от които ще да са потомците от Пиздица и Карамихалевци от Фотиново. Следователно, за това специфично население на Западните Родопи, което има и свой друг, нетрадиционен за останалите армъни пастирски път, най-подходящ е терминът западнородопски армъни[1], който е изобщо в контекста на родопските армъни. Така се допълва научо-терминологичното определяне на армъните като: *грамостени, пинданы, олимпиоти, мегленити* (или с общо име: *македонски армъни, македонорумъни*), *епирци*[2], *албански власи* (*албанити или фаршериоти*), *истрийски власи* (на п-в Истрия в Словения и Хърватия, където ги наричат и *чири бири*). С определението з.р.а. тук се начева изучаването на българските власи, които безспорно трябва да бъдат поделени на две големи групи: *български румъни* в Крайдунавието и *български армъни* в останалите краища на страната.

Българските армъни са представени от две големи подгрупи: *сегашните български армъни или куцовласи* и *бивши армъни или каракачани*.

Сегашните български армъни от своя страна се делят на други две големи групи: *тракийски* и *македонски* армъни. Към *македонските армъни* са множество подгрупи, определяни в българската наука с термини като *охридски власи, пиндски влади, пайкошки власи*[3], *влахоклисурски власи, неврокопски власи, пирински власи, осоговски власи* и др. под. *Тракийски власи* по същество са *родопските, рилските, витошките и средногорските власи*. *Родопски власи* днес са само *западнородопските*, защото от огромното число пастири номади в Средните Родопи днес няма уседнало население. За по-нататъшна терминологизация на з.р.а. удобно е да се приеме тяхното терминологично деление на *пещерски*[4], *чепински, неврокопски, беловски власи*. От своя страна, *пещерските власи* се делят на *армъни или куцовласи* и на *цинцари или московолени*, днес представящи се за "гърци", а чепинските – единствено на *бакийски армъни*, бивши пастири, и *битолени* – уседнали.

За *българските каракачани* (срещу "гръцки каракачани" – в. "Денят" 71, 1983, 1), определени тук като *бивши армъни*, въпросът остана **някак непроучен** терминологично. Безспорно, сред тях има части както от македонските гръцки говорещи армъни, като *качауните, копачарите*, така и местни конкретни *западнородопски* и *рилски каракачани*. Българите употребяват етнонима *каракачани* и в широко значение изобщо за пастири власи (гръцки или румънски говорещи), **поради което е по-удобно в науката да се въведе като термин тяхното самоназвание *сърakачани***, използвано от куцовласите в З. Родопи и в някои части от българската етнонимна територия, респ. – *западнородопски сърakачани*.

Западнородопските сърakачани се делят на три групи: *бешбунарски*, които прииждали от Беш бунар в Рила, *куртовски* – в м. Куртово, известни сред армъните куцовласи като *пиздиноводски каракачани*, и *гюмюшчалски* – от масива Гюмюш чал в Баташката планина.

Самоназвания (автоетноними) на западнородопските армъни

Името, използувано от старите з.р.а., ще да е било *армени*. По него са създадени редица имена в българската топонимия, съобщени по-долу (вж. *Български алоетноними*). Днешните румънски говорещи жители на Западните Родопи се назовават само с варианта *армъни* (при Вайганд 1899, 259: *аромуни, аръмъни, армъни, армени*), когато употребяват своя румънски диалект. "Нoй сънтем армъни, вой въргъри" – 'ние сме армъни, вие българи' (*М. Фолев*). Когато говорят на български, се самопредставят единствено с името власи, за разлика от пайкошките власи – мегленитите, чието единствено самоназвание е *влах(и)* (Вайганд 1899, 259). Те, подобно на *видинските власи*, знаят, че това е общобългарско име за *армъни* и *румъни*. Докато видинските власи използуват за самоназвание само името *власи*, което противопоставят на *румъни, румънци* и *армъни*[1], то западнородопските армъни се де-

[1]Тежък, тромав и в контакста на Възродителния процес, когато се говореше за "българи от тюркски произход", "турци от български произход" и под. е терминът, създаден от Асоциацията на власите във Видин: "български граждани от армънски произход" (вж. Timpul – Време 1, 1993, с. 1).

[2]За съжаление, днес представяни от гръцката етнонимна политика за "гърци", при пълното мълчане по този въпрос на румънците и бурния протест на македонските власи.

[3]В арумънологията неоснователно наричани *мегленски власи : мегленити*. Армъните не живеят в областта Меглен, а по склоновете на Паяк планина, която я огражда (вж. повече при *Т. Симовски*, Населените места во Егейска Македонија, Скопје, 1978, 227).

[4]Употребеният от Weigand (1908, 3 сл.) хороним *Вакъвска област* за *Пещерско* или част от областта е напълно непознат на българи и армъни.

[1]Вж. във в. Timpul / Време, 1–5, 1993.

лят както от *видинските румъни* със самоназванието *власи*, така и от *дакийските румъни* или *румънците*, които наричат *мокани*[1].

Днес не знаем как са се самонаричали в домашна среда някогашните *пещерски цинцари* или *москополените*. Като се има предвид сегашното самоназвание на остатъците от това население в Албания и в Р. Македония, се приема, че самоназванието в оригинал е било също *армъни* или *армени*. Когато са се представяли на български или на гръцки език, тези уседнали културни армъни са използували единствено самоназванието "гърци"[2] .

Твърди се, че (в старата си родина) те са се самонаричали *московияни*, като в австрийски документи са представяни и с терминологичното "gveskhi di Moskopole 'гърци от Москополе' (*П. Митревски*, Потеклото на Михайло Пупин, Нова Македонија, 16517, 1993, 18–25).

Западнородопските каракачани се представят на гръцки език само с името *съракача̀ни*, а на български единствено с *каракача̀ни*. Това име в двата варианта обаче днес използуват единствено като етнографоним, народностно, етнонимно подчинен на името *гърци*. "Ние сме гърци!" – заявява всеки западнородопски каракачанин. Може би имат някакъв далечен спомен за своята румънска същност, но упорито отбягват да говорят за нея, подобно на потурнаците и помаците за българския им произход.

Днес само по-грамотни з.р.а., които са школувани на румънски език, употребяват като самоназвания научните термини *гра-*

[1] Интересен е произходът на това име сред з.р.а.: ако не е влияние от сегашния диалект на добруджанските *армъни*, ще да е старо название от контакти на армъните с румънската етнографска група *мокани* из пастирските пътища по Сърбия, Унгария и България.

[2] Срв. при Иречек (1974, 86): "Южнорумънските граждани в Пловдив, Татар Пазар, Пещера и др. се представят вече само за *гърци*"; (Попов 1973, 86): "Още от старите си селища те дошли в Пещера с подчертано гъркоманство, с гръцка грамотност и с желание да минават за гърци". През 1960–1965 г. имах съученичка – Теопи Терзиева, която в училище се представяше само за "гъркиня", но съучениците ѝ съграждани я наричаха единствено "цинцарката". За гърци днес се самопредставят и потомците на това население. Когато обаче ги прекъсвах внезапно по време на беседата със странични въпроси като: "Бихте ли ми преброили до десет на гръцки?", те започваха веднага с: *уно, доу, трей, патру, цинце*. "Но това е румънски" – протестирах аз, на което получавах невъзмутимия отговор: "Те знаеха и румънски, защото бяха търговци", като не обръщаха внимание на специфичната армънска диалектна особеност (*цинце*, рум. *чинче*).

мостени, мачедоняни, мачедорумъни[1] (рум. gramosteni, macedoneni, macedorumîni) или на български *македонци*.

При последното преброяване през 1993 г. самоназванието *армъни* остана пак напълно непознато, поради което напр. дорковските фамилии *Узунови*, ракитовските *Бикови* и *Яневи*, каменските *Караманови*, са се самопредставили като "власи", докато голяма част от останалите са се писали *българи*. Каракачаните повсеместно се представят в списъците като "гърци", а някогашните *цинцари*, по-сетнешни "гърци", – единствено като *българи*. По време на комунистическия режим в България името *власи* се негираше и това население неоправдано беше представяно единствено като "българско" (вж. и Timpul / Време 1, 1993,1; 4, 1993, 2).

Български западнородопски алоетноними (имена от съседи) за западнородопските армъни

Общ етноним за всички румънски и гръцки говорещи жители на Западните Родопи сред местното население е името *власи*. В областта не може да се чуе объркването: *каракачани = власи*, характерно за много автори незападнородопци, писали за този край (срв. напр. при *Панайотов и Папазов*, Родопи, Пътеводител, С., 1977)[2] .

Западнородопският българин обаче, когато употребява името *власи* за з.р.а., знае, че назоваваните с това име по същество са от три различни групи: 1) едните нарича *власи* със синоним *куцовласи*, като има предвид само пастирите и техните уседнали потомци, които говорят на румънски език; 2) другите са *власи* или *цинцари*, а в миналото и *москополци* – старите уседнали армъни в Пещера и Пазарджик и 3) *власи* са също *каракачаните* или *гръцки говорещите власи*. Всички имена са документално засвидетелствувани. От етнонимните прозвища разпространени са: 1)

[1] Тези научни термини, попаднали в арумънска среда, се деформират до *мацедоняни, мацедоармъни*.

[2] Срв. и при *В. Маринов* (Отечество 19): "Дълго време в България *власи* и *каракачани* не се разграничават"; или при *Кърпарова* (1984, 36): "често не се прави разлика между *армъни* и *каракачани*"; в статистиката от 1920 като *каракачани* са представени всички *армъни* срещу името *румънци* за *крайдунавските власи* (срв. при *Кр. Манчев* в: Национални проблеми на Балканите, С., 1992, 37) или при Weigand (1908, 50 сл.), че българите с име *каракачани* наричат както *"цинцарите каракачани"*, така и *"гърците каракачани"* и пр.

за куцовласите: *диви власи*, предимно в Южните Родопи; 2) за цинцарите: *питомни власи* в Ю. Родопи и *гърци* предимно в Пещера и 3) за каракачаните: *гръцки цигани* сред българите от Вършец и пернишкото подножие на Витоша, а сред куцовласите в армънския диалект: *гивци*, и в българския им език: *цигани*. Българите помаци наричат армъните независимо от куцовлашката или каракачанската им етнографска принадлежност *чобани*, подобно на името, употребявано от някогашните западнородопски юруци. Напълно неизвестни сред западнородопските българи са имената, срещани в литературата като бълг. *каравласи*[1] , сръб. *мавровласи, влахоцинцари*, други бълг.: *кучи власеве, коцоцинцари, арбанакоцинцари, качауни, бели и черни власи, арнаути* и пр.

В тайния брациговски диалект на зидарите е известно и името *дунцевец* 'цинцарин'.

По данни на топонимията се възстановяват и някои стари, забравени вече български имена за з.р.а., за които има повече или по-малко сведения в арумънологията и документалистиката:

1) когато са дошли на полуострова, в езика на българските славяни е действал езиковият закон за ликвидната метатеза, при която всяко начално **ар** се е прегласяло в **ро**. По силата на този безизключителен звуков рефлекс завареното име на *армъните, армените* (ако и тогава е гласяло така) ще да е променено в *рамъни, рамени*. Следите от това име в българската топонимия са доста чести, а в Западните Родопи засега само в *Раманчетата* до Бърдуче и Сел.И *Раменци* в Сярско. Въздействието на закона ще да е приключило към VII в.;

2) съвсем естествено е, след като престава да действува ликвидната метатеза, българите отново да усвоят оригиналните форми на армънското самоназвание *армъни, армени*. Името ще да е запазено докъм Х в., когато се налага като общ етноним за всички армъни името *власи*. Следите от това име в района са осезателни, срв. *Арменица* в Рилската грамота на Ив. Шишман;

3) по свидетелства на песните от Западните Родопи старите власи ще да са носили и име *катуни*, другаде и *катунари*, срв. при *Г. Станков*, Спомен и песен, Пловдив, 1983, 57:

[1]Името е известно само донякъде сред градските жители на Пещера и туктаме в Батак.

Жънала Злата пшеница
на вра на Мирчовица[1]
....
До пладне турци вървяе,
след пладне *църни катуне*,
....

Катуне Злата чакая,
като се мръкне, помръкне,
тогаз си Злата фаная,
в *катунско село* завели
и за *катунец* женили.[2]

4) може би в миналото книжен характер сред народа за всички армъни има и името *латинци*, свидетелство за което безспорно е баташкото *Латинска Света Богородица*.

Из етнонимията на западнородопските армъни

До днес арумънската етнонимия е описана единствено по отношение на етнографонимите (Вайганд 1899, 259 сл.), Papahagi (1974), където е дадено името *поринци*, и от Т. Capidan, който описва единствения алоетноним, с който македонските армъни наричат македонските българи – именно *въргари* (Вж. в. Чуждестранни учени за югозападните български говори, С., 1974, 254.). Що се отнася до системата на армънската етнонимия, която отразява тяхното етническо познание за света, то тя е напълно неописана. Напълно непозната на научната общественост е и етнонимната система на з. р. армъни, която тук се представя в два плана по отношение на етноними и на етнографоними.

Алоетноними (имена от съседи) в речта на западнородопските армъни

Алоетнонимната система на з.р.а. е доста ограничена. Тя включва познанието на етносите единствено по техния пастирски път (разбира се, това не важи за днешните уседнали армъни, които ползуват богатите алоетнонимни системи на българския и на румънския език).

Алоетнонимите са противопоставени в две групи:

1) **неутрални етноними**: *мокани*, име в тяхната реч определяно не като етнографоним, а като етноним, с което те наричат изобщо *дакорумънците*. Не употребяват съобщената от Вайганд

[1]*Мирчовица* е едно от западнородопските пасища на армъните.
[2]Народопесенното смесване насочва и към темата за *циганите чергари*, които обаче са отбягвали пустите български планини, още повече – пастирските върхове.

(1899,263) форма *моцени* – име, с което македонските армъни наричали тази част от румънския народ, която се занимавала със земеделие. З.р.а. не познават *мегленските* или *пайкошките* власи, поради което не успях да уточня дали с това име наричат уседналите земеделци, каквото е било това население в някои селища в Мегленията. Българите наричат *въргари*, албанците – *арнауци* или *арбинеши*, като за гърци, сърби и турци употребяват днешните български етноними. Общото им име за чужденците е *хей*;

2) сравнително развита е системата на етнонимните прозвища: *зда̀нгáни* 'хора, които не разбират от думи' – за българите; *гивць*, по тур. gipti[1] за циганите; *субцѝри*, 'тънките' за гърците; *по̀рци* 'свинете' и *лъво̀ши* 'мръсните' за сърбите; *пагъ̀ни*, по бълг. *пога̀ни* за турците и *порѝнци* 'хора, които не постят' за помаците без оглед на това, дали са българи, гърци или сърби.

Етнографонимията (имената на етнографските групи) на западнородопските армъни

Вайганд (1899, 259) не много основателно си служи с термина "имена на племена" в арумънистиката. Не са описани запазени племена за тази част от румънския народ. Запазени са само родовите организации *фаръ*, чиито нараствания създават впечатление за племенно обединение. Имената на групите при з.р.а. се създават по различни признаци:

1) Докато са следвали пастирския си път, те са се делели на *куртовски, бакийски, пиздишки, беглишки, картълски* и под. армъни по имената на колибарските селища и пасищата, които са използвали: *Куртово, Бакица, Пиздица, Беглика, Картъла* и пр.

2) До този момент по произход са се делели на три групи: *армъни от Родопите* (армъни де мунци Родопи), *битолени* – за уседналите в Чепино и Лъжене градски битолски власи, и *москополени* – за някогашните пришълци, градски жители в Пещера и Пазарджик. Общо армънско име за битолени и москополени е

[1]М. Фолев в Пещера ми съобщи и име *зърваджии* за цигани, което обаче явно познава по румънския, а не по армънския корен a zarvai "вдигам врява". Името е непознато за другите з.р.а.

куцовласи. С българизацията на москополените сега делението е бинарно: *армъни от Родопите* и *битолени*[1] .

3) След слизането в западнородопските селища и усядането започват да се делят по три признака:

3.1) хороетнографонимен, т. е. по принадлежност към западнородопска област: *чепински армъни, пещерски армъни, неврокопски армъни* и *беловски армъни*, по хороними: *Чепино, Пещерско, Баташка планина, Неврокопско краище*, град *Белово* (съставен от три селища: Голямо и Малко Белово и Мененкьово);

3.2) оронимен, т. е. според принадлежност към някоя от българските планини, в случая: armâni de munţi Rodopi 'армъни от планините Родопи', по което тук беше конструиран работният термин *западнородопски армъни*[2] .

3.3) ойконимен, т. е. по принадлежност към конкретно селище, именно: *дорковени* или *дорковски армъни* в с. Дорково, Чепино; *ракитовени* или *ракитовски армъни* в Ракитово, Чепино; *каменичани* или *каменишки армъни* в Каменица, Чепино; *костандовени* по Костандово в Чепино; *пещеряни* по Пещера; *батачане* по Батак; *брациговени* или *брациговски армъни* по Брацигово; *беловени* или *беловски армъни* по Белово, Пазарджишко; *бежане* или *бежки армъни* по Бяга,Пещерско.

Основното деление на з.р.а. се основава на етнографския признак група на армъните – *бели овце, бяло облекло*, срещу друга с *черни стада, черно облекло*:

1) Огромната, преобладаващата част от з.р.а., включително и каракачаните, са от голямата (всъщност една от основните групи) *карагуни* или *армъни чернодрешковци* (Вайганд 1899, 261; Кърпарова 1984, 51). Етнографското име се основава на черната връхна мъжка дреха *гуна* или *шегуна*.

Вероятно на това изконно армънско име *карагуни* отговаря и българското *църновунци, черновълненци* в Годечко, Босилеградско, сръб. *црновунци* за група власи в Югославия (Мала енциклопедија "Просвета", Белград, 1, 1986, 119), гр. *мавровуни* – полу-

[1] Имената на другите групи армъни, именувани в арумънологията по произход, т. е. според хоронимите на историческите метрополии като *пиндяни, грамостени, олимпиоти*, не се използват. Познават се само от грамотни в румънския език з.р.а. Далечен спомен за *пиндяните*, записани като *пинденици*, има при Кърпарова (1984, 37).

[2] Срв. другите armâni de munţi: Рила (Осогово, Пирин и пр.). Малкото армъни в Средна гора, за които съобщава Иречек (1974, 365), днес в по-голямата си част са в Павел Баня, Казанлъшко, където ги наричат *каракачани*.

калка на варианта *карагундес*, който се използува и за смесените с армъни гърци в Тесалия около Кардица (Вайганд 1899, 262)[1] .

Името *карагуни* като самоназвание е в процес на силно забравяне в Западните Родопи. Така напр. Зинкуца Холянова изобщо не беше го чувала, а Коле Караман твърдеше, че е армънско име за каракачаните, впоследствие се досети и се самопоправи: "Не! Ние сме карагуните!"

2) Другата основна група изобщо на армъните, много малка при з.р.а. е тази на *фаршериотите*, в оригинал *фаршиоц* (Кърпарова 1984, 37), срв. и при Вайганд (1899, 262 – *фрашери*), които имали бели стада и били белодрешковци. Според Коле Караман от западнородопските *фаршериоци* сега останали само две семейства в Брацигово (за съжаление, не успях да ги опиша). *Фаршериоци* са били и многото *качауни* в Бакица и Беглика. Не се потвърди съобщението на Кърпарова, (1984, 51) за това, че *карагуни* и *фаршериоци* не влизали в брак помежду си. Проучването показа засилени брачни връзки на качауните и на ракитовските родове със всички армъни от областта.

Що се отнася до имената *карагуни* и *фаршериоц*, трябва да се има предвид тяхната природа на алоетнографоними, т. е. че в активна употреба е името само на противната група. По тази причина днешните з.р.а., които в основата си са *карагуни*, не помнят своето етнографско име, но не забравят това на противоположната група – *фаршериоц*.

На другото деление по езиковия признак се дължат имената на двете основни групи *армъни (армени)* и *каракачани (саръкачани)*[2] от страна на з.р.а. Самите западнородопски каракачани обаче не използуват името *армъни*, а само *грамощени*.

Според твърденията на някои армъни (*М.Фолев*, Пещера) в армънския местен диалект името *каракачан* е добило и социално значение 'слуга, ратай предимно на армъни пастири'. Повечето армъни обаче се отнасят с пълно пренебрежение към каракачаните и както вече се каза, ги наричат или *гифци* (на армънски), или *цигани* (на български).

В миналото по езиков признак, т. е. по диалектна особеност, именно употребата на алб. дума *gom* "не, никак", част от армъните са наричани предимно от гърците *goтен* (Вайганд 1899, 262). Един род от тези армъни, явно от приалбанските краища, е живял в Западните Родопи. Пак според Вайганд (пос. съч.) други армъни в пригръцките покрайнини са наричани по друга езикова особеност, именно честата употреба на *аму* 'сега': *амуняни*. Следи от тях сред з.р.а. не открих.

В делението *армъни: мокани* местните з.р.а. не влагат етнографски белег за принадлежност към две различни етнографски и диалектни групи на един народ, именно румънския, а твърдят, че са два народа с два различни езика: "лимба армъняска" и "лимба моканяска". По отношние на името *куцовласи*, с което българите, сърбите и гърците ги разграничават от *даковласите* или *румъните*, западнородопските армъни не го употребяват като самоназвание, но с лекота го прикачват на *битолските власи* или *битолените* (инф. *М. Фолева*) и *москополените* (в Пещера).

За потомците от смесените бракове с българите, които начеват отпреди 20–30 години, е създаден нов шеговит термин – "кatърчета". "Армъни или българи сте?" – попитах напр. децата на Христо Узунов от Дорково. "Катърчета сме" – отвърнаха самите деца, а родителите им ми обясниха отговора със смесения брак.

По религиозния признак армъните се делят на две големи групи: православни християни, които са преобладаващи, и поринци (или мохамедани). Сред западнородопските армъни няма *поринци*, но те редовно са ги срещали по своя пастирски път в Одринско, където са ги наричали ту *нинтяни*, по името на село *Нинте*, или *Нъте*, голямо влашко село в Мъгленията, което било ислямизирано на един Великден заедно с владиката (легенда, описана от К. Младенов (цит.съч.) Днес тези армъни, запазили езика си, но сменили вярата си, наричани поринци, живеят в село Чанта, до Къркклисе, където свършвал пастирският път на много з.р.а. като Галанови. Според описанието на Коле Караман, той срещнал през 1926 поринци пастири около Малгара; имали черни овце, носия като армъните, децата им знаели армънски и се представяли за армъни. По сегашните туристически пътища някои от з.р.а. по информация на Христо Узунов продължавали да срещат "турци армъни" или поринци, с които разговаряли на армънски. Според други информатори власите помаци или поринци около Одрин се наричали *гагаузи* (инф. *Костадин Биков,*

[1]Неизвестна на з.р.а. е групата *читъни*, чиято особеност е специалното забраждане на жените, при което краищата на кърпата висят над раменете (Вайганд 1899, 263).

[2]Имената на другите групи гръцки говорещи армъни – *копачари, пистики* (Вайганд 1899, 263–264) – са напълно неизвестни на з.р.а.

Михаил Янев, Ракитово). З.р.а. не са чували нищо за другите ренегати армъни поринци като *валахъдес* в Македония[1].

Западнородопски селища с днешни армъни

Както вече се каза, под днешни з.р.а. се разбират уседналите след началото на нашия век армъни в сегашните български селища на областта. Усядането е извършвано през различни периоди на нашия век, но те най-общо могат да се очертаят: 1) около 1907–1908 г., когато се подготвя и извършва обявяването на българската независимост; 2) когато по една или друга причина е затваряна границата с Турция и Гърция след тази дата, именно около 1927 г., и след 1944 г. Армъните отсядат в най-близките селища до летните пасища, колиби, биваци или мандрища. Подолу следват селищата по азбучен ред:

1. ***Баня*** или ***Баня Чепино***, днес ***Чепино***, квартал на Велинград, 765 *м* н. в. В близкото минало селище, в което слизали за покупки и черкуване армъните от пасищата, колибаците и биваците около Грашево, Сюткя докъм Побит камък, Бакица, Чадър тепе. Българите наричат днес селището само Чепино, в близкото минало – *Чепино Баня, Баня Чепино* или *Чепинска Баня*, като в XVI в. по турски документ е само *Бая* (Baya) (Gökbilgin 1952, 497), което Мутафчиева (1965, 119) транслителира до *Баня*. Името в османски документ е повече от показателно. Подобно на имената от Чепинското худудname, съставено вероятно в първия век на османското господство в краището, и тук едно селище от вакъфа на покойния султан Сюлейман I (1520–1566) е съобщено не по българската форма на името – *Баня*, за чието изписване в турските документи с османския шрифт сякат няма никакви трудности, а като Бая (Baya), т. е. с влашка редакция. Явно османският кадия, съставил регистъра, е ползувал поне информация от пастирите власи, които до това време ще да са били в областта. Друг извод е невъзможен![2]

[1]Напълно непознати за з.р.а. се оказаха имената на другите влашки групи като: *караколчани, бруцовласи, комбиси, боми=бои*, описани от Вайганд (1899, 259–264).

[2] Мутафчиева (1965, 119), допуска неточно четене на част от имената при седемте селища от Чепино при Gökbilgin, именно: *Дураджик* за *Дорково, Корук* за *Корова, Ракинова* за *Ракитово, Бая* за *Баня*. Османистката явно не е отчела арм. влияние, срв. множеството имена с Baia от бълг. *Баня* на рум. ез. територия.

Днешните власи наричат селището само *Баня* или *Баня Чепино*, за да го разграничават от важната за тях *Баня=Лъжене=Антон*, Пирдопско, където има голяма колония на бакишки армъни, но те никога не употребяват само *Чепино* – име, с което в миналото са наричали Ракитово.

Първото отсядане на днешните з.р.а. в Баня е регистрирано в българските статистики през 1912 г. – 141 ж.; следват заселвания през 1926 г. – 102, 1947 г. – 47.[1] Вижда се, че усилено изселване в Румъния е настъпило през 20-те години и е завършило непосредствено след 1944 г. За първи път колонизацията на армъните в селището е регистрирана от Й. Ковачев...(?), който съобщава, че власите се заселват на мястото на изселващите се помаци.

Днес в селището живеят около 20 семейства от две групи армъни:

1) *битолени*: *Зисолви* по армънски изговор и *Зисови* по български, *Киндименани* (Киндименови), *Караянко, Костани* (Костови). Изселвали са се в Добруджа само *Костани* в *Медово*, рум. Северин Радулеску, сега Варненско;

2) *бакичани* или *бакишки власи*, слезли от колибите *Бакица, Софан*: *Самарджадзе* (Самарджиеви), *Карамихай* (Карамихайлови), *Гогани* (Гогови), *Пишотене* (Пишотови, първо заселени в Дорково), *Караянкан* (Караянкови). (инф.: *К. Караман, З. Холянова*).

Днес баненските власи притежават солиден бит и са от найуважаваните граждани на селището.

2. ***Батак***. Високопланинско селище, на 1100 *м* н. в. в Баташката планина, с най-голямо землище в Родопите, и респ. с наймного колибаци, мандрища, биваци на з.р.а.: *Мързована, Костандовски колиби, Жълти камъне, Крива река, Беглика, Картъла, Сюткя, Каракария, Дженевра, Келтепе, Таш боаз, Чакмака, Лесичево, Лунгурлий* и др., посочени в ч. "Пастирски път". Предпочитанието на з.р.а. към баташките пасища е регистрирано и от Иречек (1974, 522–523): "Власите – пише той – не пасат стадата си по Доспат, те посещават повече ахъчелебийската покрайнина и особено околностите на Батак".

Усядането на власите от Баташката планина в селището Батак е започнало непосредствено след първите пречки по турската граница, които са спрели пастирския им път през 1907–1908 г. докъм края на 30-те г., когато се преселват в Пещера и в Добру-

[1] Според Weigand (1908, 83), в селището са уседнали 10 семейства.

джа. Регистрирани са частично в ръкописните бележки на П. Янев, които се пазят в музея на гр. Батак. Всички баташки армъни, които в Пещера и до днес се самонаричат с жителско име *батачене* (българите староселци употребяват *батачане*), се смятат за староседелци родопчани, като за пришълци се признават само принадлежащите към рода (фаръ) *Качаунани*. Фамилиите, уседнали в Батак през посочения период, са: *Качаунани, Мързованани, Шагунани, Калайджадзи, Кърбашадзе, Шаперани, Шикани*, сега в Румъния; *Фолеви, Шиникани, Пустоладзи, Галанани = Дибьотани, Пелтекани, Пишотани, Кочани*, сега в Пещера, *Гоцани*, сега в Пирдоп; *Червенякяни = Мървакани*, сега в Ракитово; *Гудани, Узунани*, днес в Дорково, *Долдурани*, неизвестно къде. Армъните батачене се изселват "до крак" от Батак.

3. ***Белово***. Днешният град Белово е съставен от 4 селища: *Малко* и *Голямо Белово, Гара Белово* и *Мененкьово*. Власите са уседали преди всичко в *Голямо Белово*. "След Освобождението – пише Батаклиев (1969, 712) – идват и куцовласи, и каракачани, които вече зимуват със стадата си в селото". През 30-те години започва изселването на колибарското селище *Бакица* и *Софан* към *Чепино* и към пазарджишкото село *Белово. Бельовени* (по армънския изговор, срещу българско жителско *бельовци*, по местен изговор на името *Бельово*) стават фамилиите: *Тютюнджи, Йоргицани, Караманани, Плюскарани, Дардакани, Толчани, Пъшкой, Жиру, Ласку Колендруш, Пешеряну*. Всички бельовени днес са изселени в Румъния. Остава при *Узунови* от Дорково само една снаха от фамилията Тютюнджи – *Мария*, която ми беше информатор.

4. ***Брацигово***. В градчето живеят около 20 армъни куцовласи: фамилията *Дурлеви* (сега една къща) не е от пастирите, а от конярите, които били горски работници по Рила (Г. Джумая), откъдето отсядат първо в Ракитово, а после в Брацигово през 1930 г. Част от Дурлеви после се преселват в Пещера. Фамилията *Бозу* е от номадите староседелци з.р.а. Преди да слязат от балкана, притежавали малко стадо от 250 овце; сега са изселени в Румъния. *Мишеви = Бажакини*, също староседелци с малко стадо в миналото, днес са три къщи. *Наунани* (*Паунови*) са една къща. *Брациговени* (арм. жителско срещу бълг. *брациговци*, са и *Тикани* и *Кощикани*, сега в Пещера (инф. *Михал Йорже Бежакан-Мишев* и *Дафина Щерева Дурлева-Мишева*).

5. ***Бяга***. Наричано от армъните *Бега*. Брациговско село, в което отсядат част от софанските власи (*софанене*), именно: *Почикани (Почикови), Бикани, Щкюпяни*, всички сега в Румъния. От рода *Почикани* е останала една снаха у ракитовските *Бикови* (инф. *Костадин Биков*).

6. ***Дорково***, арм. изговор *Доркова*. Голямо чепинско село (796 м н. в.). Интензивното изселване на помаците в Турция създало условия за заселване на бакишките власи (*бакичене*) в празните домове. Приемствеността е толкова силна, че част от днешните дорковски власи (*дорковене*), срещу по-старо бълг. *доркувьане* (вж. ОбНУ 15, 1898, 39), днешно *дорковци*, са известни не със собствените си армънски родови имена, а с имената на помаците, от които са купили имот. Така родът *Узунови* се нарича и *Кра̀чови* по името на изселени помаци[1]. В българските статистики е записано следното състояние на влашкото население в селото: 1910 – 80 жители в графа "каракачани", 1912 – 30 (в графа "куцовласи"), 1926 – 109, 1942 – 198. Първите отседнали през 1924 фамилии са на *Дамгалиеви, Пишотови, Паунови, Дамо̀ви, Гушеви* (Кърпарова 1984, 24), което означава, че представените в старите статистики не са били истински уседнали армъни. През 1957 г., при коопериране на земята, голяма част от *дорковенете* се изселват във Велинград и Пещера. Така през 1984 г. в селото има около 25 семейства (Кърпарова 1984, 59), а днес са не повече от 15 (инф. *Щ. Попов*). Живеят в отделна махала, наричана в миналото *Кра̀чова* или *Польо̀шова махала* по името на изселени помаци, а днес официално *Влашката махала* (3 0,2 от центъра на селото) и на шега *Западен Берлин*[2] . Първата дорковенка, завършила висше образование (математика), е *Кераца Янакина*, а първият кмет арумънин – *Янко Дузов*. Бивши и сегашни армънски фамилии в селото са: *Ласку, Гушица, Тарараки, Гуше, Семерджи, Дуза = Гаргалецани, Йераке, Стамули, Науни (Пауни), Попче, Узун, Янакани, Пишотани, Караманани, Дамови, Николене = Баньоцани, Пъцани, Превцани, Сталени, Дамкалицки, Пашаликани, Моалени, Гудови, Дамгалиеви*. От Беглика в Дорково слиза само фамилията

[1] Практика, доста честа в българската антропонимия; така в Ракитово казват на армъните *Яневи-Чолакови* и *Порови* по името на помашка фамилия, от която са купили имота.

[2] Неточно е твърдението на *Кърпарова* (1984, 24) че тази махала е основана от власите.

Гудани. Част от тези фамилии се изселват и в Румъния[1] (инф. *Коле Караман, М. Узунов*).

7. ***Каменица*** – в миналото село, днес съставно селище на *Велинград*. Армънската колония е съставена от *дорковени*. Заселват се през 1957 г. след оказания от комунистическата власт натиск за коопериране, в резултат на което армъните, необичащи земята, са принудени да скъсат окончателно и с традиционното си овчарство. В старите статистики на Каменица няма съобщения за армъни. Днес малката некомпактна махаличка на власите е в източния край на Каменица до *Женска баня*. Дванадесетте армънски дома са големи, бих казал – огромни, тежки, и говорят за благосъстоянието на стопаните. В тях живеят фамилиите *Караман, Стамул, Науне (Пауни)* в миналото *дорковени*, и *Чикани – ракитовене* (инф. *Коле Караман*).

В градския музей на Каменица армънската култура е представена с голяма фотография на власи абаджии по време на зимния престой през XIX в.; в експозицията има и един *тепалък* – украшение, което се поставя на кавръка от женската носия с много странен знак, именно еврейската звезда (инф. *Анета Шопова*). Възможно е да е купен от солунските евреи *дьонме* или *коно*.

8. ***Костандово***, по арм. изговор *Костандòва*, наричано неточно от съседите българи *Костàндово*. Според статистиките първото отсядане на з.р.а. в селото е от 1912 г. – 96 ж., 1926 г. – 114, като през 1942 г. броят им е 0. Явно изселването в Румъния е извършено повсеместно в края на 30-те години. Заселването в Костандово също така е извършвано, както и в Дорково, в домовете на изселили се в Турция помаци, които местното население на подбив нарича *тиквари*[2]. Докато местните помаци се самонаричат с жителско име *костандовèни*, пришълците българи християни – *костандòвци*, а понякога и *костандòвчани*, то армъните от селото са употребявали само *костандовèни*.

Всички костандовски армъни или *костандовени* – *Боткане, Юрукане, Шанъни, Мънани (Манови)* – са слезли от Бакица. Днес в

[1] В историята на селото има един любопитен факт: през 1888 г., уж бягайки в Турция, в селото се заселват 10 помашки фамилии от Фотиново, които армънице заварват. Тези армъни обаче не знаят, че помаците фотиновци са техни далечни родственици от старото вероятно и армънско *Фотиново* или *Крачуна* (вж.).

[2] Дори в песните се пее "*кустандофци* ле и *тиквари*" (СбНУ 15, 1898, 39).

Румъния те са известни като *Карамихай, Джоджени* (инф. *Коле Караман, Ташо Галанов*).

9. ***Лъжене***. В миналото село, сега съставна част на *Велинград*. В стари османски документи от XVI в. селото е наричано вероятно по армънска информация *Лижани* (Gökbilgin 1952, 497), защото по-късно Фон Берг (24), е чул от бакишките армъни формата *Личана*.

Старите статистики не дават сведения за усядане на армъни в Лъжене в началото на нашия век. Днешните лъженски армъни по същество са *дорковени*, които напускат селото си по същите причини, като каменските армъни – именно насилията по време на кооперирането през 1957 г. На различни места из квартала живеят в 30 къщи семейства от фамилиите *Янакани, Гушени, Наунани (Паунови), Пишòтани, Пъцани, Будежани = Евтимани* (инф. *Коле Караман*).

10. ***Пещера***. Най-големият град на З. Родопи. В него е и най-голямата колония на днешните з.р.а.

Редовно отсядане на власи в Пещера започва през 20-те години, засилва се през 30-те, като в това време голяма част от пещерските власи – *пещерени*, за разлика от българското *пещерци* – се изселват в Румъния. Впоследствие, след насилията по кооперирането, в Пещера идват "бежанци" армъни от околните села.

Движението на западнородопски армънски фамилии към Пещера може да се представи по следния начин: от летовищата из Баташката планина в града слизат *Кощикани* (Узун чаир), *Джимани* (Лунгурлии), *Топчадзе* (Юручкото при Сатовча : Юндола), *Кочани* (Турна чаир), *Галанани = Дибьотани* (Батак, а там от Дженевра), *Бозани = Коляшани* (Узун чаир, с потекло от Крушево, Македония, част от тях сега изселници в Румъния), *Дурлеви и Тикани* (Брацигово), *Пелтекани* (Батак), *Пустоладзи, Мървакàни = Червенкани, Мързованани* (Беглика, последната фамилия – изселена в Румъния), *Фолеви* (Узун чаир, Гюмюш чал), *Превцани* (Дорково). От други различни лагери и биваци в планината са *Тикани, Холянъни, Постоладзене, Коляшени, Халачани, Йепури (Лепърови, Епурадзи), Мъндраджадзи* (Мандраджиеви), *Гьондани* (сега в Румъния), *Кърбадшадзе, Шегунадзе и Качауни* (сега в Румъния). Най-голям е днешният род *Фоли-Фои = Фолеви*, около 50 семейства. От този род беше и последният комунистически кмет на града.

11. ***Ракитово.*** Град в Чепино, чието име армъните по традиция изговарят като *Ракѝтова*. В града, който наброява 8000 жители, 400 са армъни, с която статистика колонията на ракитовските армъни се представя като втората по големина в краището[1]. Ракитовските армъни са от три различни групи[2]: староседелци, които никога не са пътували по пастирския път, са *Яневи = Чолакови*[3], *Шиперови (Василеви, Влашки), Янушеви, Георгиеви = Печкани*. Коняри са *Сърбови, Бикови (Бикани)*, живели някога и в Софан.

От номадите са *Перчелиеви (Перчеладзи)*, ходели със стадата в Турция, *Юрукани* от бакишките власи, придошли от Дорково, *Даутани (Паризови)*, придошли от Свети Врач, където отишли от Крупник, *Мървакани-Червенакани* от Батак, а там от баташките летовища, впоследствие изселени в Пещера[4] , *Холянови (Костови)* от Пещера, *Попчани (Попчеви)* от Антон, Пирдопско, където са бакишки власи, *Печкани* от Розово, където са от Су оджак, *Чиканини*, сега в Каменица (вероятно = *Почикани*, вж. в ч. "Антропонимия"), *Дурлеви* от Брацигово.

Най-големите влашки фамилии в града днес са *Попчеви* (Георги Попчев е сегашен – през 1993 г. – кмет на селището) и *Яневи* – всяка с по 10 семейства, или 20 семейства от общо 70[5] .

[1] Факт, не оказал никакво въздействие на краеведа П. Гелин (1983), който дори не отбелязал съществуването на *армъни ракитовѐне* (самоназвание, различно от *ракѝтовци* на българите).

[2] Официалните статистики не отбелязват местните староселци армъни преди 1912 г. по непонятни причини. Първите съобщения са от 1912 г. – 96, 1926 г. – 108, 1942 г. – 163. За 1906–1907 г. Weigand (1908, 3) съобщава за Ракитово 10 семейства.

[3] Ето и разказа на *Михал Николов Янев*, 73 г.: "Другите власи бяха по колибите. Нашите никога не са били из балкана. Дошли са в турско време. Не знаем от къде, но тук, в Родопите. Когато турците (помаците, поринците) се изселваха в Турция, купихме през 1885 г. къща от Порови. Баща ми е роден тук през 1901 г. Имахме бозаджийски дюкян, но бяхме и касапи. Ходехме по Сарая и Геленово, където купувахме овце за колене. През 1943 г. бяхме завъдили овце и решихме и ние като другите власи да отидем със стоката на лятна паша в Новите земи, Беломорието. Нямаше храна обаче, и се върнахме само с гегите.

[4] "На всички тези, дошли от Батак, ние казваме *баташки армъни или власи*" (М. Янев-Чолаков).

[5] Влашкото присъствие в обществото е повече от забележително: *Никола Янев (Чолаков) – Чоли* е висшист, учител по музика, *Мария Бикова-Янева* – инженер, зам.-директор на текстилно предприятие, *Георги Попчев* – кметът, е висшист историк, учители са: *Атанас Попчев, Петър Попчев, Христо Попчев, Янко Попчев, Димитър Попчев, Стефан Попчев, Мариана Холянова*, агрономи: *Димо Попчев, Костадин Попчев, Костадин Янушев*, инженери: *Никола Попчев, Веселин Янушев; Никола Янушев* е зъболекар, *Пепи Янушева* – акушерка, *Мария Янушева* – мед. сестра. *Костадин Биков*, съученик на автора, инженер, после и кинорежисьор, е един от известните армъни сред българите. Днес в градския музей е изложена една великолепна женска армънска носия.

12. ***Розово.*** Брациговско село. Усядането на власите в селото започва още в началото на века. В западния край на селището (З 0,2) те устройват свой квартал, и днес известен с името *Влашката махала*, макар армъните вече да са изцяло побългарени. По-известни розовски армънски фамилии, запазили армънщината си в други селища, са: *Мишеви-Беджакани, Наунани (Паунови)*, сега в Брацигово, *Бозани* – днес в Букурещ, *Печкани* в Ракитово, *Кощикани* и *Тикани* в Пещера. (инф. *Дафина Дурлева, Михал Мишев*).

13. ***Цръ̀нча.*** Село от пазарджишката част на Западнородопската яка (склоновете, които се спускат към Тракийското поле).

Засега съм установил присъствието само на две фамилии бакишки власи: *Пишотани* и *Наунани (Паунови)*, които после се изселват в Дорково.

Западнородопски селища с някогашни армъни

Както вече се каза, под *някогашни армъни* се разбират придошлите в краището жители на Москополието, което било разорено от аянина Али паша Тепеделен (1741–1822) в края на XVIII и началото на XX в. Българите ги наричат с името *цинцари*.

1. Пещера. Цинцарите се появяват в Пещера около 1820 г. Били 50–55 семейства, които се заселват в новата устроена от тях *Пане Махала*, (Попов 1873, 82–83), после наречена *Цинцарската махала* С УВ *Влашката махала, Гръцката махала*. Намира се С 0,4 от центъра на града и е в непосредствена близост на изток до друга пещерска махала, наричана *Габер махала*. Първото съобщение за тях е при *Поп Константин* (Описание на Пловдивската епархия. – Изв. бълг. географ. д-во, кн. III, 1935,199 сл.) Впоследствие Захариев (1870, 27) свидетелствува за "30 къщя, 1 училище, 20 ученика и 200 жители (брои само мъжете данъкоплатци – *бел. Т. Б.*) цинцари. През 1893 г. голяма част от тях (според статистиката – 145 човека) са се представили за "гърци"(Иречек 1974, 503); други са били вече българизирани. През 1908 г. Weigand (3) регистрира общо 100 семейства – между тях "са се задържали 20 се-

мейства, които още говорят цинцарски, останалите са се погърчили, какъвто е случаят с цинцарите в Пловдив и Станимъка"[1].

Бежанският поток на цинцарите москополци тръгва от селата Невеска и Кастаня в Москополието. Конкретен повод за бягството, както се каза, е разорението на областта от кърджалиите на Али Паша; бягството трябва да се свързва с гръцкото народно въстание, което има много поддръжници сред цинцарите гъркомани (вж. и при Попов 1973, 104). От своя страна Иречек (1974, 503) търси като причина за изселването някаква връзка с емиграцията на *българите арнаути* от приалбанските краища.

Появилите се в Пещера армъни създават най-голямата цинцарска колония на територията на България и Румелия – факт, отбелязан и от *Иречек* (1974, 503), и от *Попов* (1973, 83).

Цинцарите донесли със себе си далеч по-висока търговска култура, в която увлекли и местните българи, сред които за сравнително кратко време (около 100 г.) са се претопили[2]. Няма да бъде пресилено, ако се каже, **че началото на своя възход град Пещера дължи именно на предприемчивите цинцари**.

Попаднали сред българи с чисто българско самосъзнание, цинцарите за известно време стават проводници на гъркоманството, в резултат на което започват усилено да се гърчеят и да се представят за етнически "гърци" – факт, забелязан от всички изследователи. Дори и днес техните потомци в града ги наричат *гърците, пещерските гърци*[3], а тяхната *Влашка махала*, както се каза, – и *Гръцка махала*. Дори нещо повече: възприели половинчато гръцко езиково съзнание, те променят по народна етимология името на града *Пещера* до *Перистера*.

Съществен принос на цинцарите в културата на Пещера е съзиждането на църквата "Свети Димитър", построена с влашки пари, която те наричат "Ю Димитър". Първоначално за власите *отлявo* се четяло на гръцки, а за българите – *отдясно* на български. Впоследствие, след силно разрастналото се движение сред българите за независима църква, власите си построяват в Пане махала нова църква – "Успение на Света Богородица", която, за разлика от съседната "Свети Димитър" или *Влашката (Цинцарската)* църква, наричат *Гръцката църква*[1]. Подробностите около строителството на църквите и църковните борби са описани при Захариев (1870, 20, 61), Попов (1973, 87, 89, 131) и др. автори. След време те строят и свое влашко училище, което заради въведения в него гръцки език се нарича *"Гръцкото" училище*.

[1] Мария Пасърева през 1993 г. ми разказваше: "Като деца още се делехме на *българи* и *гърци* и се биехме като на истински международни войни".

[2] Попов (1973, 86) твърди, че малко от долномахленските семейства в Пещера са останали чисти от влашка кръв.

[3] Срв. обяснението на краеведа Димитър Калинов: "Цинцарите, дошли от Москополе, знаеха гръцки, затова ги наричахме *гърци*".

В резултат на българизацията на пещерските цинцари е настъпило известно забравяне на влашката етноантропонимия, която нерядко се определя като българска шопска, каквито са случаите с имената на големите влашки фамилии *Пасареви* и *Ракови* (Попов 1973, 86). Първи опит по лингвистични и документални данни за описването на цинцарските фамилии прави Попов (1973, 82 сл.), но, както вече се каза, с големи обърквания.

Моите опити да установя цинцарските фамилии не се увенчаха със значително по-голям успех, но все пак успях да събера следните антропонимни данни от документалното проучване и теренната работа:

1. Фамилия ***Кикиндонови:*** виден неин представител в края на миналия век бил Павел Кикиндонов, тежък търговец на дървен материал с кантора в Солун. Бил изигран от грък съдружник, от който момент започнала да запада търговията му. Според запомнилия го инф. *Димитър Калинов*, зет във фамилията, "старият влах" беше позабравил цинцарски, но го говореше", но майката на моята жена знаеше влашки фарси".

2. ***Па́съреви***. Според Попов, където името е ту *Писареви=Пачаръзови*, ту *Пасареви* (1973, 86), са възможни "шопи". Предположението си историкът прави по деформираната форма на името *Пасареви* (229–230), която народната етимология свързва със шопското село *Пасарел*. Всъщност точната форма е *Пасъреви*, потвърдена и от Д. Калинов, и от последната представителка на този род – Мария Иванова Тотева. Както се вижда от формата на името, то е чисто армънско (pàsăre 'птица'). Д. Калинов изброи сред цинцарските фамилии и *Пасъреви*, а аналогичното за "гръцките" фамилии направи и Мария Тотева. Фамилията пос-

[1] За пренията между българи и цинцари от това време свидетелствува една ранна кореспонденция във в. "Македония" от 1869 г., срв.: "Преди 6 седмици се родило дете на едного българина, името му Вельо, а кръстникът му бил влах. Родителите на детето казали на кръстника, че желаят да им кръсти детето в българска църква, и той се склонил на волята им. Заранта родителите, роднините и кумът отишли най-напред в църквата, а бабата останала да донесе детето изпосле, но като влахка занесла детето в гръцката-влашка църква. Родителите на детето се ядосват и пращат вуйчо му друг кум да го кръства".

тига финансовото си могърщество при Хаджи Димитър Иванов Пасърев, задомен за Мария Пилекова, син на Иван Димитров Пъсарев и Тинка Каролиди. Бащата на този Иван – Димитър, и жена му Екатерина Хаджи Андеева купили от Италия боята за иконописа на църквата "Ю Димитър". Хаджи Пасърев е бил сред най-тежките сапунджии в града, като в същото време се е занимавал с дърводобив и търговия. Негов и по негово име е известния *Хаджиев чарк* в Баташката планина на Бяла река, а също и *Хаджийският чарк* на Гашня. На въпроса ми: "Знаеше ли влашки някой от семейството?" Мария Тотева ми отговори: "Знаеха дядо ми Димитър, майка, лелите ми, които починаха преди година".

Дядо Димитър е построил в дар на пещерското образование и училището "Каролиди" (Попов 1973, 230). Негов племенник, син на брат му Георги Пасарев, е известния пещерски възрожденец поп Петър Пъсарев, арестуван от турците за участие в Априлското въстание. Впоследствие, след Освобождението, поп Петър е свещеник в Пловдив, архиерейски наместник във Воден, и после – в Лозенград (Попов 1930, 177, 230).

3. Фамилията ***Бухови (Буфови)***. Пещерци наричат представителите на тази фамилия по турски модел *Бухоолу* ("синове на Бухо"). Основател на фамилията е Тодор Бухов, който бил първенец на цинцарите. Ролята на бащата продължил синът му Димитър, набеден от пещерци за "турско ухо" (Попов 1973, 160, 173). Този Бухоолу обаче трябва да бъде оценен като виден представител на този народ с героичната си постъпка по време на Априлското въстание, когато станал гарант за освобождаването на всички арестувани от турската власт революционери (срв. описанието при Попов 1973, 177: "Турците заявили, че щу пуснат задържаните, ако се намери някой, който да гарантира за тях. Всички се обърнали към тогавашния пещерски български чорбаджия Георги Настев. Той обаче отказал да стане гарант комуто и да било. Най-сетне цинцаринът Димитър Бухоолу станал нефес нефили (гарант) за всички арестувани").

4. ***Пачаръзови***. Ив. Попов (1973, 229) твърди, че Пачаръзови е друго ФИ на *Писареви = Пасареви*, които той приема за шопи. Според моите проучвания (инф. *Д. Калинов*, сам цинцарски зет) това е отделна богата пещерска цинцарска фамилия.

5. ***Михайлови*** – богата фамилия, за която не събрах повече сведения. Неин виден представител бил Сократ Михайлов (инф. *Д. Калинов*).

6. ***Зафѝрови***. Ив. Попов (1973, 104) твърди, че има два пещерски рода с име *Зафировци*: единият "шопски", сроден по женска линия с цинцарите, а другият цинцарски, сроден по женска линия с българите. Проверката, която направих в цинцарските семейства и най-вече при краеведа Д. Калинов, сам цинцарски зет, установи: приетият от Ив. Попов (222 сл.) за български род е на цинцарите Зафировци в оригинал *Замфирани*, имат сериозен принос в българската история.

Зафировци са москополени, чието запомнено пещерско родословие започва с поп Петър Зафиров и сина му Зафир, зет на богатия търговец Никола Торбоолу, ревностен диятел за българско училище в Пещера. Вероятно син на поп Петър и брат на Зафир е известният Спас или Сотир Зафиров (1817–1885), неправилно отъждествяван според Д. Калинов със син на шопския чорбаджия Зафир. Придобил солидно образование в Пловдив и Атина, започва кариерата си на учител по гръцки и френски език в Пазарджик, Пловдив, Калофер, където чрез жена си Лалка Първова се сродява с известния възрожденец Тодор Бурмов, въвел Олендорфовата система за изучаване на чужд език, участвувал в съставянето на читанките "Бащин език", издавани от Др. Манчов, като печата от свое име и стихосбирката "Българска гусла" (Цариград 1857). **Именно на този Спас (Сотир) Зафиров, наричан в Калофер даскал Зафирияди, българският народ дължи идеята за всенародния празник – деня на светите братя Кирил и Методий, който според Н. Начов (Калофер в миналото..., 139) за пръв път бил отбелязан на 11 май 1854 г., а според други версии през 1857 г. – факт, малко известен на българския народ.**

Спас и Лалка Първова имали трима синове: Атила, Светослав и Любомир. Първият от тях, кръстен на митичния първи цар на българския народ Атила, вожд на хуните, става герой от две войни и почива през 1922 г. в София, където днес живее неговото потомство. Пещерският клон на цинцарските Зафировци е прекратен. Тяхно разклонение са днешните *Руревци*.

7. ***Теохаровци***, по-старо *Станкини* или *Станкани*, в оригинал *Теохарани*. Води началото си от богатия цинцарит Теохар, който пристигнал в Пещера със сина си Тодор и "осиновил" или преродил от жена равногорка друг син – Иван. Двамата братя създават солидни семейства, оставили сериозни следи сред имената на известните българи. Големият син на Тодор – Георги Теохаров (1836–1991) – е офицер от руската армия, впоследствие дипло-

миран в Московския университет юрист. Той е един от организаторите на революционното движение в Пещера, а след Освобождението – първи министър на правосъдието, по-късно и на просветата в Свободна България. Умира като действителен статски съветник и член на съдебната палата в Тифлис. Брат му – Андон Теохаров (роден през 1852 г.) иконописва църквата "Успение Богородично" (*Гръцката църква* в Пещера), впоследствие завършва рисувалното училище в Москва. През 1876 г. е член на БТЦРК.

Величието си Теохаровият род постига при известните на българите братя Димитър и Атанас Горови – синове на Иван Теохаров и Фота Буфоолу, известна като "пещерската баба Тонка (Попов 1973, 104). "Горов – пише З. Стоянов (Христо Ботев, Опит за биография, С. 1976, 195), – макар и от цинцарска жилка, беше банкерът на хъшовете. Когото заболееше глава, при него тичаше, дордето най-сетне го накараха да проси... Ботьов знаеше, че щом го усучат в печатницата, ще извика от Букурещ: –Аман, Бае Горов".

Димитър Горов, другарят на Хр. Ботев, пропилява състоянието си в издръжката на хъшовете и оборудването на Ботевата чета. Той е последният румънски българин, изпратил войводата на кораба "Радецки" до Бекет. В четата, преминала Дунав, се намира и по-малкият му брат – Атанас (1854–1876), загинал в сражение с турците при Врачанските лозя.

Тялото на Д. Горов е пренесено тържествено от Трявна в Пещера. Днес в града има скромен паметник и улица с името "Братя Горови".

8. ***Торбови***, в оригинал *Торбани*, известни сред пещерци и като *Торбоолу*. Попов (1973, 87) допуска, че имат българска жилка още от времето на молскополската си родина. Виден техен представител по време на османската власт бил Никола Торбоолу, специален агент на феодалната турска фамилия Каванозовци в Пазарджик, едър търговец, откупил беглика в Пещера, а вероятно и в някои съседни села. "Да не станеш, когато Торбоолу минава – пише Попов (87) – било престъпление в Пещера." Този богат цинцарин станал и един от тримата ктитори на новата влашка и българска църква "Свети Димитър". Построена с неговата щедра подкрепа, църквата станала и причина за смъртта му. "Турците и турските власи – пише Попов (90) – погледнали със завист и яд на църквата. Те дори питали що означават изрисуваните вързани лъвове над някои прозорци и обвинили Никола

Торбоолу, че е отстъпил от условията за разрешаване на строежа й: не били спазени размерите й. Повикали го за обяснене в Пазарджик или Пловдив. Той успял да се оправдае, но на връщане бил нападнат от турците и бил така немилостно бит, че пробълвал кръв и наскоро умрял."

Според инф. *Д. Калинов* търговската фамилия Торбови днес е прекратена.

9. ***Кущеви***, в оригинал *Кущани*. "Едно друго семейство – пише Попов (1973, 87) –обаче загубено сега и едва ли не напълно забравено от града ни, било семейството на Димитър Кущов или Кущата". Този Димитър Кущов, москополски цинцарин, представител на една от най-богатите пещерски фамилии, бил един от инициаторите и ктитор за стрителството на новата църква "Свети Димитър" или Старата влашка църква. Според (Попов, 89) той направил големи пожертвования и същевременно бил касиер на строителството. В построената през 1831 г. трикорабна църква средният кораб бил наречен в чест на този ктитор, нарича се и досега "Свети Димитър" (вж. и при Попов 90).

Къде и как се прекратява родът на Кущови, не успях да установя. Пещерци днес просто са ги забравили.

10. ***Ройдови***. В книгата на Попов това семейство е съобщавано нееднократно, но без каквито и да е етнически характеристики. Според моя инф. *Д. Калинов* Ройдови (или семейството на известния цинцарин Тодор Ройдов) изчезнали "без следа".

11. Стар цинцарски род на богати търговци е и ***Галанови***, чиито потомци днес живеят в София (инф. *Д. Калинов*). Не бива да се бърка с днешния куцовлашки род *Галанани = Галанови* на баташки армъни, слезли сравнително отскоро от западнородопските пасища.

12. ***Михайлови***. *Димитър Калинов*, важен информатор за цинцарските фамилии, сам зет в една от тях, когото заварих на преклонна възраст, ми съобщи тази фамилия с виден представител Сократ Михайлов, без обаче да ми даде каквито и да е допълнителни сведения за нея.

13. ***Каролидови***. Разклонение от Пасърови (според Д. Калинов). Каролидови се издигат в пантеона на известните българи, поради което се наложи да направя по-задълбочено проучване на този род. При Иван Попов (1973, 230) бегло е отбелязано, че "Хаджи Димитър Пасарев,... построил училището "Каролиди". Действително, в идеалния център на Пещера съществува солидна училищна сграда (сега може би преустроявана), която в мина-

лото е носела името "Михаил Каролиди", Впоследствие комунистите, които не обичаха богати хора родолюбци и ктитори, смениха името без какъвто и да е друг повод с това на Иван Вазов. Названието "М. Каролиди" е възстановено след 1990 г.

Михаил Каролидиев бил пещерски гражданин, но роден в Пловдив от майка пещерска цинцарка и от баща, принадлежал към много богатата пловдивска цинцарска, вече гърчееща се, фамилия Каролиди. Михаил Каролиди, наследил огромно състояние, умира ергенин. Оставя състоянието си на сестра си Тинка, омъжена у Пасъревци. Тази Тинка е майка на богатия търговец Хаджи Димитър Пасърев, за когото вече бе съобщено. Огромното състояние, наследено от М. Каролиди, не давало покой на честния арумънин, отдавна изоставил гъркоманщината. Заедно с майка си решили да увековечат името на вуйчото и брата Михаил Каролиди, като построят училище за български език в негова памет.

14. ***Герчови.*** Цинцари от Москополието. Спомен от тази вече позабравена фамилия е днешната *Герчова чешма* в града с начало от Капу де шопа (*Балкански* 1983, 111).

15. ***Туртови.*** Цинцари от Невеска. По фамилното име е днешната местност *Тертова воденица* (*Балкански* 1983, 111).

16. ***Шкретови.*** Фамилия от Москополието. По родовото име е днешната *Шкретова чешма* в града (*Балкански* 1983, 111).

17. ***Тодориеви.*** Вероятно разклонение от *Станкини*. По родовото име е днешната местност *Тодориев кайнак* (*Балкански* 1983, 111).

18. ***Та̀кевци.*** Според едни от пещерците са местни люде, според други са армъни. Виден представител на тази фамилия е Михаил Такев, някогашен кмет на Пещера, член на Демократическата партия, народен представител. М. Такев е косвеният виновник за смъртта на своя приятел – писателя Алеко Константинов. *Такев връх* до Фотиново е по името на този виден пещерец.

19. ***Ро̀йдови.*** Съвременните армъни твърдят, че те доскоро говорели влашки (инф. *Щ. Попов*).

20. ***Ракови*** – голяма и влиятелна в миналото фамилия, според твърденията на някои също така цинцарска, но според други – българска от *Сива махала.* Специална статия с подробности е посветена на тази фамилия в книгата Ив. Попов (1973, 230–231). Основната професия на фамилията е табаклъкък (кожарството). Видни нейни представители са Иван Раков, кмет на града от 1876 до 1878 г.; Георги Раков, син на кмета – един от основателите на местното читалище, което дълго време се е помещавало в къщата на баща му; Атанас Раков, известен с арумънското си прозвище "Холера ностра" (Попов 230), работил като главен секретар на Министерството на правосъдието, според Попов (230) – "многозаслужил работник по нашето юридическо законодателство". Друг представител на фамилията – Петър Раков – става учител в българската гимназия в Солун, където е арестуван от турците като революционер и осъден на доживотен затвор на остров Родос, където починал (Попов 231).

21. ***Па̀шкови.*** Мъгляви сведения свързват фамилията с цинцарската колония. Според Попов (1973, 87) къщата на семейството била в *Горната махала* между старата къща на Христоско Чорбаджи и на даскал Михаил.

Това са следите от онези 50 цинцарски семейства, чиито брой е определен за първи път от поп Константин (цит.). Следователно, тук са уточнени имената на 21 фамилии, като останалите 29, които, не ще и съмнение, и днес живеят в Пещера, са изгубени за точни етноантропонимни характеристики.

2. Пазарджик. Самият град не е в З. Родопи, но е в непосредствена близост до тях. И в миналото, а и сега, е главен град на каазата, околията, окръга, към който е принадлежало краището. В големия град са уседнали армъни както от потока, заселил Пещера, така и от армъни цинцари, напуснали впоследствие този град. В миналото цинцарските фамилии се знаеха от гражданите. Техни представители бяха част от градската интелигенция, както и тежки търговци. Имената на фамилиите, които досега се помнят като типично цинцарски, са:

1. ***Цикарови*** – в миналото голям род. Вероятно първоначално пещерски цинцари, срв. и топонима *Цикарово дере* до пещерското село Капитан Димитриево.

2. ***Тотеви.*** Последният представител на тази фамилия, вероятно от пещерски цинцари – Иван Тотев, се завръща в Пещера и се призетва у Пасъреви.

3. ***Дъмбови*** – сега голям пазарджишки род, в миналото виенски търговци, в чието име е запазено разложеният назализъм, характерен за македонските български и цинцарски говори (за фамилията кратка бележка има и при Попов (1973, 228).

4. ***Христевич*** – богата в миналото фамилия, впоследствие гъркомани. Големият им дом е превърнат в етнографски музей.

5. ***Семерджиеви*** – фамилия, дала много интелигенти. Последният запомнен от тях е доктор Семерджиев.

6. ***Врѐтови*** – москополски цинцари, впоследствие развили голяма търговия във Виена. По тяхно име в Пазарджик имаше два известни топонима: *Вретовата къща* и *Вретовото кьоше*, за които споменава и Попов (1973, 228).

7. ***Щереви***. Известни в миналото цинцари ханджии. Запомнен от местните селяни пазарджии е *Щерьо Куката*. Името *Щерьо* е сигурен показател за армънска принадлежност.

Останалите фамилии от многото армънски семейства (според Захариев (1870, 18–19) през 1865 г. – около 30), не успях да установя. Батаклиев (1969, 245) твърди, че тези преселници са от поток, пристигнал в града от Москополието в края на XVIII в. – факт, недоказан от документи. Вероятно пазарджишките и пещерските цинцари са от един бежански поток, именно този от 1820 г., за който споменава поп Константин Захариев (пос. съч.), посочвайки, че освен тези 30 цинцарски фамилии из селата на Пазарджишко има още 50, като в този брой явно включва съобщените от него 50 къщи цинцари в Пещера (с. 27). В пазарджишките села установих само една фамилия на късно придошлите армъни Янко и Атанас Таскови от с. Арильово, Прилепско, заселени впоследствие в с. Сарая, С 7 Пазарджик. Първият от тях се издига като тежък кръчмар, софийски хотелиер и лихвар. При семейна драма е убит от сина си Кръстьо в София, на улица "Пиротска", където е бил хотелът им. Потомците му, сравнително богати хора с днешно име *Янкови*, живеят в Сарая. Потомците на другия брат, с име *Таскови* и прякор *Белите*, живеят в същото село като почти безимотни.

В Пазарджик се е преселило едно семейство днешни армъни от с. Дорково – на инженер от фамилията *Николани*.

Западнородопски селища, населявани от старите армъни

Установяват се предимно по топонимни следи – "технология", достатъчно прецизна за такъв тип реставрации. За първи път присъствието на старите армъни в З. Родопи по данни на топонимията бе регистрирано от Иречек (I 1899, 144–145). Изброени са около 20 имена, предимно от З. България, между които няколко с типични армънски характеристики от родопското краище,

описвано тук. По-нататък данните са по теренни проучвания на автора, събирал и публикувал дълги години топонимията на този край.

1. Бадолин. Изоставено селище в землището на с. Кочан, Неврокопско. Последното му население, съставено от беломорски юруци, се изселва през 1913 г. (*Ан. Примовски*, Бит и култура на родопските българи, Сб НУН LIV, С., 1973). Името свидетелства за старо влашко селище, след напускането на което от страна на старите армъни е заето от пристигащи по пастирските пътища юруци. Оттеглянето на старите армъни ще да е станало към XV в., когато се датира експанцията на беломорските юруци към западнородопските пасища.

2. Балдево. Село в Неврокопско, сега населено само с българи. За старо присъствие на *власи* говори името, което е от армънска основа[1].

3. Бел камен. Днес помашко село в последните гънки на З. Родопи до Места, Якорудско. В топонимията му обаче осезателно се усещат армънски следи, срв. *Борован* (Горни и Долни) вм. бълг. *Болован* за каменен дол, *Букурето* за голяма гора.

4. Брацигово. За присъствие на стари власи в селището свидетелстват:

1) старата антропонимия, записана в османските документи, напр. в малко познатия Румели иджемал тефтери 1520–1530 г. (по Рашайков 1973, 17 сл.), срв.: *Драгано Соре, Кольо Соре, Медиго Драганов, Димшо Байко, Мийо Гьогино, Саро Попо Офо, Поло, Пестор Донго, Сенорд Дерзи, Петранол Стойко* и др.

2) местната топонимия: *Тъмбра* с УВ: *Тъмра, Тъмура*, на родопските склонове над града, *Маргите* с УВ *Маргита* в центъра на града, *Мустичката* (?!) – поток с малко вода.

5. Букỳрово – изоставено село З 4 до Крибул, Разложко, съществувало според П. Петров (Асимилаторската политика на турските завоеватели, С., 1964, 163) и Ив. Попов, Букуровските българи. – Родопи 3, 1989, 36) до втората половина на XVII. Османски документ от 1660 г. (НБКМ, Ориент. от., ф. 126, а. е. 5) съобщава за наличието в селото на 17 християнски семейства, които К. Попов (пос. съч.) не познавайки етнопонимията и етноантро-

[1] Срв. и селищното име *Балдево : Балдьово*, днес Росен, Пазарджишко.

понимията, посочва за български. "Вероятно – пише той (36) – името си селото е получило от буковата гора, сред която се е пръкнало в незнайни времена". Вижда се, че **най-румънското име**, произведено от *букур* (рум. bucur 'радост, щастие'), което навсякъде бележи етническия път на заселване при старите армъни (срв. напр. при ***V. Frațila și alți***, Dicționarul toponimic al Banatul, A-B, Timişoara, 1984, 138: Bucureşt, Bucurosu и др.), е прието от посочения автор за производно от българското *бук*. В друго обаче Попов е прав – именно в това, че бежанците от Букурово са избягали навътре в планината и са основали село *Долен*, Неврокопско, където с букуровско потекло днес е фамилията *Ролевци*. Бежанци от Букурово са и *Блескови* в *Сатовча*, Неврокопско. И сега в непосредствена близост до напуснатото село стои църквата му "Света Неделя". Селищното име е от лично *Букур* 'Радост; Радо' (I. Iordan, Dicționar al numelor de familie Românești, Buc.1983, 83).

6. Влашката махала: 1) малък колибак С до Кавакли, Сярско, съставен от няколко къщи с уседнали власи; 2) в Долна Джумая, Валовишко, със стари уседнали "питомни власи" (*Й. Иванов*, Местни имена между Долна Струма и Долна Места 1982, 92).

7. Веселе – ниви до Карликьой, Сярско, изоставено село с легендарно друго име *Ляски* (Иванов 1982, 89).

8. Добринище. Неврокопско село, част от чието землище е в З. Родопи. В местната топонимия следните от уседналите стари власи са осезателни, срв.: *Саровица* – на хълм до селото; *Фикина бука* – на ливада, *Шапране* = *Шопране* на шумак до Места, *Враникал* – ниви и шумащи, *Брутенец* – долища.

9. Драгиново, старо *Корово*, наричано от днешните армъни *Коро* (инф. *Коле Караман*). Съставно селище на днешния Велинград. Само помашко. В миналото обаче ще да е имало уседнало арумънско население, за което говорят:

1) топонимията, записана в османските документи като: *Лабак, Чайлак тепе, Куикъл, Хасан мандрась, Фичу мандрась* (Чепинско худудname);

2) местните топоними: *Лъбочица, Соари връх*, вероятно и *Вадвица*.

10. Драглище (Горно и Долно) – рилско селище в непосредствена близост до З. Родопи с осезателни следи от стари уседнали армъни в топонимията: *Букуров дол* – днес ливада между Горно, Долно Драглище и с. Годлево, Разложко. "Тук някъде през XVII в. е съществувало селище *Букурово*, което след това изчезва" – пише Радучев (1984, 41); *Шарбодол*, – пасище, *Лебинец* –пасище, *Рау дол, Стивасарева падина, Фръдолец* – ниви; Мейлица – равнак, *Батдол* – до вододела Трестеник.

11. Елешница, Неврокопско – пиринско село със землище и в З. Родопи, Топонимията на това землище изобилства със следи от уседнали стари армъни, срв.: *Сидруле* – ливада, *Бобол* – ниви, *Соракин* – височина, *Небуш* – пасища, *Лупова могила, Лупово* – пасища, *Илядура* – ниви, *Дараданица* – хребет, *Горгутица* – връх, *Будул* – планински скат с ниви.

12. Жребичко, Пещерско, притежаващо топонимия с осезателни следи от уседнали стари армъни, срв.: *Катунец* – поляна в гора, вероятно стар армънски колибак, *Тереово* – ниви, *Намча* – ливади, *Лупи глав* – ниви, гора, *Дълве* (?!) – ливада, *Камул* = *Камуля* = *Камул мааль* – и днес квартал на селището, в което живеят само българи, пришълци от Средните Родопи (Върбово, Смолянско), *Пилек* – поток.

13. Какараска, с други имена *Какаска, Какара*, днес *Айа Елени* – село до Сяр с име, свидетелстващо за стари армъни.

14. Калабък, с форма от XV в. *Каламбак*, днес *Калампаки* – село до Драма, чието име указва за стари армъни.

15. Капитан Димитриево със старо име *Аликочово*, наричано от други *Ликачово*, основано от бежанци от *Пиздица*. Армънски следи: *Цикарово дере* на суходол и *Куватка* = *Куватките* – ниви.

16. Карчуна, със следи от изоставено селище И 12 Фотиново, ниви в непосредствена близост до р. Въча, т. е. в самия източен край на З. Родопи. Преданието е изработено от народната етимология, която обяснява името с *Кара чума*, т. е. селото било унищожено от чума. Останала жива само една мома, която продължила крагуновската жилка в съседното село Осеново, сега изоставено от жителите си (за него повече при Балкански 1983). Преданието, чуто от Паскал Янев, фотиновец, в началото на века от стара осеновка и разказано ми през 1975 г., обяснява заселването на помашкото село Осеново с карчуновци. Техните реални следи обаче се откриват в село *Беглеж*, където се настаняват бежанци от *Карчуна*, Фотиново и Пиздица. До днес един беглежки

бежански род се нарича *Карчунови*. А името *Карчун* е сетно доказателство за армънщина.

17. Катун – село в Чеч при Примовски (1973, 69). Името свидетелствува за старо влашко поселение. Не притежавам други данни.

18. Катуница – село в Кавалско, в подножието на Чал даг (СЗ от Сарьшабан) със старо име *Чаглаик*, днес *Дипотамос*. Тук се посочва само по информация от името, свидетелствуващо за старо поселение на армъни.

19. Качани – до с. Крушево, *Качанци*, във Валовишко – мървашко село, с регистрирани в миналото 540 български, 30 турски и 30 къщи на стари власи. В 30-те години го напускат не само българите, но и армъните. На тяхно място са настанени аути, гръцки бежанци от Мала Азия и Кавказ. В селищната топонимия показателно армънско име е *Капе* на голяма пещера, описана от П. Яворов (Хайдушки копнения 1953, 80–82).

20. Костандѝво – в миналото централно селище на Чепино. Днешните армъни го наричат *Костандова*. Интересно е, че подалечните съседи наричат селището *Костандол*, т. е. с армънски член, както например е в *Белица*, Разложко. Като армънски следи в топонимията с известна предпазливост могат да се определят: *Бършел* – връх, *Ворница* – поток, *Васил* – поле със следи от изоставено селище.

21. Краенска махала – колибак на Карликьой, Сярско, смятано за част от изоставеното село *Веселе* (вж.). В началото на века в селото живеят 120 семейства на уседнали армъни, през 1913 са само 30 семейства. В 30-те години изоставят селото си, слизайки в полето (по Иванов 1982, 22). Другата махала, която била населена само с българи, също е с армънско име – *Кукул*.

22. Кр̀аище – село в областта Бабек на З. Родопи, Разложко, с множество топонимни следи от уседнали стари власи: *Матрунка* – ниви, *Фатището* – склон, *Дараданка* – ниви.

23. Крибул – днес помашко село в Неврокопско от областта Чеч с явно армънско име, на което внимание обръщат редица автори. С форми *Крабул, Грабул* и *Крубел* го представя Примовски (1973, 68, 65), а при Иречек (1884, 29) е с форма *Крбул* – за него селище с изчезнали армъни (вж. и Иречек 1974, 461). Иван Попов (1989, 37) твърди, че *Крибул* е основано от бежанците на село *Букурово*.

Ако в легендата има зърно истина, то днешните **българи помаци в това село са с потекло от българизирани армъни**.

24. Кукул. Български колибак на с. Карли кьой, Сярско, днес Инохрон, разположен срещу друг колибак – *Краенска махала* (вж.), с чисто влашко население. За стари уседнали армъни свидетелствува формата на името.

25. Къмпи Лонгу. Съобщено като някакво селище с армънско име в З. Родопи (Българската история в трудовете на европейски учени, С., 1970, 261), което не успях да локализирам.

26. Лупово – изоставено селище близо до Брацигово, с днешно име *Въртян камък*. Името е от явно армънска основа. За наличието на обилна армънска антропонимия в района вж. при *Брацигово*.

27. Марулево, днес *Ваклиново* – село в Неврокопско, днес с помаци, срв. записа на Примовски (1973, 66): "Името Марулево се свързва със завладяването на тази покрайнина (Чеч – *бел. Т. Б.*) от турците. Според преданието преди заселването на махалата на това място са се укривали със сестра си трима братя, които не искали да се помохамеданчат. Затова махалата е наречена на името на сестрата – *Маринова махала*, а после се преименувала на Марулево (т. е. по ЖЛИ *Мара* – бел. Т. Б.). Формата на името обаче говори за араумънско начало и би могло да се допусне, че днешните местни помаци по произход са българизирани армъни.

28. Метрул – колибак на малкото селце Осина в Неврокопския Чеч, община Сатовча (Примовски 1973, 66). Безспорно армънско име.

29. Нова махала, тур. *Яни Махале*, е наследник на старата *Пиздица*, или по-скоро на нейната ислямизирана нова махала. Днес в землището на Н. махала се вписва старата топонимия на Пиздица с множество армънски следи: *Кумьль* – ниви и ливади, *Чобан кидик*, в миналото с кошли, *Мазар дере* – приток на Буюк дере, *Къна* – каменак, *Кран* – склон с извори, *Форун мандра* – пасище, *Дука мандрась* – ливади и гора.

30. Равногор – високопланинско село в Пещера със старо име *Ась кория.* Осезателни са следите от армънската реч в топонимите: *Черчище* – гора и стръмнина, Попчелово – ниви, *Росарски гробища* – пасища, *Патрювю* – ниви, наследени от осеновци, които се обясняват като ниви на изоставеното село *Карчуна; Патралица* с УВ *Трошеница* – връх с ливади, *Кимцово* – ливади в землището на бившето Осеново, наследени от Карчуна, *Пачено-во* – ниви, наследени от изоставеното село *Форцово* (вж.). Следите са безспорно от армънския език на бившите жители армъни на Карчуна, впоследствие българизирани като помаци в Осеново и Форцово.

31. Радилово – голямо село в Пещерско, в самото начало на З. Родопи откъм Тракийската низина. Следите от уседнали румъни за първи път бяха съобщени при Балкански (1983, 193). Категорични за присъствие на стари армъни са имена като: *Урсулово* – сток на два потока, *Сора нива, Къдраш* – камънак и храсталак; *Куветьова дъбика, Келендицкото* – ливади, *Капил = Капел* – чешма, *Дурундилница* – дъбова гора, *Дороданица = Дурданица* – хълм с дъб, *Куватката* – рид в Каркария, *Джину блату, Джайков дол.*

32. Разлог. По същество градът е разположен в Рила, но част от землището му е в З. Родопи. Тук се представят армънските следи от разложкото землище, които свидетелстват само за стари армъни: *Саракиница* – валог, *Кукурево* – гора, *Арнауцкото тепе, Абутин* – връх, *Клаба* – ниви.

33. Раменци = Раменце = Роменце, Граменца, днес *Пега* – село до Чифлик, Драмско. Името му е тълкувано неоснователно по българското *рамен = равен* при Иванов (1982, 182), Заимов (Заселване на българските славяни на Балканския полуостров, С., 1976, 224), вм. етнонимно от формите на *армъни.*

34. Розово. Село в Пещерско, с много следи от уседнали армъни в землищната топонимия: *Саракиница = Еметюву* – ливади, *Сараге* – ливади, *Бардулица* – градини, *Чърчема* в землището на бившето Осеново, може би на изоставеното Карчуна, *Смърдана* с УВ *Смърдай* – гора, *Кутерища* – лозя и може би множеството *Вризове* в землището, произведени от *вриз* като гърцизъм в стария армънски диалект.

35. Ружлене, днес *Гранитес,* Драмско, по пътя Гоце Делчев – Драма с население, изселено в България през 1913, 1918, 1925 г.

Множество следи от уседнало армънско население в топонимията: *Костобия = Кустобия = Стражарнищата* – склон със следи от старо селище, *Кабульово* – склон с ниви, *Дабижелова нива, Гърбул* – скалист хребет.

36. Сестримо, Пазарджишко – според едни западнородопско, според други рилско селище, с много топонимни следи от стари власи: *Гушата* – седловина, *Популица* – рид, *Чонгоровото* – гора.

37. Сингартия – два колибака (Горно и Долно) в Чеч (Примовски 1973, 68) с име, свидетелствуващо за уседнало старо население. Не притежавам допълнителни топонимни данни.

38. Сингур – помашко селце в Чеч, Неврокопско, чието име като свидетелство за старо армънско население е отбелязано още от Иречек (1884, 29), вж. и при Примовски (1973, 68).

39. Сърчан – изоставено от беломорски юруци през 1913 г. селце в Чеч, Кочанска община на Неврокопско (Примовски 1973, 66), чието име недвусмислено свидетелствува за старо армънско население, явно оттеглило се в други краища или селища при прииждането на юруците.

40. Флорово, с друг вариант *Фролово,* днес *Цветино,* във Велинградския Бабек. Името безспорно е по армънска основа.

41. Луповски – цветински колибак във Велинградския Бабек с други имена *Евгялови = Егялови колиби.* Името е по армънска основа.

42. Форцово – изоставено помашко село в Пещерско, чието землище сега е в района на Фотиново. Името недвусмислено сочи старо армънско население, което впоследствие е било българизирано и ислямизирано. (За съдбатата на форцовци вж. повече при *Т. Балкански,* Загадъчните Форцалиеви. – Септемврийско знаме 79, 1987).

43. Фотиново. Високопланинско село в Пещерско, в чието землище влизат изоставените села *Осеново, Форцово* и *Карчуна,* последните две явно със старо армънско население, а *Осеново* – създадено вероятно от техните българизирани потомци (за историята на селото повече при *Т. Балкански,* Историята на с. Фотиново според данните на местните имена, Родопи 7, 1977, 36–38; Езикови свидетелства за миналото на населението от З.

Родопи, Батак 1986). Множеството топонимни следи от армъни може би са от жители на посочените стари армънски селища: *Кумул* – стръмнина, *Попчелово* – ниви, *Гомул=Гомел* – скалист бряг, *Балдуй* – ниви, гора, *Данголово* – ниви, ливади, *Каушка, Щърбаново* – ниви, *Сарла* – опожарена гора, *Луп*, наричан от сегашните армъни и *Ла Луп* (инф. *М. Фолев*) – връх, *Васкову*.

Следи от старите фотиновски армъни се откриват в Беглеж, Плевенско и сред сегашните армъни. Смята се, че армънинът *Коста Карамихалев* е местен фотиновски армънин, запазил, наследил през столетията родов имот. За негови сродници се смятат днешните помаци *Каравелиеви* и *Власците* (семейството на *Реджеб Влаха*), които сега се турчеят.

44. Фращене, Фращен, днес *Ана Като* в Сярско, чието име е по армънска основа.

45. Шурдилово, днес *Сиртилова*, селце в Драмския Чеч, изоставено, в чието име се открива армънско езиково влияние.

46. Якоруда е рилско селище, но част от землището му е в З. Родопи на Разложко. Следи от уседнали армъни в топонимията са: *Върви Сякул* – клисура по Черна Места, *Феруница* – гора, *Бунтишка* – голина, *Боденово боище* – дол.

Наличието на многобройни топонимни следи (общо 142 имена), свидетелствува за сравнително гъсто уседнало до XV в. армънско население в краището. Повечето от тези армъни са българизирани, като голяма част от тях впоследствие са ислямизирани като българи помаци и малка, като тези в Н. махала и Фотиново – турцизирани като потурнаци. Друга част от старите армъни, като тези от Пиздица, Крачуна и Фотиново, ще да са поели по старите пастирски пътища, а трети – по южните склонове на З. Родопи в Гърция – са се запазили до днес като уседнало население (*питомни власи*). За първи път ономастиката като езиковедска методика за откриване на румъноезични следи в нашите земи е използувана от Ив. Дуриданов (Нови данни за изчезнало румънско население в Софийско, в: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960, 469– 470).

Арумъни – изселници от Западните Родопи

Изселването на армъни от З. Родопи се начева през 20-те г. във връзка със затварянето на границите, през които се минава към зимовищата на стадата в Одринско и в Беломорието, и съвпадналата с тази обстановка ситуация на заселване на Добруджа с румънски елемент[1], определен като приоритетна задача от тогавашното румънско правителство. Поради засилената антирумънска пропаганда между каракачаните от страна на гръцката етнонимна политика сред повечето от тях е създадено гръцко етническо самосъзнание, в резултат на което голяма част от з.р.а. днес живеят в каракачански квартали на различни места из Гърция.

Изселници в България

1. Голям поток от з.р.а. се насочва към с. Лъжене, Пирдопско (днес Антон; армънското население го нарича и Баня): тук се заселват *Николани*, които после, също като *Баньоцани*, реемигрират в Дорково, Чепинско, други – *Минови-Ташкови* и *Попчеви* – впоследствие се преселват в Ракитово, *Дарзакани=Дарзакови* реемигрират в Румъния. Днес в селото живеят *Симови, Пльковй, Георгиеви, Гивцани, Шоарекови.*

2. Няколко фамилии живеят и в близкия до Лъжене град Пирдоп: *Гоцани*, слезли от М. Дженевра, *Пашаликани*, имали бивак в Дорковския балкан.

3. Каракачаните от Куртово днес в голямата си част са във Вършец и Монтана, описани подробно по-напред.

4. Може да се каже, че почти не съществува "разбиване" поради преселване на западнородопските армънски фамилии; редки са случаите на отсядане в други селища. Първият напуснал семейството си е един *Мишев* от Брацигово, учил в Румъния висше образование, впоследствие заселил се като висш чиновник в София. Едно семейство от пещерските *Николани=Баньоцани* на инженер днес живее в Пазарджик, от дорковските *Гушани* едно семейство е заселено в Пловдив, друго – в Стара Загора; едно семейство от дорковските Пъщани сега живее в София.

[1] При Кърпарова (1984, 55) за начална дата е посочена 1925 г., като най-интензивно изселването е било през 1926–1936 г. (пак там, 20).

Изселници в Румъния

След Междусъюзническата война (1913 г.) румънското правителство създава в Южна Добруджа административния окръг *Кадрилатер*[1]. Сред з.р.а. бързо се разпространява новината за това, че се привличат заселници от румънско потекло, на които румънското правителство предоставя земя в Добруджа и приоритетни условия за заселване. Изселването на летовищата в З. Родопи се начева през II-та половина на 20-те години и завършва почти непосредствено след 1944 г. В с. Медово, преименувано на Северин Радулеску[2] (днес в Добричко), се заселват *Перчеладзи* и *Караянко* от Чепино, *Каладжадзи, Гьондани, Мързовани, Шаперани, Мървакани, Качауни* от Пещерската и Баташката планина[3]. В други селища на С. Добруджа и същинска Румъния днес живеят:

1) с неуточнено от проучването местоположение: *Шегунадзи, Кочани = Кочеви, Стъвроситани* от Баташката планина, *Кара Стере, Андоница, Арнаутани, Дамъни, Стамулани, Шумъта* от Бакица, *Почикани* от Бага, *Шинкани* от Беглика, *Червенкови = Рошу* от Пещера, както и всички беловски армъни: *Тютюнджи, Йоргицани, Караманъни, Плоскарани, Дардакани, Ал Толчани, Ал Пъшкой, Ал Жиру, Ал Ласку, Колендруш, Пещеряну.*

2) в Кюстенджа: *Фоли* от Картъла, *Боткане* от Дорково, *Пустоладзи = Апостолови* от Беглика (сега в с. Патура до Констанца), *Шапера* от Кел тепе, *Боткане* от Костандово (в с. Синое), *Каладжадзи* от Беглика, *Мързовани* от Медово, *Николани* от Дорково, *Чолакови* от Ракитово.

3) в Букурещ: *Манани, Жирани* от Баташката планина, *Карамихай, Джоджени, Шанание* от Дорково и Костандово, *Туджарани* от Бакица, *Бозани* от Брацигово, *Чолакани-Яньни* от Ракитово, *Гудани, Мързовани* от Медово, *Кукумишани* от Бакица, *Дамкалицки* от Дорково.

4) в Меджидия: *Юрукани* от Дорково, *Шикани* от Кел тепе, *Шагунани* от Картъла, *Узунани*[4] от Дорково;

[1] Рум. cadri-later 'с четири страни' – по формата на Ю. Добруджа.

[2] Вероятно по името на писателя Ion Helaide Rădulescu 1802–1872, родом от Търговище (Scriitori români, Buc.,1978, 252–258).

[3] Според инф. *Щерьо Попов* баташките и пещерските аръмни усилено се изселвали през 1943 г.

[4] Един от дорковците, преселени тук, на име *Христо Узун*, участвува с румънската войска в битката при Сталинград, където изчезва безследно.

5) в Гюргево: *Карамихай* от Костандово[1].

Заключение

След едно-две поколения вероятно живата и красива арумънска реч вече няма да се чува из нашите планини. Куцовласите пастири ще последват съдбата на цинцарите. Безвъзвратно ще се слеят с българите, така както българите изчезват сред румънското население. Такава е съдбата на малцинствата, останали задълго далеч от някаква политически организирана своя територия.

По-оптимистичен е погледът към съдбата на другите власи сред българите, именно във Вардарска Македония. Техните организирани колонии правят опит да запазят своята реч като книжовна норма на румънския език, обединена около крушевското наречие. Това крушевско наречие по непонятни причини се предлага за "задължително" и в едно учебно помагало на Н. Кюркчиев (Limba armânjlori, Sofia 1996) за българските арумъни, чийто диалект сме описали подробно в граматичен и ономастичен план в книгата *R. Popescu, T. Balkanski,* Aromânii din Rodopii Bulgariei şi graiul lor, Craiova 1995.

С настоящия труд, предполагам, се запълва едно празно пространство в българската етнология и ономастика за западнородопските арумъни[2]. Изучаването на арумънските остатъци обаче трябва да продължи. След едно или две десетилетия това едва ли ще бъде възможно за българската наука в България!

[1] В Южна Добруджа (Кадрилатер) временно се заселват само мъжете от ракитовените *Попчеви*, които не след дълго се завръщат в родните места, където са останали семействата им (инф. *Мих. Янев-Чолаков*).

[2] Такава книга съществува и за македонските арумъни, срв. при *Тодор Трајановски* "Влашките родови во Струшко", Скопје 1979.

Найда Фолева,
армънка от Пещера

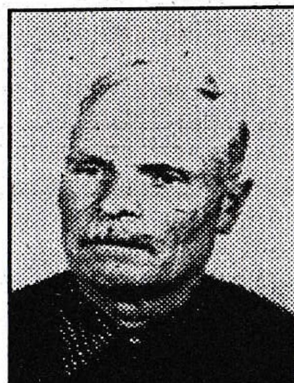

Каракачанинът Панайот
Копшида (Вършец 1993 г.)

Ракитовските Холянови

Армъни младоженци от
Дорково (1943 г.)

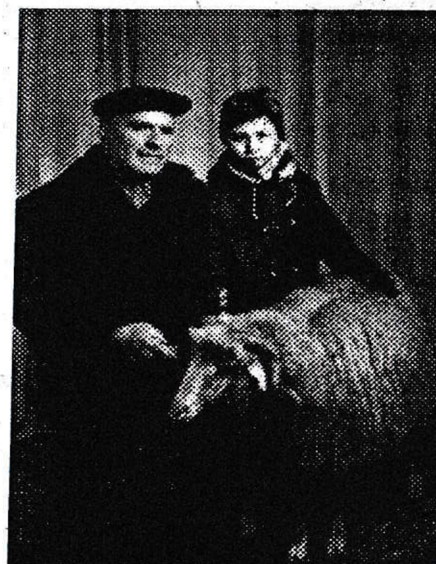

Коле Караман,
син на последния кехая
на Бакица,
с внука си и с овцата
(Велинград 1968 г.)

СЪДЪРЖАНИЕ